

BUDAPEST RÉGISÉGEI

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

XVIII

SZERKESZTI

GEREVICH LÁSZLÓ

1958

TECHNIKAI SZERKESZTŐ
SEITL KORNÉL

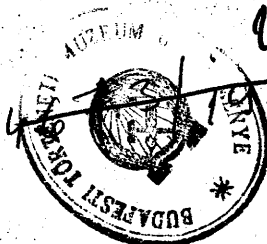
SEGÉDSZERKESZTŐ
HOLL IMRE

A FÉNYKÉPFELVÉTELEKET KÉSZÍTETTE

GYÁRFÁS LAJOS
HARSÁNYI JÓZSEF
KARÁTH JÓZSEF
KOVÁCS LÁSZLÓ
MOLNÁR JÁNOS
SZENTPÉTERY TIBOR
WEIDINGER GYÖRGY

Rev. '90

© Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958

A kötést és a burkolót Kondor Árpád tervezte

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős: Szucsán Miklós Műszaki felelős: Kondor Árpád
A kézirat beérkezett: 1957. VI. 25. Terjedelem: 76 (A/5) iv. Ábrák száma: 330 + 5 melléklet
42801/57 — Akadémiai Nyomda, V., Gerlőczy utca 2. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

INHALT — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS — TABLE DES MATIÈRES

TANULMÁNYOK

STUDIEN — ОЧЕРКИ — STUDIES — ÉTUDES

✓ GÁBORI MIKLÓS, A Remete-barlang ásatásának eredményei	9
M. Габори, Результаты раскопок в пещере Ремете	42
✓ SZILÁGYI JÁNOS, Az aquincumi helytartói palota.....	53
J. Szilágyi, Der Statthalterpalast von Aquincum	71
KABA MELINDA, Az aquincumi helytartói palota mozaikpadozatai	79
M. Kaba, Die Mosaikfussböden des Statthalterpalastes von Aquincum	99
Sz. PÓCZY KLÁRA, Az aquincumi helytartói palota falfestészete	103
Klára Sz. Póczy, Die Wandmalerei des Statthalterpalastes von Aquincum.....	145
✓ NAGY TIBOR, Az aquincumi ún. festőlakás	149
Т. Надь, Так наз. квартира живописца в Аквинкуме	188
VATTAI ERZSÉBET, A margitszigeti korona	191
E. Vattai, The Crown of the Margatet Island	208
✓ HOLL IMRE, Középkori kályhacsempék Magyarországon I.	211
I. Holl, Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn I.	279
MÁLYUSZ ELEMÉR, Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez	301
E. Mályusz, Contributo alla questione dei conii degli ismaeliti.....	310
SZÜCS JENŐ, A középkori építészet munkaszervezetének kérdéséhez	313
J. Szücs, Über die Arbeitsorganisation des mittelalterlichen Bauwesens	357
✓ F. TÓTH RÓZSA, Gótikus kőfaragóműhely Mátyás korában	365
Rózsa F. Tóth, Gotische Steinmetzwerkstatt in der Zeit des Königs Matthias.....	380

ANYAGKÖZLÉSEK

MITTEILUNGEN — СООБЩЕНИЯ — COMMUNICATIONS — COMUNICAZIONI

✓ PATEK ERZSÉBET, A tököli koravaskori urnatemető	385
E. Patek, Cimetière à incinération découvert dans le village de Tököl et datant de la première époque de l'âge de fer.....	420
✓ KABA MELINDA, Az aquincumi üvegek	425
M. Каба, Стекланные изделия из Аквинкума	447
HUSZÁR LAJOS, A budai várpalota ásatásainak éremleletei II.....	449
L. Huszár, Die Münzfunde der Ausgrabungen auf dem Gebiet der Burg von Buda II.	453

BÖKÖNYI SÁNDOR, A budai várpalota ásatásának állatesontanyaga	455
S. Bökönyi, Die Tierknochenfunde der Ausgrabungen im Burgpalast von Buda	483
Ш. Бёкёньи, Животные кости, найденные при раскопках на будинской Горе крепости	485
JANKOVICH MIKLÓS, Adatok Óbuda középkori helyrajzához	487
M. Jankovich, Daten zur Topographie Óbudas im Mittelalter	498
SCHIEBER SÁNDOR, Zsidó sírkövek Budáról a török hódoltság korából	501
S. Scheiber, Jewish Tombstones of Buda from the Period of Turkish Rule.....	518
✓ KUBINYI ANDRÁS, Rabok feliratai a budai Csonkatoronyban.....	519
A. Kubinyi, Inscriptions faites par les prisonniers dans la Csonkatorony („Tour mutilée”) de Bude	524

JELENTÉSEK

BERICHTE — ОТЧЕТЫ — REPORTS — RAPPORTS

✓ SZ. PÓCZY KLÁRA—PEKÁRY TAMÁS, Három metszet az aquincumi legiotábor északi védő- rendszerében	529
Klára Sz. Póczy—T. Pekáry, Drei Schnitte im nördlichen Verteidigungssystem des Legionslagers in Aquincum	534
✓ LENKEI MÁRIA, Későrómai temetőrészlet az Emese utcában	535
✓ NAGY EMESE, A középkori Gercse község temploma	543
E. Nagy, L'église de la commune médiévale de Gercse.....	563
DUMA GYÖRGY, Középkori mázas kerámiák vizsgálata	565
Gy. Duma, An Analysis of Glazed Ceramics from the Middle Ages.....	585
✓ GERŐ GYŐZŐ, A törökkori Király fürdő	587
Gy. Gerő, Le bain Király fürdő, datant de l'époque turque	598
BERLÁSZ JENŐ, Vestigia ruderum Albae Ecclesiae	601

TANULMÁNYOK

A REMETE-BARLANG ÁSATÁSÁNAK EREDMÉNYEI

A MAGYAR KÉSŐI PALEOLITIKUM KÉRDÉSEI

I

A HOLOCÉN RÉTEGEK KULTÚRÁJA

A főváros területén végzett régészeti kutatások egyik jelentős eredménye a máriaremetei Remete-barlang ásatása, amely számos őskori műveltség emlékanyagát hozta felszínre. 1949-ben azt a célt tűztük magunk elé, hogy Budapest területén a régibb kőkor emberének nyomát találjuk meg s erre a hegyvidék barlangjainak, sziklafülkéinek átkutatása volt szükséges.¹ A Remete-hegy szurdokában levő barlang látszott legalkalmasabbnak az ásatásra, — nyílásának déli fekvése, belső területe, méretei, az alatta mintegy 10 m-re folyó patak stb. valószínűvé tették, hogy az őskőkor embere ezt a barlangot lakóhelyül használhatta. — Az ásatást 1949-ben Vértes L. végezte, aki munkájának eredményéről kisebb cikkben számolt be. Ismertetése a lelőhelynek csupán posztglaciális, ill. pleisztocén korú rétegeire terjedt ki,² azonban legalább ilyen jelentőségű az, hogy a barlang rendkívül vastag holocénkori rétegegyüttesében a középkortól a mezolitikumig, egymás alatt szinte minden fontosabb korszaknak a leletanyaga előkerült.

A barlang morfológiai adatait, alaprajzát Vértes L. közölte. Az ásatás célja a paleolitikum, a pleisztocén rétegek elérése volt a páratlanul fejlett jelenkori kitöltés alatt, és így a megfigyelés nem terjedhetett eléggé ki a holocénkori rétegek eddig közöletlen régészeti anyagára. A maga nemében valóban páratlan lelőhely anyagának feldolgozásában, ismertetésében mutatkozó nehézségeknek ez egyik magyarázatául szolgálhat. A felsőbb rétegek leletanyaga sajnos nem található jól elkülöníthető rétegekben, többször feltűnő keveredést tapasztalunk, ami a lelőhely rétegsorának, ennek a történeti keresztmetszetnek értékét, sajnos, nagymértékben csökkenti. A korábbi beásások, régibb próbaásatás betemetett gödrei a szelvényen való tájékozódást, a rétegek elkülönítését, a közbetelepült kultúrrétegek anyagának szétválasztását rendkívül nehezíti (3—4. kép). A $8,5 \times 5$ m nagyságú ásatási gödörrel 10,5 m mélységig jutni csak úgy volt lehetséges, hogy a kitöltésanyag kiemelésére lépcsőket hagytak. Az alsóbb rétegek anyaga tehát először egy lépcsőre került, s így keveredhetett a magasabban fekvő rétegekével. Az egyes rétegek azonban még így is túlnyomóan egységes leletanyagot tartalmaznak, s ez indokoltá teszi, hogy a barlang holocénkori régészeti leletanyagát, a nagyobb mennyiségű állati maradványt rétegenként összefoglalva ismertessük.

A Remete-barlang metszetében 13 réteg különíthető el, közülük az 1—9. holocénkori (4. kép). Sorrendjük a tűzhelyes, települési szintek figyelembevételével a következő:

1. Fekete humusz
- 1a Hamus, tűzhelyes réteg
2. Szürke humusz
3. Fekete kultúrréteg
4. Szürke, köves agyag
5. Világosbarna agyag
6. Fekete, vörös, kávészínű csikos kultúrréteg
7. Világossárga agyag
8. Köves, világosbarna agyag
- 8a Fekete kultúrréteg

9. Köves, barna agyag
10. Vörösbarna (csokoládészínű) agyag
11. Sárga, löszös agyag
12. Kőtörmelékes, rozsdavörös agyag
13. Sárga, homokos, köves agyag.³

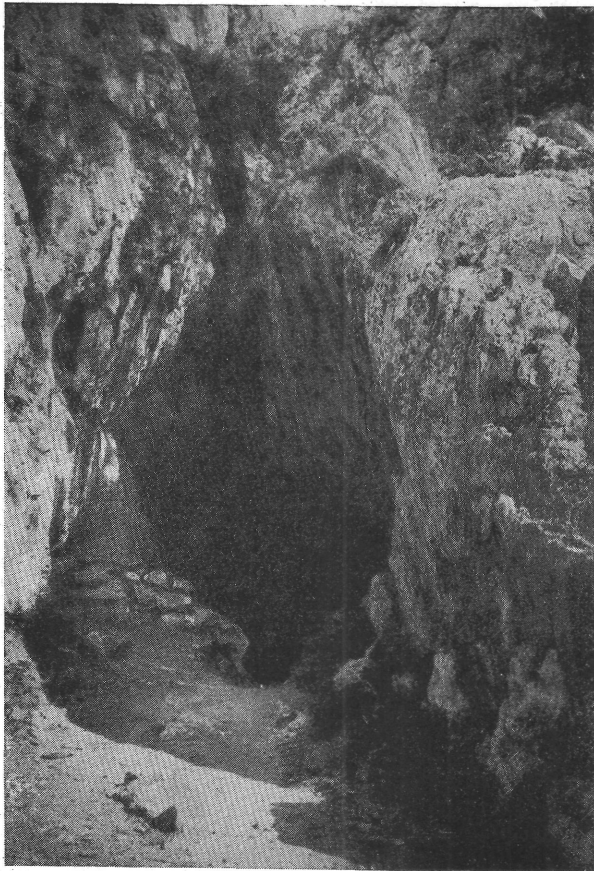
A szelvény vastagsága 10,5 m, az ásatás azonban ebben a mélységben a sziklafenéket még nem érte el, s a 13. réteget csupán érintette.

A fekete, felszíni humuszban jelenkori hulladék, állatsontok és egy régibb beásás kitöltésének anyaga került elő. Az 1a réteg közbeékelődésével a szelvény egy részében kelta, középkori, sőt a péceli kultúra edénytöredékei keveredtek össze, és csak a 0,5 m vastag felszíni réteg alsóbb szintjében voltak a leletek zavartalanul. A réteg bolygatatlan részében több későközépkori edénytöredék került elő. Hasonló edénytöredékeket a XIII—XIV. századból ismerünk. Sokkal nagyobb számban található a durva anyagú, koraközépkori kerámia, amely azonban a rétegen belül nem különíthető el a fiatalabb korú anyagtól. Ugyanezen réteg alján, majd a 2. rétegben csekély mennyiségű római kori, korai jellegű és nagyobb mennyiségű késői keltakori leletanyag került felszínre. Az utóbbi anyag jellege jól azonosítható a gellérthegyi és tabáni bennszülött telepkekről ismerttel. Úgy látszik, hogy a közbetelepült 3. kultúrréteg szintén ebbe az időszakba tartozik, és csak a mélyebben fekvő szürke köves agyagban található régibb korszak, túlnyomóan a korai vaskor, késői bronzkor leletanyaga. A 3. rétegen a kelta kerámia mellett egy attól eltérő jellegű vaskori edény fél-töredékét említjük meg.

Az ásatás során a 2—3., majd a 3—4. réteg leleteit együtt gyűjtötték össze, végül pedig nagy mennyiségű edénytöredék került a gyűjteménybe összevontan „2—4. réteg” jelzéssel, s így ezek ismertetése csak bizonytalan képet adhat a kultúrák egymásra következéséről. A római kori leletanyagból elsősorban néhány fémtárgyat mutatunk be, amely a 2. rétegből származik. A kerámia ebben a rétegben viszonylag kevés. — A 2. réteghez csatlakozó 3. kultúrréteg leletanyaga keveredik a római korival és túlnyomó részben késői kelta jellegű kerámiatöredékekből áll. Az anyag jellemzésére megemlítjük a besimított edénytöredékeket, mintás, besimított díszítéssel, nagyszámú behúzott peremű tál töredékét, a szürke, grafitos edények duzzadt peremtöredékeit. Ezek a típusok a 2—4. rétegegyüttes leletanyagának legnagyobb részét alkotják, egyenkénti leírásuk nem szükséges. Kétségtelen, hogy a 2—3. rétegben ugyanazon korú népesség leletanyaga található, amelynek településeit a Gellérthegyről, Tabánból ismerjük. A felső, 3. tűzhelyréteg ebben az időben képződött. A leletanyag áttekintése után úgy látjuk, hogy mindig egy alsóbb réteg anyaga keveredett az ásatás során — vagy a régibb beásások révén — a felette fekvővel. Ezt bizonyítja az, hogy a 3. rétegből, ill. annak környékéről néhány középsőbronzkori, vatyai jellegű edénytöredék is előkerült, ugyanitt töredékeket találunk a Hallstatt B. periódusából (váli kultúra), valamint a Hallstatt A. periódusából is. — A 4. réteg leletanyaga túlnyomóan bronzkori (korai és késői), kisebb részben koravaskori. Megtaláljuk a bronzkor végére jellemző, egyenes, befelé csapott peremű edények töredékeit, a bronzkor 3. periódusának füzesabonyi jellegű, enyhén behajló peremű, bütyökdiszes edényének töredékét és számos bronzkori, különösen a korszak végére jellemző, behajló peremű tál töredékét. Ezek korban — sajnos nem rétegben — átvezetnek a korai vaskori típusok felé. A fényes, feketeszínű, enyhén kihajló peremének belső oldalán rovátkákkal díszített edénytöredék már Hallstatt-kori. A töredékek legnagyobb része sajnos nem teszi lehetővé a kultúra pontosabb meghatározását. — A Hallstatt A. periódusába tartozik egy felül kúposan kiképzett, egyenes peremű tál oldaltöredéke plasztikus díszítéssel, — a bronzkor végére, átmeneti szakaszába helyezhető az egyetlen kiegészíthető edényünk, amely fényes, feketeszínű. Lehetséges, hogy ez a típus már inkább a korai vaskor elejét mutatja. — A 3—4. réteg, részben az 5. is, a késői bronzkor—korai vaskor népességének időszakos, de gyakori települését mutatja. — Ebben a rétegben ismét találunk az előbbieknél régibb, a korai bronzkorba tartozó edénytöredékeket (5. kép 2), és az előbbi, általános típusoknál szintén régibbek a Budapest területén máshonnét is ismert vatyai kultúra edénytöredékei (5. kép 4). Az északpannon mészbetétes edények kultúráját egy kis edény töredéke képviseli (5. kép 3). A régibb és mélyebb beásások nyomát mutatja, hogy a 3—4. és részben a

1. kép. A Remete-barlang látképe DNy-ról

2. kép. A barlang bejárata

zsőlőkő került elő. — A 6—7. réteg a bronzkor alsó határát jelzi lelőhelyünkön. A 7. rétegben még előfordul bronzkori jellegű edénytöredék, alsó szintjében azonban már rézkori kultúrát tartalmaz. A leletanyagból elsősorban egy nagyméretű, kanellurákkal díszített, felül hámosztású fület kell megemlítenünk, amely a péceli kultúrába tartozik. A leletanyag nagyobb része az únyi csoporthoz áll legközelebb, — ebbe a kultúra-csoportba sorolhatók azok a kerámia-töredékek is, amelyeket a 9. képen mutatunk be. — A 7—8. réteg határán a rézkori ember élt a barlangban, csekély leletanyagunk azonban azt mutatja, hogy huzamosabb ideig nem telepedett meg.

A 8. réteg szegényes leletanyaga szintén arra mutat, hogy képződése alatt ember alig járt a barlangban, amit esetleg a kőszóródás is indokolhatott. A csekély anyag annyira vegyes kultúrájú és korú darabokat tartalmaz, hogy nézetünk szerint csak utólagos gyűjtésből és valószínűleg nem a rétegből származhat. Az edénytöredékek között vegyesen találhatók a korai, későbronzkori, valamint kelta jellegűek.

A barlang egyik legrégebbi településére mutat a 8—9. réteg határán húzódó vékony kultúrréteg, amelyet leletei alapján a 9.-hez kapcsolunk. A kultúrrétegből, ill. a 9. réteg felső szintjéből elsősorban két őrlőkő érdemel figyelmet, amely esetleg azt bizonyíthatja, hogy a barlangnak ezen a mélyen fekvő szintjén nemcsak átmenetileg fordult meg az ember, hanem valószínűleg hosszabb ideig tartózkodott itt. Említésre méltó két csontból, ill. agancsból készült eszköz: egyik egyszerű, durván megmunkált, átfúrt fejsze, másik rendkívül finoman csiszolt, csákányszerű eszköz (10. kép). A kerámia egészen kis mennyiségű. Csupán néhány, durva, vastagfalú edény fültöredékét találjuk, ezek a neolitikumba tartoznak, de a kultúra pontosabb meghatározására sem jellegük, sem számuk nem elegendő (11. kép). A töredékek nagyobb része átmeneti jellegű a neolitikum vége és a korai rézkor között.

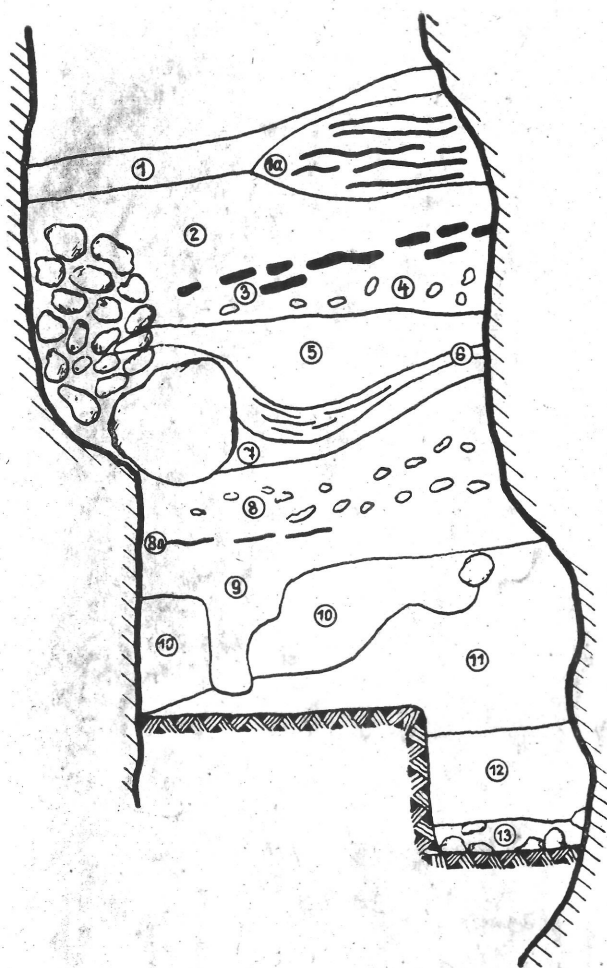
4—5. réteg együttesen begyűjtött anyagában előfordul egy talpcsöves edény töredéke és rézkori jellegű bütyökdíszítés is. A kerámián kívül több csonteszköz, főként árák, megmunkált agancsdarabok kerültek elő ebből a rétegből, valamint pattintott kőpenge is előfordult. Két vadkan-agyarból készült nyakék egészíti ki a mintegy 2,5 m mélységig tartó réteg gazdag leletanyagát (6. kép).

Az 5. réteg régészeti leletanyaga viszonylag szegény, képződése alatt az ember alig fordult meg a barlangban. Csupán néhány bronzkori edénytöredék került felszínre, ezek azonban közelebbi meghatározásra alkalmatlanok. Ebben a rétegben szintén találunk csonteszközöket, levágott, megcsiszolt szarvasagancsokat, egy szintén agancsból készült, félkész állapotban maradt halászó-nyílhegyet és egy töredékes agancskapát, amelynek szögletes nyéllyukját fémeszközzel készítették (7. kép).

A 6. réteg (kultúrréteg) nagyobb mennyiségű anyaga egészében bronzkori. A több százra tehető cseréptöredék között legnagyobb számban nagyméretű edények oldal- és fültöredékei találhatók, amelyek éppúgy tartozhatnak a bronzkor korai, mint későbbi szakaszába. A 8. képen a 6. réteg néhány finomabb, díszített edénytöredékét mutatjuk be, ezekkel együtt átfúrt kőbalta és egy dör-

3. kép. A Remete-barlang rétegmetszete; Folia Arch. VI (1954)

4. kép. A barlang rétegsorának vázlatos szelvénye;
Folia Arch. VI (1954) 1. ábra után

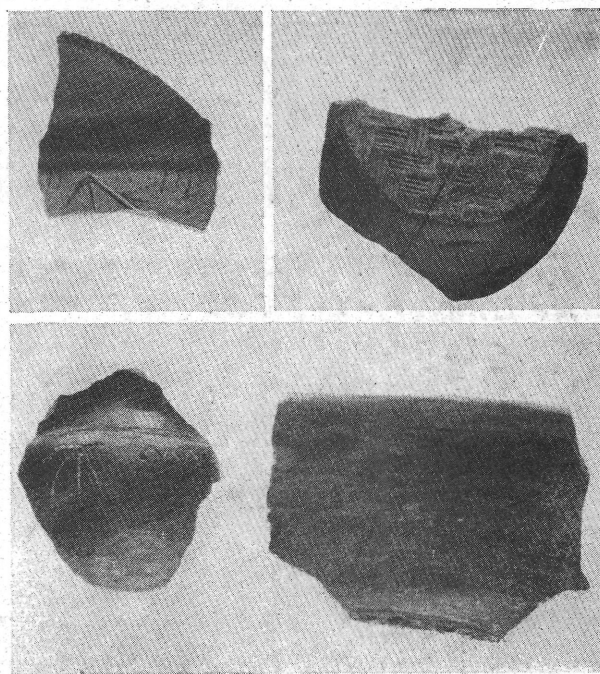
az országnak ezen a részén viszonylag ritkábbak. A város területén azonban a péceli kultúra telepe több helyről ismert.⁶ A bronzkor korai szakasza a főváros egész területén gyéren képviselt, második periódusa azonban bizonyos mértékig folyamatos továbbfejlődést mutat a későbbiek felé. A Bocskai út, az ehhez közel eső Haladás sportpálya területéről, távolabb a Fehérvári útról, a Kamaraerdőből ismerünk korai bronzkori nyomokat,⁷ a Duna bal partjáról pedig még kevesebb helyen találjuk ennek a korszaknak emlékéanyagát.⁸ Egészen kis mértékű településre mutat a Remete-barlang anyaga is. A főváros területének nagyobb arányú betelepülése a bronzkor 3. periódusában kezdődik, ami lelőhelyünk rétegeinek anyagán szintén megmutatkozik. Feltűnő, hogy a Remete-barlangban a bronzkor második felében, főleg végén járt gyakrabban az ember, huzamosabb tartózkodását tűzhelyréteg bizonyítja, s ez még feltűnőbb a bronzkor végére, a korai vaskor elejére helyezhető rétegekben. A bronzkor végső szakaszából Budapest területén csak szórványos leleteink vannak, s így a bronzkor—koravaskor közötti átmeneti jellegű, viszonylag gazdag leletanyagot helyes lenne párhuzamba állítani az ekkor lezajlott népességi változással. — Csekély korai vaskori anyagunk analógiái a város területén szintén több helyről ismertek.⁹ A lelőhely legfelső őskori rétege feltűnően gazdag, és egészen valószínű, hogy a kultúra népessége azonos volt azzal, amely a Tabán—Gellérthegy területén élt,¹⁰ és amelynek nyoma a budai oldalon Békásmegyeren is előkerült.¹¹ Ez a bennszülött, kelta-eraviszkusz népesség az i. e. I. századtól az i. sz. I. század közepéig élt itt. A későbbi korok leletanyagát, analógiáit bőségesen ismerjük a főváros számos helyén. A lelőhely őskori anyagát áttekintve megállapíthatjuk, hogy rétegeiben a neolitikum, a rézkor (péceli kultúra), korai

A 9. réteg alsó részében, amellyel a barlang holocénje záródik, edénytöredék már nem került elő. A régészeti leletanyag csonteszközökből áll. Ezek jól csiszolt árák és megmunkált agancsdarabok (12. kép). Az utóbbiak agancs kapafejek, amelyeknek éle — kész állapotban — az agancsba foglalt kőeszköz volt. Egyik legrégebb szerszáma a holocén őskori kultúrának, amelynek eredete a mezolitikumba és a késői paleolitikumba vezethető vissza és amely többször szerepelt a paleolitikum-mezolitikum-neolitikum közti kapcsolat kutatása során. Ezek az eszközök, amelyek a késői paleolitikum gazdasági viszonyai terén bizonyos kérdéseket is felvetettek,⁴ valóban jól mutatják a barlangban a holocén alsó határát és kiegészítő adatot szolgáltathatnak majd a neolitikum és mezolitikum közötti összefüggések nálunk még elhanyagolt kutatásához.

A Remete-barlang őskori anyagának formái általánosan ismertek — újabb típus nem került felszínre — s az egyes tárgyak csupán kiegészítik azt a képet, amelyet a főváros területén levő lelőhelyek által már ismerünk. A neolitikus jellegű leletanyag a Budapest területén előkerült régibb és fiatalabb vonaldiszes kerámia műveltségéhez tartozhat, — valószínűnek látszik, hogy a 9. rétegben talált csont- és agancseszközök ebből a korszakból származnak.⁵ A péceli kultúrába tartozó leletek az únyi csoport jellegzetes formáinak megjelenése révén érdemelnek figyelmet, amelyek

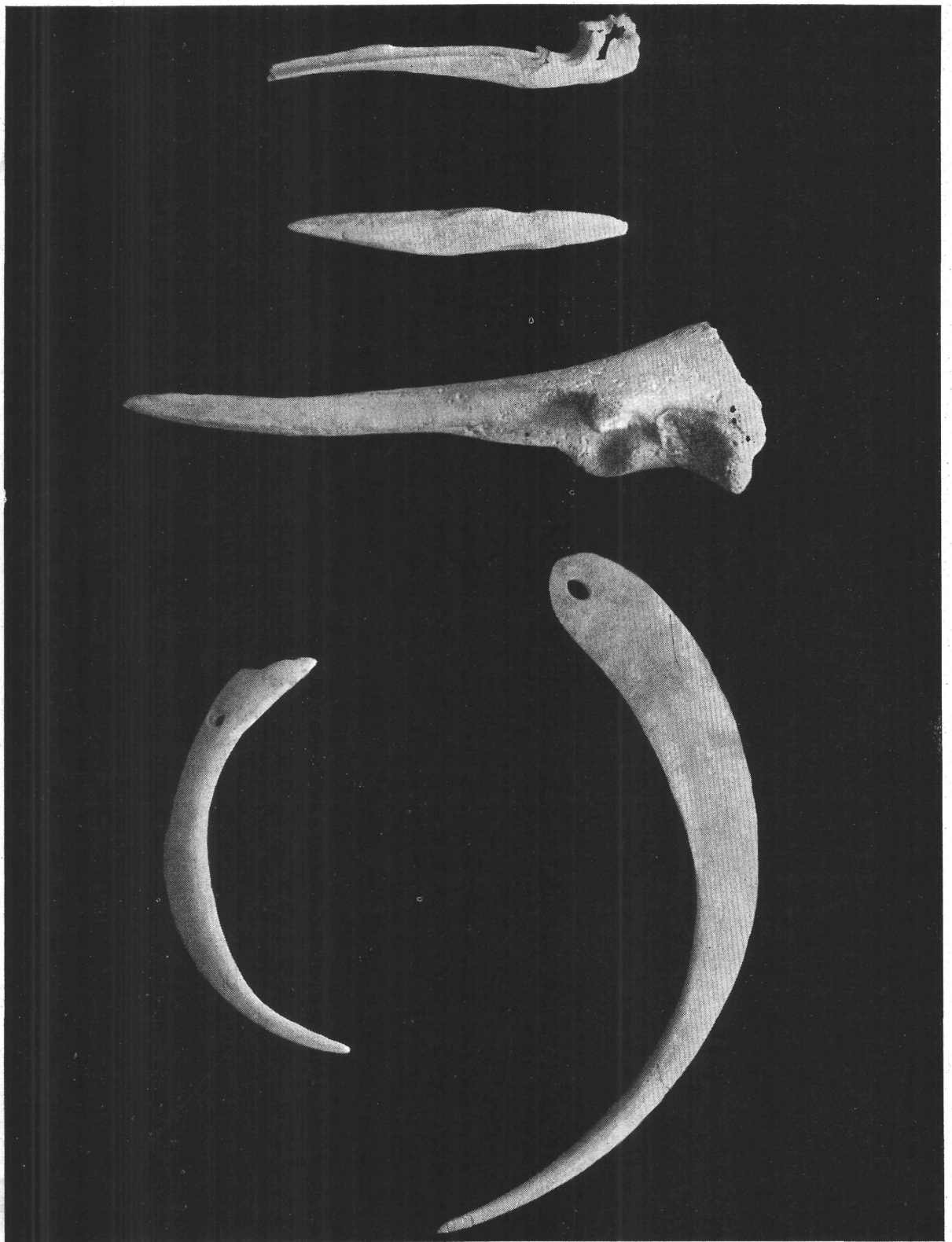
bronzkor, késői bronzkor (északpannon mészbetétes edények kultúrája, vatyai kultúra), nagyobb mennyiségű lelettel ennek végső, átmeneti szakasza, a korai vaskor (váli csoport), majd szintén nagyobb számú edénytöredékekkel a kelta (késői) kultúra ismert. A barlangban az őskori ember csak egy-egy esetben tartózkodott hosszabb ideig, amit a holocén rétegegyüttesben a 8—9. réteg határán vékonyabb, feljebb a 6. és 3. vastagabb tűzhelyréteg jelez. A rétegek képződése a jelenkor folyamán nagyon gyors volt és a viszonylag kisebb időszakok között tetemes vastagságú kitöltésanyag halmozódott fel, amelyben a leletanyag a települési szintekhez mérten csak szórványos. Annak ellenére, hogy a lelőhelyen szinte ideális sorát találjuk a kultúrák egymásutánjának, a barlangban az ember — a fenti szintektől eltekintve — csak ritkán fordulhatott meg, amit bizonyítanak az állati maradványok is.

Az állattani leletanyagot Bökönyi S. határozta meg, aki vizsgálatának eredményét az alábbiakban közölte: A Remete-barlang alluviális rétegeiből összesen 373 állati maradvány került elő. Ezek 21 emlős- és néhány (egyelőre meghatározhatatlan) madárfajhoz tartoznak. Az emlősök között 6 házi- és 14 vad állatfaj van. (A 21. faj az ember.) Az egyes fajok rétegek szerinti előfordulásáról az alábbi táblázat tájékoztat:

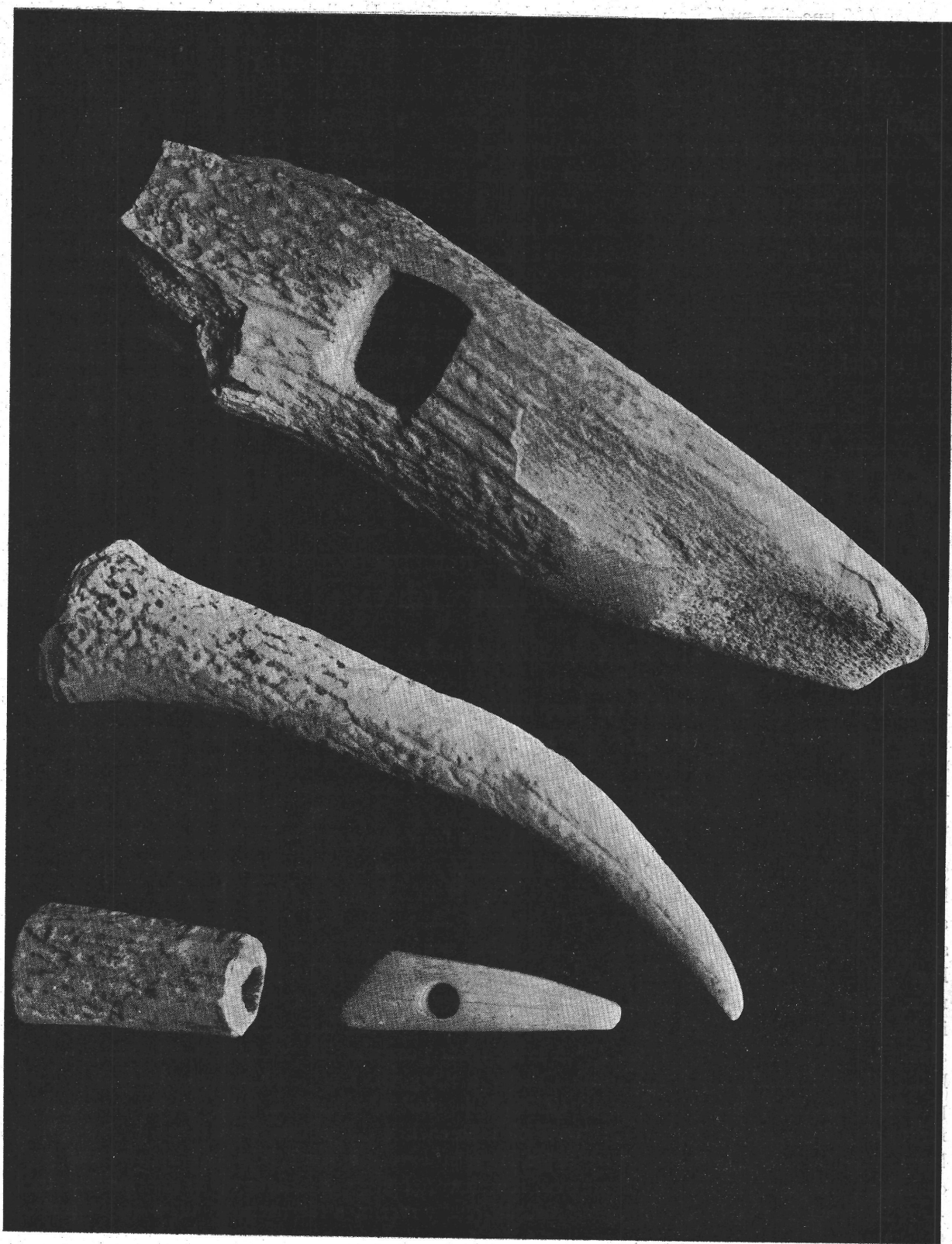

5. kép. Bronzkori jellegű edénytöredékek a 4. rétegből

	Réteg								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>Lepus europaeus</i> Pall. — mezei nyúl			+		+	+			
<i>Sciurus vulgaris</i> L. — mókus			+						
<i>Sus scrofa ferus</i> L. — vaddisznó			+			+		+	+
<i>Sus scrofa dom.</i> L. — házidisznó	+	+	+		+	+	+	+	+
<i>Bos primigenius</i> Boj. — őstulok			+			+		+	
<i>Bos taurus</i> L. — szarvasmarha		+	+		+	+	+	+	+
<i>Ovis aries</i> L. — juh, és									
<i>Capra hircus</i> L. — kecske		+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Cervus elaphus</i> L. — gímszarvas	+		+	+	+	+	+	+	+
<i>Capreolus capreolus</i> L. — őz				+	+				
<i>Equus caballus</i> L. — ló		+	+						+
<i>Lynx lynx</i> L. — hiúz			+						+
<i>Felis silvestris</i> Schreb. — vadmacska			+			+			
<i>Gulo gulo</i> L. — rozsomák			+						
<i>Martes sp.</i> — nyuszt v. nyest			+						
<i>Meles meles</i> L. — borz							+		+
<i>Ursus arctos</i> L. — barna medve			+						+
<i>Vulpes vulpes</i> L. — róka			+			+		+	+
<i>Canis lupus</i> L. — farkas						+			
<i>Canis familiaris</i> L. — eb			+		+				+
<i>Homo sapiens</i> — ember			+						

6. kép. Csonteszközök, ékszerek a barlang 4. rétegéből

7. kép. Agancseszközök a barlang 5. rétegéből

A fauna jellemzője a vadállatsontok nagy száma. E jellemvonása alapján a fauna elüt minden eddig ismert közép-európai neolitikumi, bronzkori faunától. Különösen sok vadállatsont fordul elő a felső rétegekben, így pl. a 2—4. rétegben a lelőhelyen talált 14 vadállatfajból 11 van meg. A vadállatok között leggyakoribb a szarvas — mint az szinte minden őskori lelőhelyen tapasztalható —, de feltűnően nagy számmal szerepelnek a macskafélék (hiúz, de különösen a vadmacska), s szintén igen gyakori a róka is. A vadállatoknak ez a nagy száma (legalábbis ami a fajszámot illeti) valószínűleg a bronzkor folyamán végbement klíma-változással kapcsolatos erős beerdősödés következménye, gondolhatunk azonban esetleg arra is, hogy az őskori lakosság csak menedékhelyül használta a barlangot, ott hosszabb ideig nem tartózkodott. Így a talált állatsontanyag az ottlakók állattenyésztéséről és annak a vadászathoz való arányáról nem adhatott híj képet. — Egyébként az egész vadállat-fauna tipikusan erdei jellegű, mindössze többé-kevésbé a nyúl és a rozsomák más jellegű. Az utóbbi — amely a tundrák állata — a jégkorszak óta nem került elő közép-európai holocén lelőhelyről, s az itteni előfordulása az első a közép-európai jelenkori rétegekből. — A háziállatok között a szarvasmarha a leggyakoribb. Ez csaknem kivétel nélkül valamennyi őskori telep anyagára jellemző. A szarvasmarha két típussal szerepel, a primigeniusszal és brachycerosszal. Gyakoriságára nézve utána a juh—kecske-csoport, majd a sertés következik. A ló és az eb csak egy-két csonttal képviselt.

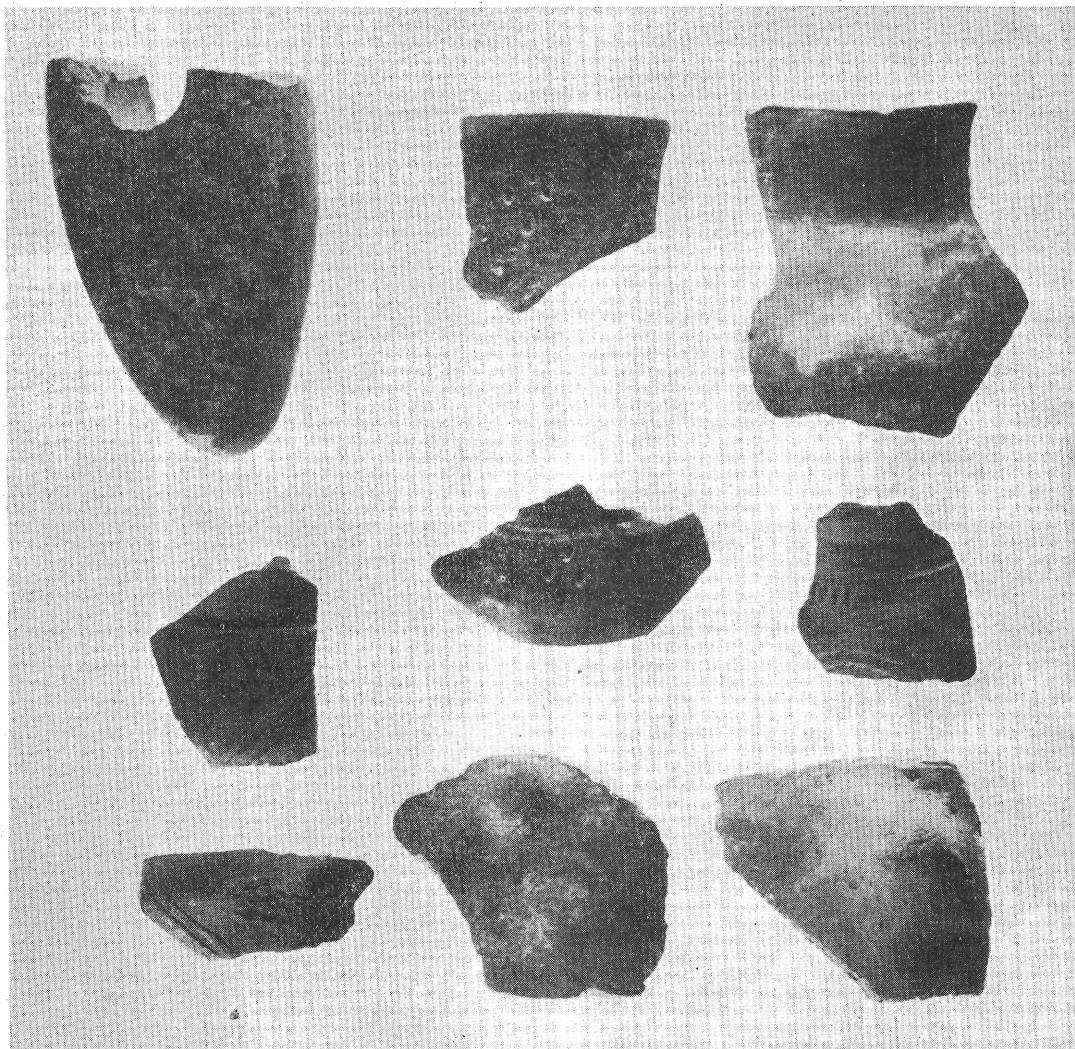
II

A BARLANG ÓHOLOCÉN—PLEISZTOCÉN RÉTEGEI A MAGYAR KÉSŐI PALEOLITIKUM KÉRDÉSEI

A barlang alsóbb, a holocén korúaknál idősebb rétegei: vörösbarna — majd sárga, löszös — agyag, kőtörmeléken, rozsdavörös agyag, és végül sárgaszínű, homokos, köves agyag, amelyet az ásatás csupán érintett. A rétegek sorrendjében ezek a 10—13. rétegek (4. kép). Úgy tűnik, hogy az első zavartalan réteg a sárga löszös agyag volt, amely vízszintesen fekszik a rozsdavörös színű rétegen, és a jelenleg még ismeretlen vastagságú, homokos, köves agyagon (11—13. rétegek). Az utolsó kettőt az ásatás kis területen metszette, s a közölt adatok szerint 10,5 m mélységig jutott.¹²

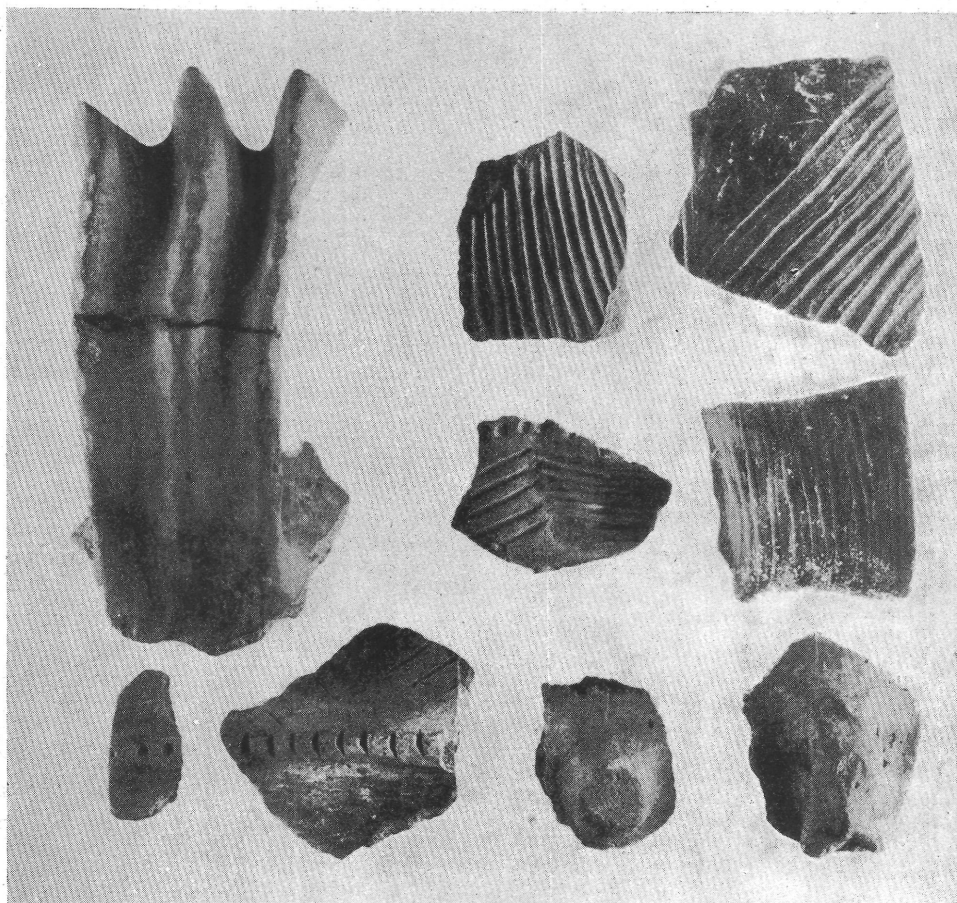
A négy alsó réteg az őslénytani leletek és a faszénmaradványok vizsgálata alapján posztglaciális, ill. pleisztocén korú.¹³ Az utóbbi vizsgálat csupán a vörösbarna réteg anyagán történetelt meg. A 19 faszéndarab feldolgozásából nyert flórákép „majdnem kizárólag lombosfákból áll, csak 1 db fenyőmaradvány szerepel közöttük. Ez utóbbi arra enged következtetni, hogy a széndarabok keletkezési ideje nem sokkal a jégkor utáni vegetáció-fejlődéstörténeti fenyő—nyírkora után volt. A lombosfák közül a legtöbb *Quercus robur* és *Qu. petraea*, majd a cf. *Corylus* maradványának bizonyult. Ezek az eredmények együttesen a faszénmaradványok keletkezési idejét nagy valószínűséggel a fenyő—nyírkor után következő óholocén mogyorókorba utalják, amely i. e. 8000-tól 5000-ig tartott.”¹⁴ A réteg tehát posztglaciális, művelődéstörténetileg mezolitikus (korai mezolitikus) korú. Feltűnő, hogy a rétegben, amelyet nem nevezhetünk legfelső pleisztocénnek, hanem csupán posztglaciálisnak, legrégebb holocénnek, még *Ochotona*, *Lagopus* fordul elő. Kifejezetten jégkori, arktikus fajok nincsenek. A mélyebben fekvő sárga, löszös agyagban szintén *Ochotona*, *Cricetus*, *Dicrostonyx*, *Microtus arvalis-agrestis*, *Microtus nivalis*, a nagyobb emlősök közül róka, farkas, ló, orrszarvú, rénszarvas, bölény maradványai kerültek felszínre.¹⁵ — A két legalsó réteg korábbi meghatározását, amely szerint a sárgaszínű a W. 2—3. időszakot tükrözi, a rozsdavörös a W. interstadiálist jelöli,¹⁶ egyelőre bizonytalanak kell tartanunk. A legalsó rétegből őslénytani maradvány nem került elő. A barlangi medve a W. 2-től a W. 3-ig ugyan jellemző lehet, az utolsó glaciális periódus végétől azonban a preboreális mogyorókorig is réteghiánnyal kellene számolnunk. A korábbi, még Würm-kori barlangi kitöltésekben — Jankovich-barlang felső rétege, Peskő, Kiskevélyi barlang — szintén *Ochotona*, hódfaj, rén, havasi pocok stb. szerepel, csupán a pilisszántói kőfülke rétegei mutatnak átmenetet egy már enyhültebb éghajlatú

időszak felé (boróka, szil, kőris, tölgy).¹⁷ Ezek mellett steppei rágcsáló fajokat találunk, amelyek a W. 3. második felében, végén még nagyobb számban tűnnek fel. Kérdés emellett, hogy az arktikus fajok fennmaradásával meddig számolhatunk, amikor adataink szerint még a mogyorókor elején is vannak Würm-kori fajok. A rozsdavörös agyag korbeli helyzetét a barlangi medve, erdei szarvas bizonyítja, — a felette levő azonban a 2. glaciálistól a 3-ig terjedő és rétegtanilag a legkevésbé tisztázott időszakot foglalná magában. Bennünket azonban itt csupán a vörösarna agyagréteg érdekel, amelynek kora a fenyő-nyírkor végére, a preboreális, boreális mogyorókor elejére helyezhető, s amely alsóbb szintjében az egyetlen, holocénnél régebbi korú régészeti leletet adta.

8. kép. Középső-bronzkori jellegű cserepek a 6. rétegből

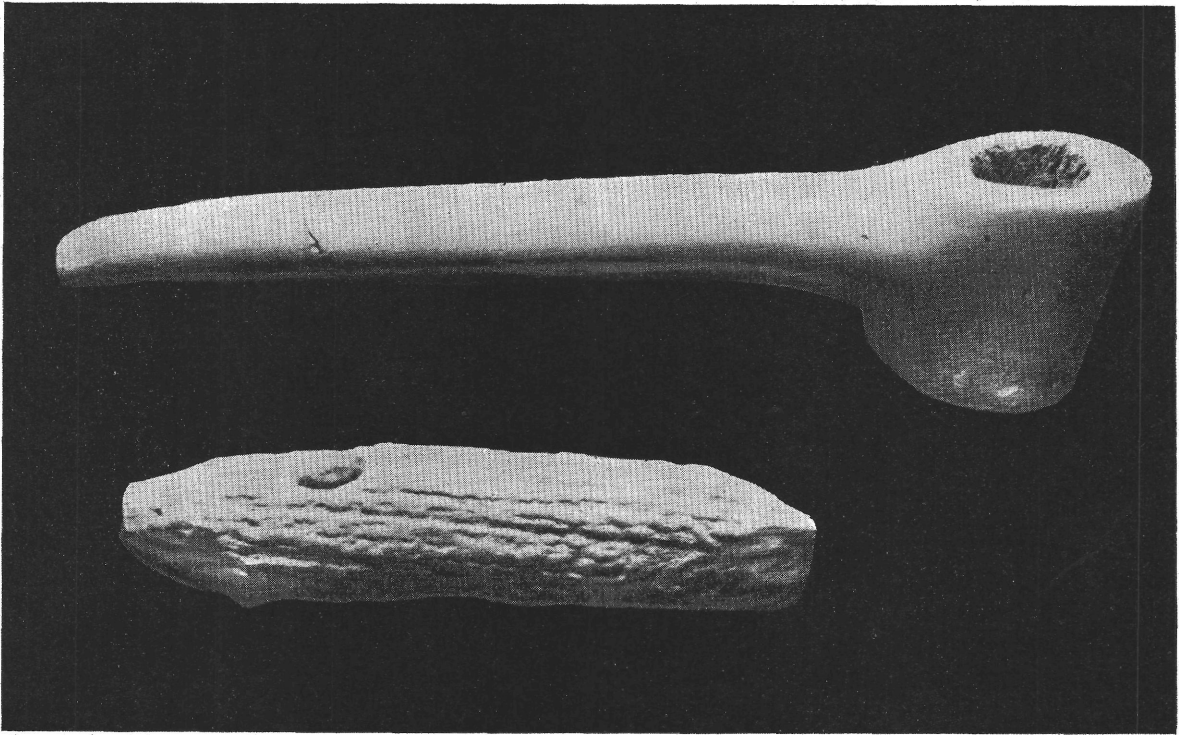
A korai mezolitikus lelet egy 21,5 mm hosszú, 4,8 mm széles és 1,6 mm. vastagságú obszi- dián penge, amelynek nyersanyaga Tokaj vidékéről származik. Közöljük a tárgy erősen fel- nagyított képét, amely bizonyítékul szolgálhat megmunkálásának módjára nézve (13. kép). A jobb oldali élen legfeljebb használati csorbák vannak, — a bal oldali élen pedig csak rendkívül csekély megmunkálás látható. A penge alsó részén, az eszköz hátoldalán kis „bulbe de percussion” látható, amely mutatja, hogy magkőről hasították le. Az alsóbb rétegeknek ez az egyetlen kis eszköze látszólag a tompított hátú pengékhez kapcsolható, ami ismét közelebb visz a pleisztocén- hez, a paleolitikus jellegű kultúrákhoz. Ezt támogatja hasonmásainak említése a pilisszántói kőfülkéből, a Kiskevélyi, Jankovich-barlangok felső rétegeből.¹⁸ A Remete-barlang pengéje

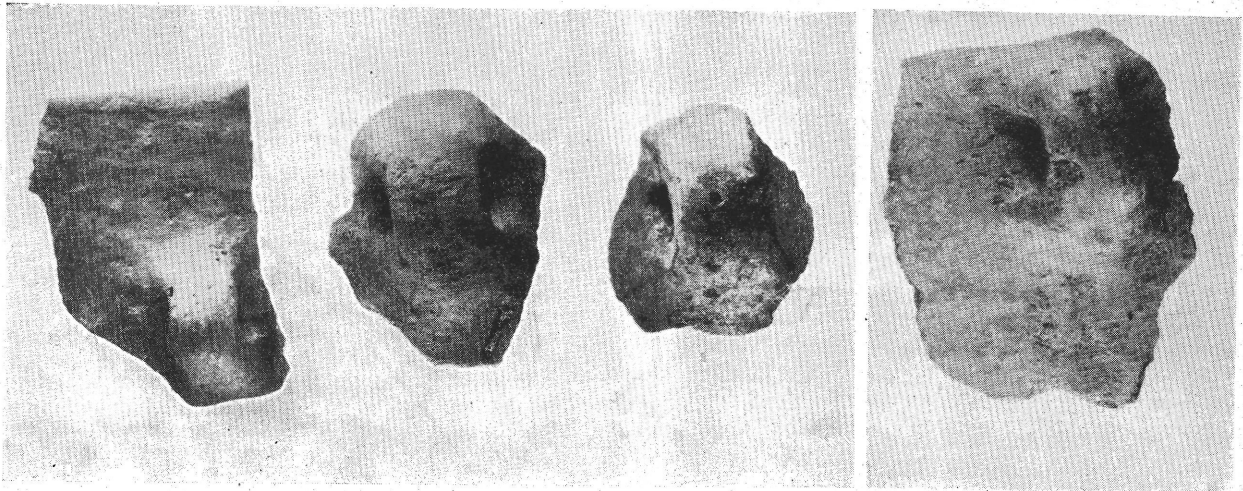
9. kép. Rézkori (péceli kultúra) jellegű edénytöredékek a barlang 7. rétegéből

azonban ezeknél fiatalabb, korát a Würm végétől kb. 9000 év választja el, s eddigi ismereteink mellett nem azonosíthatjuk az ún. „mikrogravettes csoport”-tal, amelynek megjelenési ideje, valamint élettartama is eléggé bizonytalan.

Az egyetlen penge alapján sajnos nincs elegendő bizonyítékunk arra, hogy a kultúra, amelybe tartozott, összefüggésben állt-e a késői gravettiennel, a pilisszántói jellegű mikrolitikus iparral, a „magdaleni”-vel vagy lösztelepeink műveltségével, — a gravetti kultúra fejlődése, jégkor utáni továbbélése azonban ezt egészen valószínűvé teszi. Ezeket a kultúrákat korábban „magdaleni”-nek neveztük, s az újabb kutatás nem csupán dunántúli barlangjaink, hanem a bükki paleolitikus lelőhelyek felső pleisztocén rétegének kultúráját is ennek tartotta.¹⁹ Az elnevezés használata azonban már nem fedte azt a kulturális tartalmat, amelyet kapcsolataik vizsgálatával kimutattunk.²⁰ Hillebrand J. már 1935-ben észrevette, hogy a pilisszántói típusú mikrolitika a swidry kultúrával mutat kapcsolatot, és mind ő, mind még korábban más kutatók érintették bizonyos vonatkozásokban ennek a műveltségnek keleti összefüggéseit.²¹ Ez az észrevétel azonban nem vonatkozott sem a pilisszántói jellegű barlangi leletekre, sem pedig a lösztelepek anyagára, tehát általában a magyar „magdaleni”-re. Lösztelepeinket a régibb kutatás éppen a nyugat-európai magdalenivel hozta kapcsolatba, — Ságvár meghatározása és ennek nyomán az összes magyar lösztelepeké egyértelműen a nyugat-európai összefüggéseket tételezte fel.²² Ugyanakkor azonban a környező területeken, így pl. a csehszlovák területen vannak magdaleni jellegű leletek, ilyen korú barlangi, sőt szabadtéri leletegyüttesek, — bár elnevezésük többnyire itt sem fedti a lényegében gravetti tartalmú műveltség továbbélését. A tompított hátú pengékre, gravettekre nézve már 1951-ben felmerült annak gondolata, hogy ezek keleti, gravetti behatást jeleznek a tőle idegen kultúrában (Szeleta-barlang).²³ A pilisszántói jellegű iparról összehasonlító vizsgálatával kimutattuk, hogy eredete a keleti későaurignaciba nyúlik vissza, amely valószínű-

10. kép. Cscnt- és agancseszköz a barlang 9. rétegének felső szintjéből

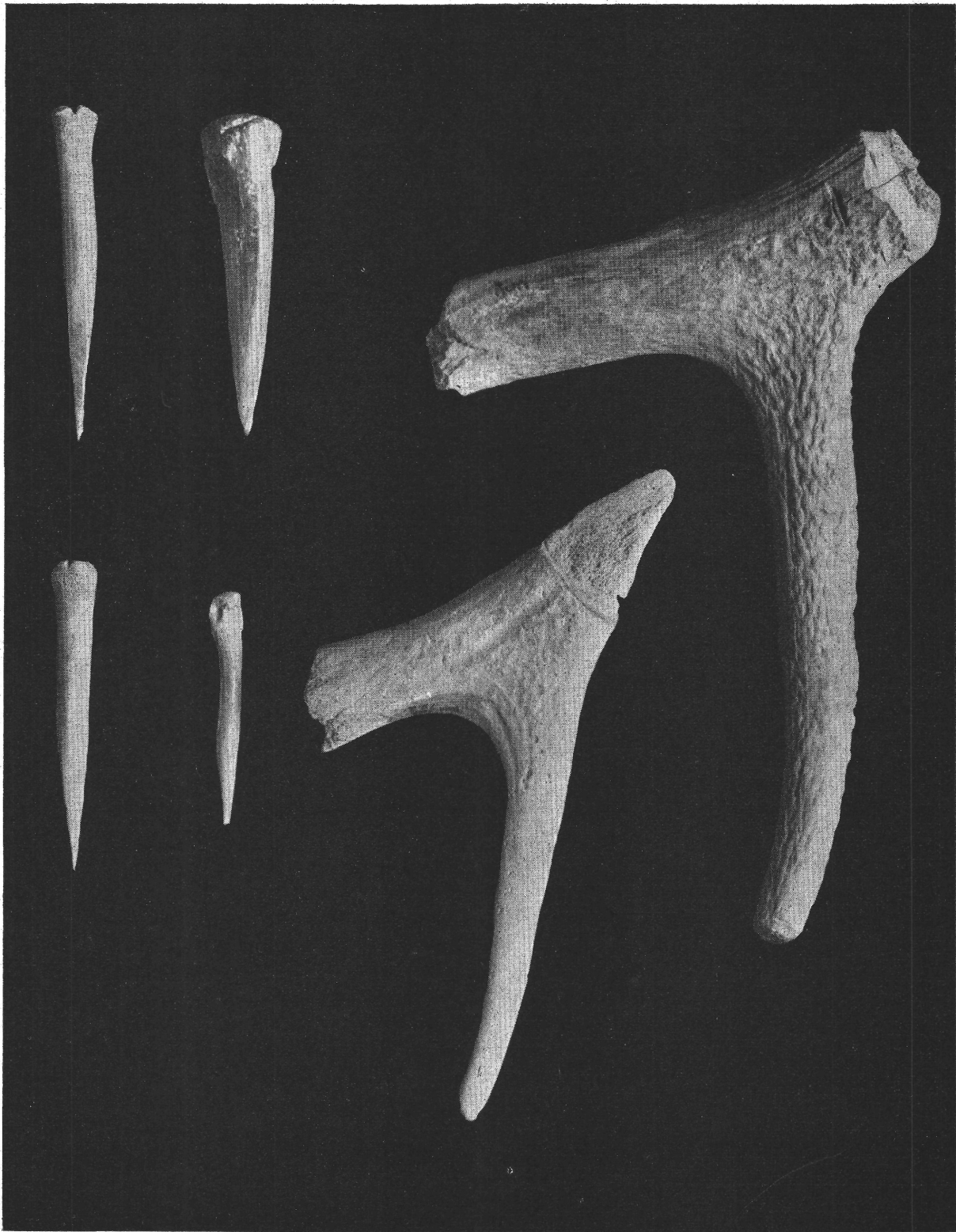

11. kép. Neolitikus jellegű edényfülek a 9. réteg felső szintjéből

leg észak felől érkezett területünkre, — útja esetleg azonos lehetett a Kosztyenki-jellegű eszközökével, a W. 2-ben már kimutatható, de később többször megismétlődő kulturális áramlatéval.²⁴ A lösztelepek kultúrájának helyesbített meghatározása ezzel együtt merült fel, átértékelésük éppúgy megtörtént, mint a környező más közép-európai telepeken,²⁵ bár a korábbi elnevezés helytelen használata mellett az ilyen irányú származásukra már korábban is utaltunk. — A Remete-barlang leletével kapcsolatban tehát újra rögzíthető késői paleolitikus kultúráinak a keleti gravettihez való tartozása, valamint az is, hogy a „mikrogravettes-csoport” szintén ennek változata. Az utóbbinak a swidry kultúrával tartott kapcsolatáról azonban meg kell említenünk, hogy ez nem csak a posztglaciálisban, hanem lényegesen régebben is élt,²⁶ így tehát a behatása, egyben a mikrogravettes kultúra kezdete, lehet régibb is. Kozłowski szerint ez „már” epipaleolitikus kultúra, közvetlenül a mezolitikum alatt fekszik.²⁷ Korát és egyben gazdaságtörténeti helyzetét is jobban körülírva: olyan kultúra (epipaleolitikus), amely a W. 3. és a növényzet-fejlődéstörténeti mogyorókor között élt (értelemszerűen tehát már posztglaciális), de gazdálkodási módja a paleolitikumhoz kapcsolja. Továbbélő késői paleolitikus jellegű, egyidejű a nyugat-európai késői magdalenivel, csoportokra tagolt, lényegében magdaleni—gravetti összetételű északnyugat-európai csoportjaival (Federmesserkultur),²⁸ melyek éppúgy, mint Közép-Európa különféle „paleo-mezolitikus” kultúrái, a kelet-európai posztgravetti, a mezolitikumba vezetnek át. Az a kultúra, amelynek a Remete-barlang pengéje csupán csekély nyoma lehet, a kormeghatározás szerint nem epipaleolitikus, hanem már mezolitikus, posztglaciális korú. Történeti szempontból valószínűnek látjuk, hogy a mezolitikum kezdetén mintegy „késői epipaleolitikum” még a rendkívül hosszú ideig továbbélő paleolitikus jellegű műveltséghez tartozott. Ez azt jelenti, hogy feltevésünk szerint a W. végi barlangi mikrolitika egészen a mezolitikumig fenntarthatta magát.

Epipaleolitikumunk valószínűleg gravetti—swidry, majd swiderio—tradenois (korai tardenois) összetételű a mezolitikum elejéig, területünkön a késői paleolitikum gravetti alapokon fejlődött, amely azonban nem feltétlenül Kosztyenki-csoport is. A keleti gravetti kapcsolatban állt a swidryvel, csoportokat alkotott, túlélte az utolsó glaciális periódust és késői, továbbélő fokozataival, amelyek más kulturális elemekkel vegyültek, a korai tardenois, swiderio—tardenois (ennek tagja az ún. „dunai tardenoisien”) kultúrában megy át a mezolitikumba. A mezolitikum kezdetén még mindig felismerhetők bizonyos gravetti, posztgravetti, egymástól sokszor távoleső elemek. A W. 3-kori fiatal keleti gravettitől a későglaciális időn keresztül a mezolitikumig, különböző helyi jellegű változatai, kevert jellegű csoportjai révén egész Közép- és Kelet-Európában kulturális kapcsolat állott fenn.²⁹

A Remete-barlang kultúrája tehát — ha az egyetlen pengét kultúrameghatározónak tarthatjuk — a fenyő—nyírkor végén, a mogyorókor elején élt. Akár mezolitikus, akár pedig paleolitikus jellegű jégkor utáni műveltséghez tartozott, valószínű, hogy régibb kultúrákra vezethető vissza. Korábban, részben még a W. 3-ban, a Dunántúl ÉK-i szögletében az ún. mikrogravettes csoport volt elterjedve. Ez a területileg is közelfekvő, swidry-színezetű pilisszántói jellegű ipar önálló műveltségnek alig tartható, a gravettinek egy fiatal változata, sőt esetleg csupán a késői gravetti népesség egy részének átmeneti tanyahelyeit jelzi. A mikrogravettes csoport kora az eddigi adatok alapján a W. 3.-ra és az azt közvetlenül követő időszakra helyezhető, — lelőhelyeinek rétegtani viszonyai és egyes paleontológiai adatok miatt megjelenésének legkorábbi ideje is némileg bizonytalan.³⁰ — Fiatalabbnak, de nem mezolitikusnak tartjuk a honti leletanyag kultúráját, amely szoros kapcsolatban állt a fiatal, W. 3-kori gravettivel és kétségtelenül abból alakult ki. Minthogy a magyar területen swidry kultúrát nem ismerünk, csupán behatása található, ugyanakkor pedig a lengyel terület kultúrája is a keleti későaurignaci továbbfejlődésnek tartható, a magyar és a környező területek csoportjainak ma még kevésbé ismert történeti fejlődése ebből az időben és térben átfogó későaurignaci — keleti gravetti komplexumból indult el. A gravetti kultúra körének még szét nem választott csoportjai, változatai — melyeknek kialakításában idő, távolság, a népesség mozgása, kulturális érintkező-területek, elkülönülő csoportok és műveltségi áthatások vettek részt — a Würm 2-től a jégkor végéig éltek. Az utánuk következő időszakban részben fennmaradva, részben helyi csoportjaik révén a mezolitikumig folytatódtak.

12. kép. Csont- és agancseszközök a barlang 9. rétegének alsó szintjéből

A Würm 2—3. komplexum földtörténeti, paleoklimatológiai, rétegtani téren a magyar paleolitikum leghomályosabb szakasza, és valóban komplexum kulturális, történeti szempontból is, amelyhez még csekély számú vagy nem kielégítően ismert nyíltszíni lelőhelyek, problematikus barlangi leletanyagok adnak hiányos, bizonytalan képet. Ez a kép nem sokkal határozottabb Közép- és Kelet-Európa más, lelőhelyekben, telepekben gazdagabb, a korszak kutatása terén előrehaladottabb részein sem, és így azt gondoljuk, hogy ennek oka nem egyedül a kutatás hiányában, hanem módszereiben, célkitűzéseiben is keresendő.³¹ A magyar késői paleolitikumban kevés az adat, a lelőhely, az anyag, és a részlettanulmányok is hiányoznak ahhoz, hogy jelenleg ennek a korszaknak népességét, életét, kultúráját történeti fejlődésében, folyamatában tisztán láthassuk. Mégis szükségesnek látszik, hogy a magyar késői paleolitikum néhány kérdését felvessük és vázlatosan összefoglaljuk azokat a következtetéseket is, amelyeket a nagymértékben kiegészítésre váró adataink, lelőhelyeink vizsgálata alapján ma feltevésként levonhatunk.³²

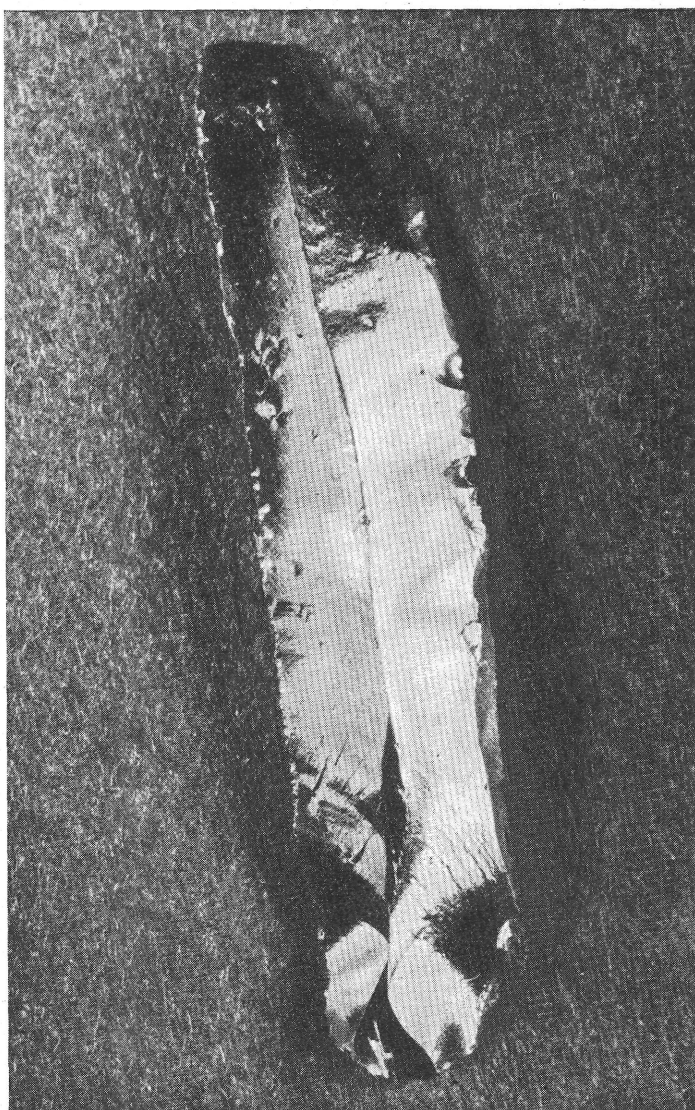
A későaurignaci—keleti gravetti kultúra megjelenésének ideje Magyarországon a W. 2-re tehető, fejlődését tartva szem előtt feltételezhetjük, hogy már korábban megjelent, mint a nyugatabbra fekvő vidékeken.³³ A gravetti előtt az aurignacit³⁴ találjuk a Bükk-hegységben, ennek a kultúrának azonban települési módja éppúgy, mint eszközkészlete eltér a „késői fokozat”-tól, ill. az idegen elemekkel jelentkező korai keleti gravettitől. Kétségtelen, hogy gazdálkodási módja is más, mint a gravettié, amely újabb eszközformáival, nyíltszíni településével, számos kulturális jellegzetességével ismert. A bükki aurignaci II. a klasszikus kultúra-fokozatokhoz közelebb áll és a „későaurignaci” nem nevezhető ennek „késői” fokozatának. Az aurignaci és gravetti kultúra, valamint az utóbbi és a vele párhuzamosan élt műveltségek között nem egyszerű korabeli eltérés, hanem alapvetőbb, tartalmi eltérés van. A gravetti megjelenését idegen népesség behatásának, népességcserélődésnek kell tartanunk, amit keleti kapcsolatai, eszközformái, települési bizonyítanak.³⁵ A Kárpát-medence területének gravetti műveltségét sokkal kevésbé képzelhetjük a gazdasági, társadalmi fejlődéssel együttjáró, az aurignacien termelési módjának belső változásával összefüggő jelenségnek, mint ilyen vándorlással együttjáró, a késői paleolitikum fejlődését alapvetően meghatározó, kialakító tényezőnek. A kultúra megjelenésének valóban kétféle módja lehetett: idegen elemek térhódítása, vagy a legutóbb Fr. Prošek által is felvetett belső, helyi fejlődés, gazdálkodási változás.³⁶ Az utóbbi azonban nem magyarázza meg kellően a szerszámformák lényeges változását, — nemcsak hirtelen kialakult, hanem új eszközök fellépését, a közép-európai gravetti telepek számos jellegzetességét, a hegyvidéki után síkvidéki, folyómenti, barlangi után szabadtéri települését, a földbe mélyített lakóhelyeket, a közép- és kelet-európai terület kultúrája közötti feltűnő kapcsolatot, egyes eszközök, a művészeti tárgyak jól körülhatárolható elterjedését, vagy a vadászatban valószínűleg a gazdálkodási alap megváltozását. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki teljesen a helyi, belső fejlődés lehetőségét sem, — nem lehetetlen, hogy az aurignacien is fejlődött, alakult még azon időszak alatt is, amikor már a gravetti elterjedése, behatása kezdődött. Egyes telepeken, amelyek már nem a W. 2. első részébe tartoznak, régibb, középsőaurignaci jellegeket találunk.³⁷ Amikor ezeket csupán továbbélésnek vagy éppen a népességmozgással együttjárt elszigetelésnek, a kulturális változás fennmaradó jeleinek tartjuk,³⁸ egyben némileg igazoljuk a gravettinek az aurignaciból való fejlődését is. Számos elkülönült csoportot, továbbélést, maradványnépességet, rezervátumot tételezünk fel, ezek szinte a gravetti egész időtartamán keresztül megtalálhatók.³⁹ Ezek a jelenségek azonban mégsem vethetők össze azokkal, amelyek sokkal inkább idegen népesség megjelenéséhez kötik a közép-európai gravettient.

A gravetti behatása a Kárpát-medencébe valószínűleg kétirányú, DK-ről és ÉK-ről történhetett, a két útvonal közül azonban csupán az utóbbi látszik biztosnak. A DK—ÉNy irányú vándorlás kérdését különösen az osztrák kutatás tartja szem előtt. A későaurignaci—gravetti telepek főként Ausztria nyugati részén találhatóak,⁴⁰ a lösz-elterjedés szélén fekszenek, — Fr. Brandtner szerint valósággal összezsúfolódnak, azonban nem állandó tanyahelyek. Valószínű tehát, hogy itt egy DK-ről érkezett áramlat rekedt meg.⁴¹ A keleti későaurignaci, ezen belül a Kosztyenki-jellegű műveltség északi útja kétségkívül kimutatható a keleti, középső-

oroszl, ukrán lelőhelyek és a közép-európai telepek kapcsolata alapján. Ezeket az összefüggéseket elsősorban a csehszlóvák, alsó-ausztriai és a jellegzetes Don vidéki, tehát földrajzilag egymástól távol fekvő területek viszonylatában és a fontosabb eszközformák stb. alapján vizsgálták, — nagyobb figyelmet kell fordítanunk azonban a Kárpát-medencéhez sokkal közelebb fekvő podóliai, Prut és Dnyeszter vidéki lelőhelyek nagy csoportjára, amely a kultúra elterjedése szempontjából még nagyon elhanyagolt.⁴² Feltételezhető, hogy a keleti kultúra behatása közvetlenebbül erről a területről érkezhettek a Kárpát-medencébe, — továbbá a morva-vidék felé is. — A keleti behatás első hullámát a Kárpát-medencében egyelőre még alig tudjuk kimutatni, mégis felvethetjük azt a gondolatot, hogy a behatás először az ÉK—K-ról övező hegyvidéken, a folyó völgyekben, Szlovákia és esetleg Erdély területén történhetett meg. Itt korábban a magyar barlangi aurignaci lelőhelyekkel részben egykorú lelőhelyeket ismerünk, amelyek még nem gravettiek, de egyesek már ennek a kultúrának korai behatását mutatják. A kelet-szlóvákiai aurignacienben Barca II. és a Hernád-völgyi települések még nem gravettiek, koruk a W. 1—2. interstadiális (annak vége),⁴³ csupán Barca I. kőiparának, településének egy része mutat fiatalabb jeleget

(W. 2.).⁴⁴ A kašovi leletanyagban már késő-aurignaci vonások ismerhetők fel, Cejkov pedig már valószínűleg a gravettibe tartozik, amelyben azonban aurignaci elemek is vannak.⁴⁵ Az előtünk még alig ismert Kehnece leletanyaga rétegtanilag szintén az interstadiális és a W. 2. határára helyezhető.⁴⁶ Ezekben a helyeken esetleg az aurignacien lassú gravettivé válására lehetnének nyomaink, mégis inkább a W. 1—2. interstadiális és a W. 2. határán, a stadiális elején kapott behatásra gondolunk, — tehát korai helyzetükkel átmeneti kulturális jellegűek lehetnek. A kelet-szlóvákiai aurignacien azonban iparával többnyire eltér mind a gravettitől, mind pedig a valódi középsőaurignacitól. Kedvező lenne feltételezni, hogy ez a kultúra a bukki aurignacitól területileg különállva, helyi csoportot alkotott az interstadiális második felében, miközben a bukki aurignaci a W. 2-t közvetlenül megelőző időben az újabb hatásoktól érintetlen maradt. A magyar aurignacien II. és nyíltszíni későaurignaci kultúránk között semmiféle genetikai kapcsolat nem lehetséges, s az előbbi teljesen eltérő jellegű a kelet-szlóvákiai csoporttól is.

A keleti aurignaci kultúra DK-i irányból bejutott Erdély területére, ahol néhány középső—későaurignaci lelőhely jelzi a nyomát. Legfontosabb közülük a magyarbodzai telep,⁴⁷ amelyet Roska M. és H. Breuil középsőaurignacinak, Hillebrand és Mottl pedig későaurignacinak tartott,⁴⁸ s kora a W. 2-re helyezhető. Breuil szerint a telepen a későaurignaci hatásai is

13. kép. Obszidián penge a barlang 10. rétegéből. Kb. hat és félszeres nagyítás

felismerhetők.⁴⁹ Eszközeinek származása kizárólag a keletebbre fekvő területekről képzelhető el. A Kárpátokon túl fekvő román, észak-besarábiai aurignaci kultúra szintén a távolibb délorosz-ukrán és középső-orosz területről kapta eszközformáit, s egész fejlődése szorosan kapcsolódik a keleti aurignaci fokozataihoz.⁵⁰ Másik erdélyi lelőhely, amelyet szintén fiatalabb aurignacinak tartunk, Krecsunesd (Craciunesti). Mindkét település a Bodza völgyében helyezkedik el, amely bejáratot képez a Kárpátokon keresztül, mindkettő szabadtéri település.⁵¹ Rétegtani helyzete egyiknek sem biztos, újabb adatok nem állnak rendelkezésünkre, leletanyaguk alapján azonban megállapítható, hogy a kultúra Erdélybe valószínűleg két úton is bejutott. A további kutatás szempontjából különösen Magyarbodza és a környékén ismert többi lelőhely érdemel figyelmet.⁵² A kapcsolatok, az elterjedés, általában a DK—ÉNy irányú vándorlás vagy belső népmozgás a fiatal aurignaci és gravetti kultúrának egyik további kutatást igénylő kérdése.

Magyarországon az egykor Ipoly-sághoz tartozó terület és Parassa I—II. leletanyaga az egyetlen, amelyet már a W. 2—3. komplexum korai szakaszába, a W. 2. bevezető, első felébe tartozónak, kulturálisan pedig az aurignaci és gravetti közötti átmeneti jellegű településnek kell tartanunk.⁵³ A leletanyagban középsőaurignaci elemek keverednek fiatalabbakkal, a jellegzetes gravetti típusok azonban még hiányzanak.⁵⁴ A részben aurignaci, részben gravetti típusú eszközök között pengék uralkodnak, egyes példányok megmunkálása azonban, mint a „lame à cran”-típushoz közel álló forma, a vakarópenge és különösen a vésők, a leletegyüttes korai későaurignaci—gravetti kultúrájára mutatnak.⁵⁵ Más közép-európai telepeken, amelyek a gravettien fiatalabb tagjai, sőt már Willendorf II/5. rétegében is ezek mellett gravetthegek is találhatóak, s a fiatalabb lelőhelyeken általános a tompított hátú penge, mikrolitika. Ha a magyar lelőhelyek helyzetét tekintjük a környező területek és a magyar terület fiatal, késői paleolitikumában, úgy kultúrájuk és koruk éppen a kulturális változás idejét, körülményeit mutatja. Úgy látszik, hogy a Kárpát-medencében, mint a nyugatabbra fekvő vidékeken is, ez a változás nem volt lassú. Willendorf II/4. rétegében még hiányzik a gravetthegy, nyelnyújtványos csúcs, a véső, bár a leletanyagban fiatalabb jellegű is felismerhetők, — az 5. rétegben pedig már határozott gravettien ipart találunk.⁵⁶ A tipológiai összefüggések ismertetését mellőzve, itt csupán azt hangsúlyozzuk, hogy a Parassa környéki lelőhelyek olyan kulturális fokot képviselnek, amelyet leginkább korai későaurignaci—gravettinek nevezhetünk. Az eszközök formai sajátosságai alapján már korábban feltételeztük, hogy Ipoly-ság azonos jellegű, korú lehet a magyarbodzai teleppel,⁵⁷ s ezt az újabb leletanyag még inkább bizonyítani látszik. Koruk a W. 2. korai szakaszára, bevezető, óceáni jellegű részére helyezhető, ami meg is felel átmeneti kulturális jellegüknek.

Úgy látszik, hogy a gravetti kultúra nyugatabbra a W. 2. löszképző időszakának kezdetén jelenik meg nagyobb területen, a régebbi aurignaci típusok azonban még sokáig fennmaradnak. Aggsbach kora a W. 2. közepe,⁵⁸ és bár így fiatalabb Willendorf II/5. rétegenél — leletei között a java-aurignaci, körülretusált vakarópengék találhatóak —, inkább nevezhető későaurignacinak, mint gravettinek. A kameggi telep már a W. 2. második felében élt,⁵⁹ egészében gravetti műveltségű, de itt, mint a W. 2. végére helyezett Langmannersdorfon is, megtalálhatóak bizonyos aurignaci jellegűek. A régebbi kultúra maradványát mutatja részben a miesslingtali telep is. Ezek azok a példák, amelyeket a kultúra eredetével kapcsolatban már érintettünk. A középső-késői aurignaci ennek ez a továbbélése azonban csupán helyi jelentőségű, elkülönült telepekre szorítkozik. Fejlődése már a W. 2. alatt, valószínűleg a stadiális első felében megszűnt, s ekkor a gravettien viszonylag gyors előretörése figyelhető meg nyugat felé. A kétféle műveltség keveredése természetesen előfordul annak ellenére, hogy utóbbit az előbbi kiszoríthatja, — a „továbbélés” legtöbb esetben inkább formaátvételt és nem a korábbi népességgel való kontinuitást jelenti, vagy ez legfeljebb egyes elzárt csoportokra korlátozódhat. A keleti népesség beáramlása nem volt egyszeri, mint később az osztrák terület DK irányú kapcsolatai sem, — alig képzelhető el, hogy elég erős lett volna ahhoz, hogy jellegzetességei a W. 3.-ban is fennmaradjanak. (Az utolsó stadiális tundrai szakaszában Dolní Veštonice, majd Moravány—Podkovička és Žakovska, a W. 3. második felében Pavlov stb.) A cseh-szlovák terület gravettienje igen fiatal és kulturális jellegei alapján a Kosztyenki-fácies újabb, fiatal hullámával is számolnunk kell.⁶⁰ — További kutatásra vár a kultúra elterjedésének sorrendje, menete a közép-európai területen, a pontosabb útvonal megrajzolása, amelyhez ma

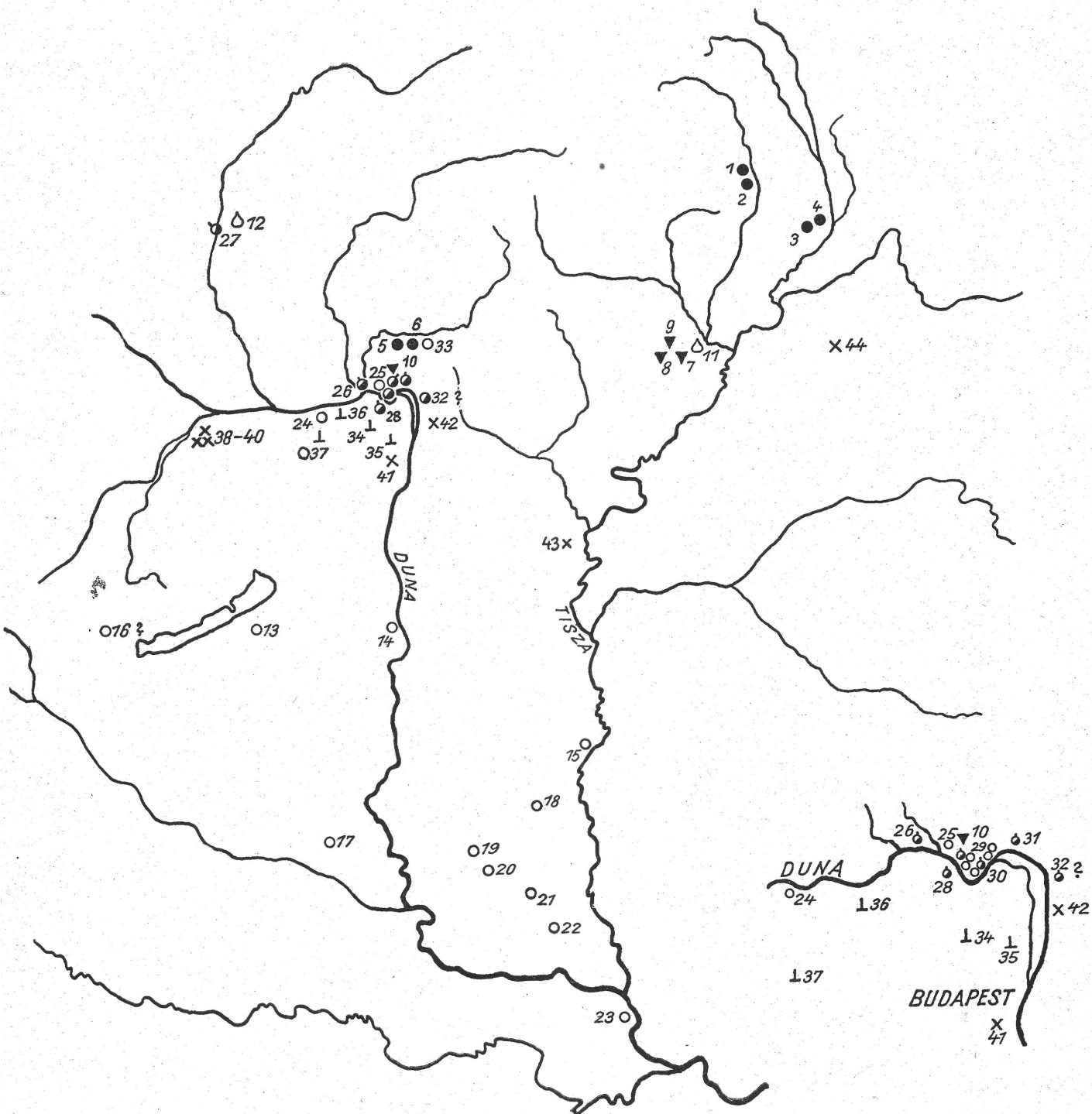
még elég kevés és geokronológiailag bizonytalanul meghatározott lelőhelyek állnak rendelkezésünkre. A fentiek alapján úgy látszik, hogy a későaurignaci—gravetti kultúra legrégebb nyomai közé a Kárpát-medencében Ipolyság, Parassa I—II., Kehnec, Cejkov, Barca I. településének egy része, Magyarbodza régibb jellegű leletanyaga tartozik, — a keleti beszivárgás először a magyar medencét környező területek sávján történt meg. Azt a kérdést, hogy ez a beáramlás folyamatosan történt-e a sík területek felé, a medence belső részére vagy korban későbbi, újabb hulláma érkezett hozzánk, ma még nem tudjuk eldönteni. A fenti lelőhelyek és a fiatalabb lösztelepeink között különösen DK-i irányban még hiányzanak az összekötő lelőhelyek, tisztázásra vár ezek, majd a nyugatabbra fekvő gravetti telepek kapcsolatának kérdése.

A kulturális változás, különböző csoportok találkozása, keveredése, egyes kisebb csoportok szűkebb területen való elszigetelődése, amelyet Fr. Brandtner kifejtett,⁶¹ valószínűleg már korábban, a W. 2. stadiális első részében, legkésőbb annak közepén, nagyarányú történeti változásként megtörtént, s a W. 2. hosszú löszképző időszaka alatt már inkább a kulturális különbségek lassú kiegyenlítődésével számolhatunk. A gravettien hatása ebben az időben inkább Európa nyugatibb része felé irányul, tovább jut közvetlenebbül ÉNy felé,⁶² Közép-Európában azonban már általánosan elterjedt, és a magyar terület csupán a csoportok közötti különbségeket kialakító, okozó, kisebb terjedelmű vándorlásokban vesz részt. Ennek rugója Fr. Brandtner szerint a gravetti népcsoportok telepeinek téli és nyári helyválttatása lehetett,⁶³ ami a régészeti leletanyag eltérő jellegét is okozhatja. A keleti gravetti még később szorítja ki Közép-Európa nyugatibb részén a magdalenit, majd a W. 3. második felében és a későglaciális időben válik Északnyugat-Európában csoportokra tagolódó, magdaleni-késői gravetti alapú kultúrává. Ezzel egyidőben a gravetti végső fejlődési szakaszában Kelet-Európában a swidry kialakítója lesz, s a W. 3. után élő posztgravetti erős helyi, belső fejlődéssel a mezolitikus kultúrákat fejleszti ki. A késői keleti gravetti kultúra nagy expanzív erejét mutatja, hogy a Kárpát-medencében, de nyugatabbra Ausztriában is a késői gravetti változatok adják a mezolitikum egyik alapját.⁶⁴ — A közép- és kelet-európai későpaleolitikum egyik problémája a gravetti fejlődésének, fokozatainak meghatározása — kapcsolata a magyar és a környező, elsősorban szlovák, osztrák, morva és a Kárpáttól keletre fekvő területekkel —, csoportjainak elkülönítése,⁶⁵ s a már egységessé vált „gravetti terület”-en a népcsoportok kisebb arányú, valószínűleg periodikus helyválttatásának részletesebb bizonyítása. A DK—ÉNy irányú kapcsolat a magyar terület nyugati részén keresztül vezetett az északi jugoszláv terület felé is.⁶⁶ — A W. 2—3. időszakban a gravettien területe nem volt zárt, amint azt említettük, a Kárpát-medencébe időközben újabb keleti beáramlás is történt. Lehetséges, hogy ennek közvetítője részben a szlovák terület volt. A magyar fiatal gravetti kultúra egy része már esetleg egy W. 3. kori behatás eredménye (Duna-könyök vidéke).

A gravetti kultúra korai szakaszában területünkön attól eltérő műveltségű csoportokkal is számolnunk kell. Ha a W. 2. időszakot rétegtani értelmezése helyett (a W. 2. lösze a glaciális klímátípus maximumától a W. 3. tundrai fázisáig) a 2. glaciális éghajlati típusra szűkítjük, érintenünk kell a Kárpát-medence solutréi jellegű, levéalakú lándzsacsúcsos kultúrájának, „szeletien”-jének kérdését. Az utóbbi évek kutatásai során felvetődött problémákkal másutt kívánunk foglalkozni, itt csupán azokat említjük meg, amelyek a W. 2—3. időszak keretén belül jelentkeznek. — A gravettien korban érintkezhetett a terület levélhegyes kultúrájának fiatalabb szakaszával. A W. 2-ben még a „szeletien” fiatal fokozata élt, sőt valószínűnek látszik, hogy egyes területeken a W. 2. glaciális klímátípust is túlélhette.⁶⁷ Ha ezeket a korábbi feltevéseket fogadjuk el kiindulásként, akkor elsősorban a „szeletien” mibenlétére kell rámutatnunk, és azokra a nehézségekre, amelyek az elnevezésnek a Kárpát-medence egész levélhegyes, protosolutréi, solutréi, „szeletien” stb. kultúrájára való alkalmazásával állnak elő. A magyar paleolitikumban a levélhegyes kultúrának két területi, az újabb vizsgálatok alapján tartalmilag is eltérő csoportja különíthető el: a bükki és dunántúli csoport. Vértes L. a két „szeletien” csoportot származás szempontjából is különállónak tekinti.⁶⁸ Az előbbi a Szeleta-barlanggal és a Bükk keleti oldalán levő lelőhelyekkel, utóbbi elsősorban a Jankovich-barlangból ismert lándzsacsúcs-típusokkal jellemezhető. Utóbbiakat mi Kösten, Ranis, Offnet stb. iparával vetettük össze.⁶⁹ A kultúra ideje a W. 1—2. interstadiális, és kapcsolatai a magyar területtől Ny-ra és É-ra mutathatók ki. A szlovák

„szeletien”, amelyet Fr. Prošek foglalt össze,⁷⁰ három fokozatával valószínűleg egy és ugyanazon „dunántúli csoport” (Jankovich-barlang, — ott a Dzeravá Skála) különböző fejlődési fokozatait jelzi. Jelentős az, hogy a Dzeravá Skálával jellemzett középső szeletien a W. 2. bázisán fekszik, amely után a kultúra felső fokozata a W. 2-be helyezhető, — ez azonban már egy másik csoportot képezne.⁷¹ A „szeletien” tehát csupán keretmegjelölés, amely magában foglalja a közép-európai levélhegyes kultúrákat, a presolutréi jellegűeket éppúgy, mint a solutréieket, moustiéri színezetű csoportját és a Szeleta-körét, de számos esetben kétségtelenül megtévesztő.⁷² A szlovák korai „szeletien” fokozat eszközei között kifejezetten moustiéri típusok tűnnek szemünkbe, s mellettük háttérbe szorúlnak azok a levélalakú hegyek, amelyek inkább a dunántúli jellegűek előzményének tarthatók, mintsem a Szeleta ún. protosolutréi eszközeihez hasonlónak. Úgy látszik, hogy a két azonosnak vélt fokozat eltérő jellegű, eredetű. A középső fokozat megfelel a Jankovich-barlangi és a hozzá kapcsolódó lelőhelyek kultúrájának, s talán ennek a csoportnak északabbra jutott, fiatal fokát jelzik a morva terület levélhegyei, amelyek újabban rétegtanilag is bizonyítani látszanak azt, hogy a „szeletien” a W. 2—3. interstadiálisban is élt.⁷³ Annak a kultúrának, amely a szlovák nyíltszíni lelőhelyekről mint korai fokozat ismert, az újabban előkerült hontabati levélhegyekben látjuk hasonmását, azonban a második fokozattal együtt eltérőnek tartjuk a Szeleta körének kultúrájától. Különállónak kell tekintenünk a Szeleta-barlang felső rétegének aurignacival és gravettivel kevert levélhegyes anyagát, amelynek hasonmását a környező területekről nem ismerjük.⁷⁴ — Anélkül, hogy itt a szeletien kérdéseivel behatóbban foglalkoznánk, a következőket szükséges tovább vizsgálandó kérdésként felvetnünk: a Szeleta „Hochsolutréen”-je, felső rétegének kultúrája a Kárpát-medence más, hasonló iparától eltérő, különálló, területileg is elkülönültnek tűnő csoportot alkot. Úgy látszik, hogy a dunántúli kultúra, amelyet fejlettebb presolutréennek nevezhetnénk, valamint a szlovák terület „szeletien”-je ettől különálló műveltség, fokozataiba a korai, többször még erősen moustiéri jellegű hegyek tartoznak. Moravány—Dlhá mind ettől, mind pedig a dunántúli csoport lelőhelyeitől eltérő jellegű, egyes adatok szerint esetleg fiatalabb. A magyar felső solutréi kultúra, amelynek ez a speciális formája egyetlen lelőhelyünkön ismert — figyelembe véve a nála idősebb levélhegyes kultúrák rétegtani—kronológiai helyzetét — már a W. 2. löszképző fázisának kezdetén élhetett, sőt talán még tovább is fenntarthatta magát. Feltételelesen ezzel azonos fokozatba helyeztük „késősolutréi” leleteinket, s a fokozatot töröltük a régebben egységesen fejlődöttnek látszó periódusok sorából.⁷⁵ A magyar területnek ettől eltérő jellegű levélhegyes kultúrái a „dunántúli csoport”, az újabb Hont környéki nyíltszíni levélhegyek, és végül a Petőfi utcai nyárfalevél alakú hegy, amely Moravány—Dlhá analógiája.

Ha a keleti gravettien megjelenését, elterjedésének módját, a keleti behatások által okozott kulturális változást figyeljük a W. 2. idején, feltehetőnek látszik, hogy a szeletai solutréi jellegű kultúra fejlődése, elkülönült helyzete összefüggésben állhatott azokkal a körülményekkel, amelyekkel ez a korszak történeti téren jellemezhető. A Szeleta felső rétegének megismerését azonban megnehezíti a kultúra egyedülállósága, kronológiai vizsgálatának hiánya, — ezzel együtt az egész levélhegyes kultúra-komplexum felső korhatárának tisztázatlansága. A gravetti és a solutréi kultúra egymáshoz való viszonyáról már J. Bayernek voltak bizonyos megfigyelései, amikor néhány bifaciális eszköz alapján Willendorf alsó rétegeit a magyar protosolutréivel, az 5—9. rétegeket a fejlett solutréivel állította párhuzamba.⁷⁶ Nem lehetetlen, hogy ez a behatás, mint a fiatalabb Dolní Veštonicében is, a morva fiatal korú „szeletien”-ből származott, vagy esetleg a „dunántúli csoport” továbbfejlődő műveltsége sugárzott ki az alsó-ausztriai és morva terület felé. — A levélhegyes kultúra elterjedése a Kárpát-medencében elég nehezen kísérhető figyelemmel, a bükki „Hochsolutréen” vándorlására, a Bükkön kívül eső területen való elterjedésére pedig ezen belül is igen kevés adatunk van. Területünkön a Szeleta felső rétegéből ismertekhez hasonló eszközt csupán Szob—Öregfalu dűlőből ismerünk, az azonban bizonyos formai eltérés mellett egyelőre csak szórványeletnek látszik.⁷⁷ Moraványról szintén ismerünk olyan levélhegyet, amely esetleg a bükki műveltséggel való kapcsolatra enged következtetni.⁷⁸ Ezek a nyomok azonban közel sem elegendők ahhoz, hogy a különleges csoportnak vándorlását kimutathassuk. Valószínű, hogy a solutréi jellegű kultúrának egy a szeletai körtől eltérő csoportja volt az, amely

14. kép. A tanulmányban előforduló lelőhelyek térképe. (A jelmagyarázatot lásd a 41. oldalon)

a W. 2. idején Alsó-Ausztriába, a morva területre jutott és ott kulturális kereszteződéseket hozott létre.⁷⁹

A kulturális összefüggések megismeréséhez talán közelebb visz a Szeleta felső rétegének kőipara, amelynek aurignaci jellegeit többször hangsúlyozták. A lándzsacsúcsok mellett az egész kísérőipar aurignaci jellegű. Másutt rámutattunk arra, hogy egyes eszközök ennek a kultúrának a gravettivel való kapcsolatát bizonyítják.⁸⁰ Elsősorban a tompított hátú pengékre gondolunk, melyek megjelenésével csak a W. 2-től kezdve számolhatunk.⁸¹ Valószínűleg későaurignaci-gravetti behatást jelez a gravetti telepek anyagában gyakori fúrótípus egy példánya, egy kis-

méretű fogazott penge, amely e felső réteg kultúrája és a keleti gravettien kapcsolatára enged következtetni.⁸² Analógiái fiatalabb lelőhelyeken ismertek,⁸³ s adataink azt mutatják, hogy a W. 2—3. előtt nem fordul elő.⁸⁴ A legfontosabb eszköztípus azonban az összefüggések szempontjából két gravett-hegy, ezek méretükkel, megmunkálásukkal felülmúlják nyíltszíni gravetti lelőhelyeink típusait. Különböző helyekről ismert hasonmásaik egészen bizonyossá teszik, hogy a Szeleta felső rétegének kultúrája későaurignaci—keleti gravetti behatásokat kapott, feltételeztük azonban, hogy esetleg korábbi, más irányú behatás volt ez, mint amelyhez nyíltszíni lösztelepeink tartoznak. Ezek, valamint több paleontológiai adat is arra mutat, hogy a Szeleta különleges csoportja már a W. 2-re esik. Az az elgondolás, hogy az egész magyar, bükki solutréi kultúra az aurignacinak csupán egy helyi csoportja lenne,⁸⁵ további vizsgálatra szorul ugyan, de alig valószínű. — További problémát jelent a nyárfalevél alakú hegyek kultúrájának, a „moraványi típus”-nak helyzete, ennek megoldását ez eddigi bizonytalan adatok után talán a legújabb szlovákiai ásatásoktól (Vlčkovce) várhatjuk.

A Würm 2—3. időszakot teljes egészében és a legnagyobb területi kiterjedéssel a gravetti kultúra foglalja el, s ezt állíthatjuk annak ellenére, hogy nyíltszíni, W. 2. löszben fekvő telepeink, településnyomaink feltáratlanok. Nincs kielégítően feltárva Ságvár sem, első és viszonylag legjobban ismertté vált lösztelepünk, amelynek kormeghatározása számos ásatás, az újabb feldolgozás, a keleti gravettien hazai megállapítása, kisebb szelvényvizsgálat alapján sem tisztázott, — s ha sajátos kulturális helyzete esetleg nem, rétegtani helyzete egyik kulcsa a gravetti kultúra kérdéseinek.

A kulturális problémák megoldását elsősorban az nehezíti meg, hogy ennek a rendkívül hosszú ideig élt és változatos műveltségnek telepeit kevés leletanyag alapján vethetjük össze a környező területekével. Lelelőhelyei — eltekintve a Duna—Tisza közének néhány kisebb településnyomától — egyelőre a Dunántúlon és a földrajzilag hozzá kapcsolódó Duna-könyök vidékén, az ország nyugati felében ismertek. Tárgyi leletanyaguk azonban nem tartható egyöntetűnek. Két jellegzetes lelőhelye, Ságvár és Pilismarót bizonyos eltérést mutat, egyik inkább a kelet-európai nagy telepekhez, a másik bizonyos mértékű Kosztyenki-jelleggel a csehszlovák—osztrák terület lelőhelyeihez kapcsolódik. Az eddigi vizsgálataink alapján koruk is eltérő lehet. Azok a tipológiai összevetések, amelyek az utóbbi időben Ságvárt érintették, valószínűvé teszik, hogy ez a telep csupán egyes, a gravetti körben különálló lelőhelyekkel állhatott kapcsolatban, — míg a fiatalabb Duna-kanyar vidékiek inkább a szlovák, morva, jellegzetesebb alsó-ausztriai telepekhez kapcsolódnak. Ságvár — és vele együtt Dunaföldvár, Szeged—Óthalom — későaurignaci, kevésbé jellegzetes gravetti, amelynek leletei között azonban a keleti hatások szinte jobban ismerhetők fel, mint az északibb Duna-kanyar vidéki lelőhelyeken. A délibb településeken kifejezett Kosztyenki-jelleget nem találunk, annak ellenére, hogy egészben keleti eredetük kétségtelenül bizonyított. Ságvár későaurignaci, atipikus gravetti műveltségű telepének felső rétege a korábban feltételezett időszaknál⁸⁶ szerintünk esetleg fiatalabb időszakra helyezhető, amit véglegesen azonban csak talajtani módszerű, a mélyebben fekvő rétegeket is érintő vizsgálat bizonyíthat. — Ha a kulturális, népességi összefüggéseket mérlegeljük, nem utolsó sorban hasonlóságát a langmannsdorfi aurignaci—gravetti, szintén különálló jellegű telephez, arra a következtetésre jutunk, hogy Ságvár kultúrája a későaurignacinak egy elkülönült csoportjához tartozhat, — vagy átvéve Fr. Brandtner feltevéseit, a lelőhelyet téli szálláshelynek gondoljuk, amelyhez hasonló többször vezethetnek újabb kultúra-fácies felállításához.⁸⁷ Ságvár két kultúrrétege között a régibb kutatás semmiféle, az eszközformákban megnyilvánuló eltérést nem tapasztalt, az alsóbb kultúrréteg gazdagabb, a telep ugyanazon népcsoport visszatérő lakóhelyének látszik. Ugyancsak két, bizonyára visszatérő népesség telepének gondoljuk Szeged—Óthalmot, ahol a kultúrrétegek szintkülönbsége alapján nagyobb korbeltől eltérésre sem gondolhatunk. Az eszközök formai jellege azt mutatja, hogy mind ez a telep, mind pedig Dunaföldvár ugyanazon kultúrához, egyben valószínűleg Ságvárhoz tartozik. Önként adódó feltevés, hogy e lelőhelyek alapján DK—ÉNy irányú vándorlásra gondoljunk. Az összekötő lelőhelyeken pedig, Dunaföldváron és Szeged—Óthalmon a bőségesebb leletanyag is hiányzik, azonban valószínűleg nem tévedünk, ha a villányi⁸⁸ és az újabb zalaegerszegi⁸⁹ nyíltszíni paleolit-nyomokat szintén

e csoportokhoz tartozóknak véljük. A délebbre fekvő jugoszláv területen még hiányzanak a biztos későaurignaci—keleti gravetti telepek,⁹⁰ az utóbbi években azonban több olyan legfelső löszben, ill. a felső fosszilis talajzónában fekvő telepnyom vált ismertté (Budžak, Pačir, Stara Moravica, Bačka Topola, Srbobran, Zagrad, Gunaras), melyről joggal feltehető, hogy szintén a keleti gravetti kultúra délkeleti lelőhelyeihez tartozik.⁹¹ Természetes, ha e lelőhelyekkel kapcsolatban az osztrák gravetti kultúra DK-i irányú kapcsolataira gondolunk, amelynek útja keresztül vezetett a magyar területen.

A Ságvárral és Pilismaróttal jellemezhető kultúra gyökere közös, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tipológiai eltérések oka esetleg csupán a nyersanyag különbözőségében keresendő. Ságváron, Dunaföldváron és Szeged—Óthalom nehezen megmunkálható anyagot, hordalékkavicsot használtak fel, ami nagy mértékben befolyásolta az eszközök formáját, a megmunkálás finomságát. A leletanyag vizsgálata alapján úgy látszik, hogy ezeken a helyeken megvolt a törekvés nagyobb méretű szerszámok készítésére is, s ezt csupán a Ságvár—Dunaföldvár—Szeged—Óthalom sorrendjében egyre rosszabb nyersanyag nem engedte meg. Az a benyomásunk lehetne, hogy az ország belsőbb, délibb részén az ember részben talán a nyersanyag után vándorolt, vagy egyre kevésbé jutott megfelelőhöz. A legrosszabb kőzetanyag mindenesetre az Alföldön, Szeged—Óthalom található. A tipológiai összefüggések vizsgálata azt mutatja, hogy Ságvár kapcsolatban állt az alsó-ausztriai lelőhelyekkel, s az eszközformák primitívségét, felületes megmunkálását, a leletanyag atipikus gravetti jellegét viszonylag különálló földrajzi helyzete okozhatja. Figyelembe kell vennünk emellett, hogy Ságvárnak önálló, helyi sajátosságai is vannak. Ezek kifejlődésének vagy annak következménye, hogy a hozzá kapcsolható két másik településsel együtt ezeket csak átmeneti, ideiglenes (téli) szálláshelynek használták, ahol az eszközformák is jellegtelenebbek lehetnek.⁹² A fenti lelőhelyek rétegtani vizsgálata még nem alkalmas arra, hogy korukat a W. 2—3. időszakban pontosabban kijelöljük, a rétegtani vizsgálatok csekély vastagságú szelvényen történhettek meg, — s ehhez a kultúrrétegeknek határozott vályogzónához való viszonyát kellene ismernünk. Mint azt már említettük, nem tartjuk lehetetlennek, hogy az interstadiális vége, W. 3. eleje meghatározást a további kutatás még megváltoztathatja. A pontosabb kormeghatározás segítheti elő a magyar és a környező területek összefüggéseinek, a kultúra elterjedésének, a vándorlás irányának megismerését is, amely kérdésekben ma csak feltevéseink lehetnek. — A települési viszonyok vizsgálata terén nem lényegtelen a lelőhelyek szűkebb környékének domborzati viszonya, tájjellege. Az előbbi telepek sík, alacsony dombos vidéken helyezkednek el, a medence délibb részén. Ságváron közeli folyó nincs, a növénymaradványok vizsgálata azonban a közeli környéken vízigényesebb növényzetet enged feltételezni. Erre mutatnak egyébként az alsó kultúrrétegben a hódmaradványok is. Dunaföldvár a folyó jobb partján, Szeged—Óthalom a Tiszától ma már távolabb, szintén a folyó jobb partján fekszik, ezek azonban mégsem közvetlenül partmenti települések, mint a Duna-kanyar vidékiek. Nagyobb számú lelőhely esetén a népcsoportok idejutásának irányáról kaphatnánk esetleg képet. A folyó ugyan nem jelentett akadályt egy késői paleolitikus népesség számára, de a vándorlás egy-egy szakaszának, a népcsoport kisebb távolságú mozgásának bizonyos határt szabhatott.

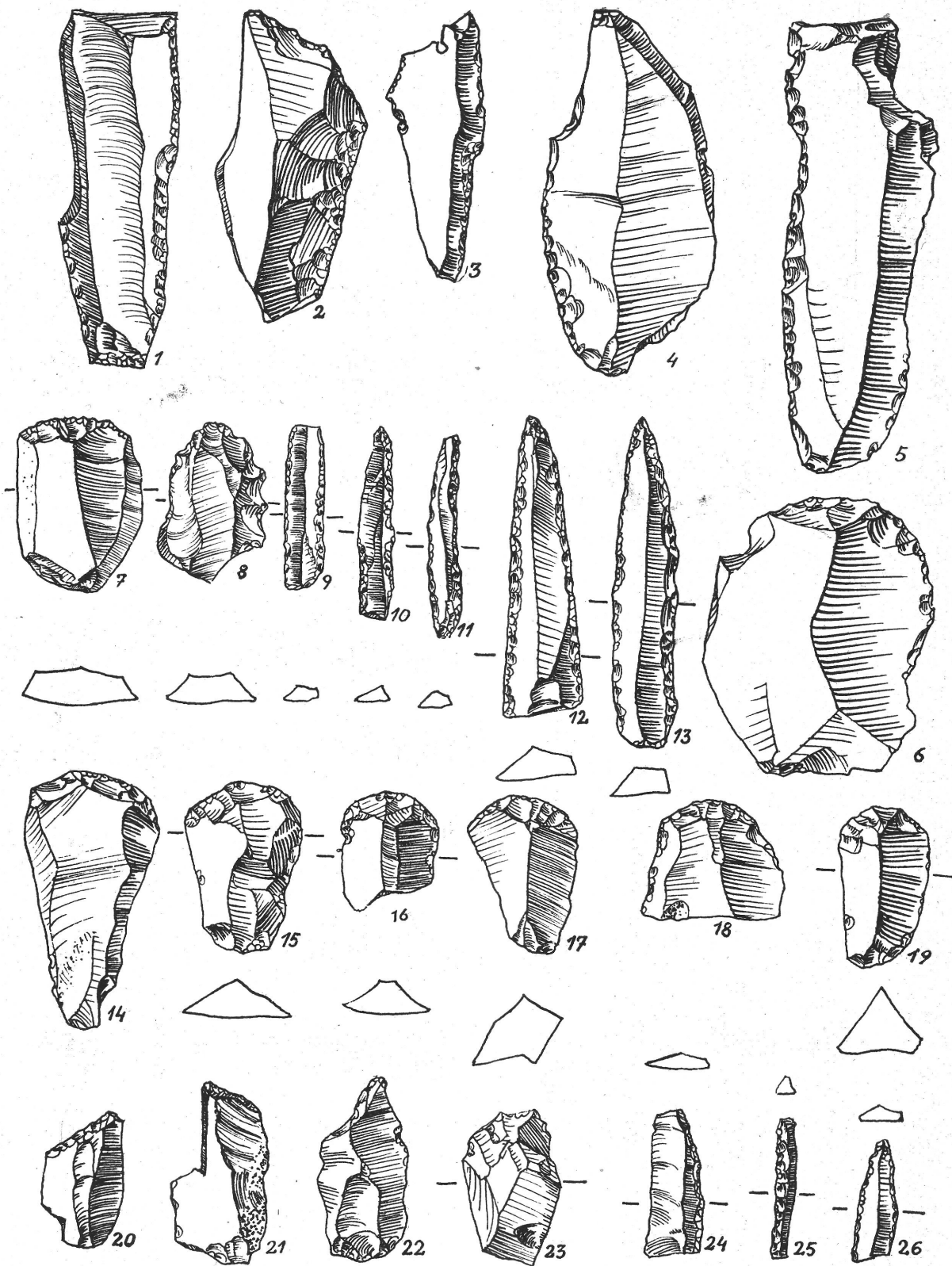
A későaurignaci—gravetti kultúra a magyar területen síkvidéki, telepei a löszterületen helyezkednek el. A magasabb hegyvidéket ez a népesség nem szállta meg, legfeljebb vadászata alkalmával juthatott hegyes területre. A települések, telepnyomok Duna-kanyar vidéki sora egyidejű elterjedésre enged következtetni. Leletanyaguk jellemzése itt meghaladná célunkat, meg kell azonban állapítanunk, hogy különösen Pilismarót, Zebegény, Nógrádverőce eszközeinek formai sajátosságai ugyanazon kultúra, hihetőleg ugyanazon népesség települését mutatják. Úgy látjuk, hogy ezek lényegesen szorosabb kapcsolatban álltak az É—Ény-ra fekvő gravettiennel, közelebb estek elterjedésének útvonalához, mint a délebbre fekvők, amelyek szinte a kultúra zsákutcába jutott tagjainak látszanak. A keleti eszköztípusok mindkét helyen jól felismerhetők, az eszközök finomabb kivitele, határozottabb megmunkálása (egyben jó nyersanyaga) mellett azonban a Duna-kanyar vidéki lelőhelyeken a Kosztyenki-kultúra beütését tapasztaljuk. Feltevésünk szerint ez a népesség észak felől érkezhett ide, amit számos tipológiai hasonlóság bizonyít. Ezekhez a

lelőhelyekhez tartozik Helemba telepnyoma a csehszlovák területen. A tipológiai összefüggések részben megvilágítják a rétegtani szempontból szintén további kutatást igénylő lelőhelyek kronológiai helyzetét is (Moravány). A fiatal kor ellen szól azonban a pilismaróti leletanyagban egy-egy régibb, aurignaci jellegű eszköz, amelynek nyersanyaga is eltér a többitől. Lehetséges, hogy ezeket éppúgy aurignaci reminiscenciáknak kell tartanunk, mint pl. az aggsbachi eszközök egy részét, amelyek az aurignaciékból a W. 2. közepén is fennmaradtak. A pilismaróti telep fiatal, stadiális korú jellegét nemcsak az általános rén-fauna, de a bobak előfordulása is bizonyíthatja. Korábbi rétegtani vizsgálata csak bizonytalan, kettős meghatározást adhatott, az 1954—55. években végzett újabb kutatás alapján azonban, amelynek célja elsősorban teljesebb szelvény megismerése volt, közelebb fogunk jutni a lelőhely pontosabb, esetleg Würm-végi meghatározásához.⁹³ Hasonló feltevésünk lehet a nógrádverőcei téglagyár rétegvizszoynainál is.⁹⁴

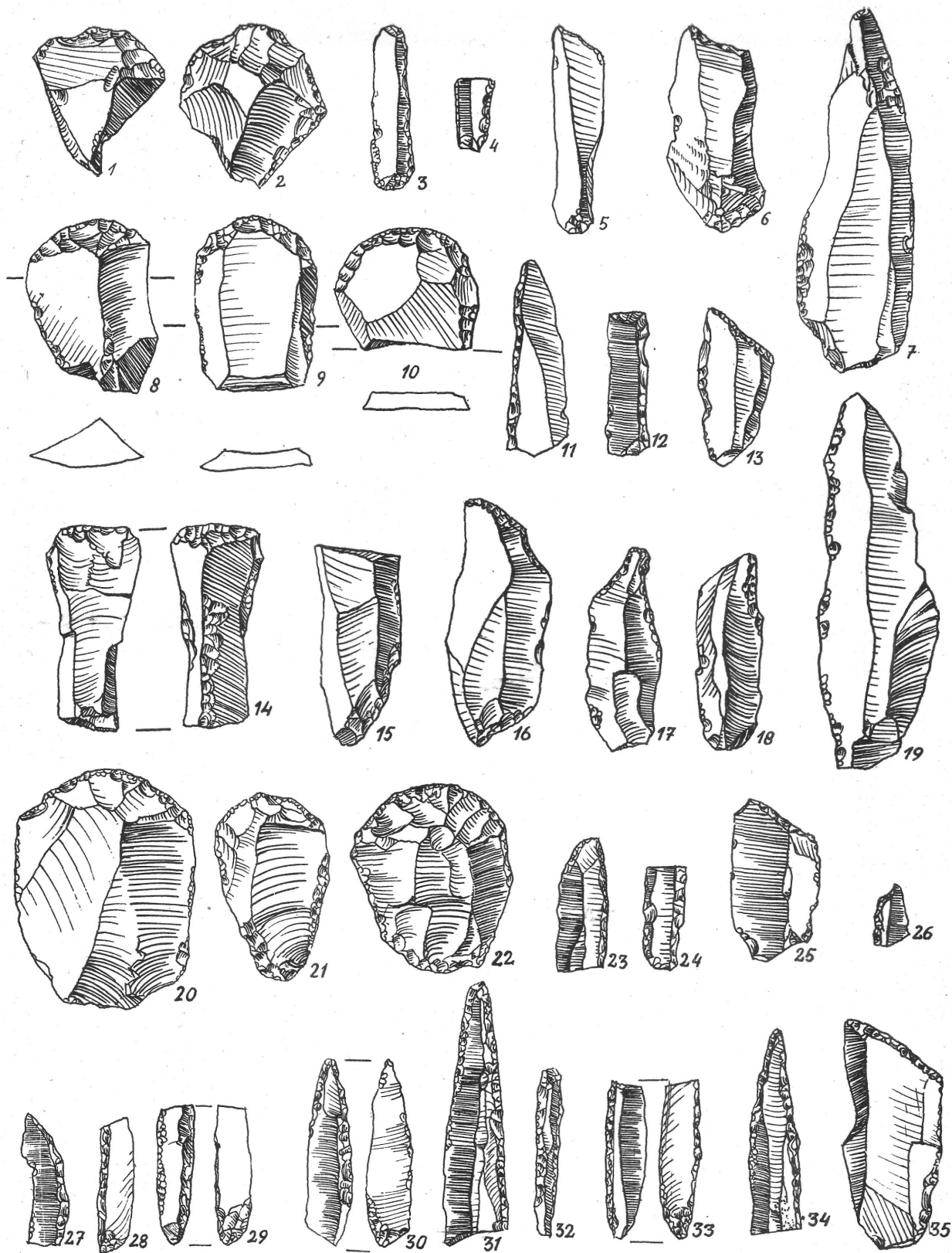
A Duna-kanyar telepnyomai egységes kultúrába tartozóknak látszanak, csupán a szob—ipolyparti telep mutat bizonyos tipológiai eltérést a többiektől. Az eszközkészítéshez itt is hor-dalékkavicset használtak fel, eddig ismert kevés eszköze kissé atipikus, és mint azt már Mottl M. észrevette, kultúrája Ságváréhoz hasonló. A nyersanyag eltérése a többi dunaparti telepétől már azért is feltűnő, mert ezen a vidéken nyersanyaghiányra nem gondolhatunk. Mottl M. a szobi telepet műhelynek tartotta, amit a nagyobb mennyiségű gyártási hulladék is bizonyít. Az eltérő tipológiai jelleg okát esetleg ebben vagy az ideiglenes településben kereshetnénk. Pilismaróton az eszközök sokkal szabályosabbak, egy-egy formán belül többször méretük is azonos, kiforrott kultúrára mutat. A szobi telepen két települési réteget ismerünk, ezek közül adataink szerint — mint Ságváron is — az alsó gazdagabb. A lelőhelyen rendszeres ásatás nem volt, ezért csupán a korábbi leletanyag és előkerülésük adatai alapján tartjuk valószínűnek, hogy a két kultúrréteg között kulturális eltérés nincs. A rétegek csekély vastagsága, a tüzelési helyek kis mérete azt mutatja, hogy a telep csupán átmeneti tanya volt. Közvetlenül a folyó mellett helyezkedik el, az Ipoly és kisebb távolságra a Duna fogja derékszögbe. Megemlítjük itt, hogy az ékszeranyag céltudatos gyűjtésére — amelyet az osztrák telepekkel kapcsolatban érintettünk — mutat az, hogy ezen a telepen nagy mennyiségű csiga került elő, s ezek egy-egy helyen kiválogatva, a díszesebb fajok elkülönítve, kis halmokba voltak összerakva.⁹⁵

A gravetti kultúra magyarországi elterjedése még bizonytalan, csoportjainak elkülönítése csupán feltételes. Egységes jellemvonásokat találnunk a gravetti lelőhelyek között nehéz, s ugyanígy szoros összefüggéseket is a különböző telepek között. Mindegyik más, vagy legalábbis sok eltérést mutat. Ságvár is egy módosult gravetti műveltség telepe, és ilyenek lehetnek egyes „elkülönült” csoportok, későaurignaci, keleti gravetti, „aggsbachi”, tiszta és aurignaci hagyományokat őrző leletgyűttesek is. Ennek oka az időtartam, a helyi alapok átvétele, a keleti hatások mértéke, a lelőhely földrajzi helyzete a népességmozgás útjához mérten, a helyi sajátságok kialakulása, a település időtartama, a téli—nyári szálláshelyeknek az eszközökben bizonyára megnyilvánuló különbözősége, a vadászat alapja (mamut, ill. rén és ló) stb. Mindezek a körülmények a gravetti kultúra bőséges variációjához vezetnek. A Duna-kanyar vidéki lelőhelyek kultúrájának feltételezett származási iránya, kapcsolatai valószínűvé teszik, hogy a nyugatabbra fekvő Duna-szakasz partvidékén szintén megtelepedhetett ez a népesség, amelyre a süttöi paleolitikus nyomok, a folyó északi partján Dunaalmásról ismert adataink mutatnak.

A ságvári és pilismaróti jellegű keleti gravetti kultúra eredete közös. Termelési módjuk, a gazdálkodási viszonyok megismeréséhez ma még alig van adatunk, nem tartjuk azonban valószínűnek, hogy az ideiglenes vagy huzamosabb, állandó tartózkodásból következő sajátságaiktól eltekintve ezen a téren lényegesebb eltérés lett volna közöttük. A gazdasági alap mindegyik helyen a rénszarvas, amelynek vadászata összefüggésben áll a folyóparti településsel is. Lelőhelyeink paleontológiai anyagában a ló, amely F. Zeuner szerint az aurignaci kultúra legjellegzetesebb, síkvidéki állata a magdalenien rénszarvasával szemben,⁹⁶ egészen alárendelt szerepet játszik. A rénszarvas túlsúlya a települések időszakosságára enged következtetni, s ez összefügg a nép-csoport időszakos vándorlásaival is.⁹⁷ A dunaföldvári, szeged—öthalmi telephelyeken a mamut szintén nem a gazdálkodási alap, hanem inkább a területek közötti domborzati, éghajlati, növényzeti eltérésekre mutat.

15. kép. A gravetti kultúrára jellemző kőeszközök. 1—2. Szitabodza (Magyarbodza). 3—6. Parassa II.
7—13. Szeleta-barlang, felső réteg. 14—26. Ságvár

16. kép. A gravetti kultúrára jellemző kőeszközök. 1—3. Szob—Ipolypart. 4—6. Dunaföldvár. 7. Nógrádverőce. 8—19. Pili:marót 20—26. Hont. 27—31. Pilisszántói kőfülke. 32—35. Kiskevélyi barlang

Ennek a kultúrának, amely a W. 2—3. időszak teljes egészét kitöltötte, egy fiatal, W. 3. és késői glaciális korú változata a „mikrogravettes csoport”, amelynek kérdését fentebb már érintettük. A Pilis—Gerecse-hegység területén a pilisszántói kőfülkéből, a Kiskevélyi, Jankovich-, Szelim-barlangból ismerjük ezt az ipart, amelyet kisméretű tompított hátú pengék és gravett-hegyek jellemeznek. A mikrogravettes csoport eredete, kapcsolata a gravettiennel kétségkívül bizonyított, származásának útját észak felől vezettük le, kevés leletanyaggal rendelkezünk azonban ahhoz, hogy a helyi, nyíltszíni gravetti kultúrához, a viszonylag közel levő dunaparti lelőhelyekhez való viszonyáról képet alkothassunk. Legfontosabb lelőhelyén, a pilisszántói kőfülkében kivétel nélkül az említett két szerszám típus található. Feltűnő jelenség, és a „csoport”-felállítás alapja, hogy másfajta eszköz, így a valamennyi fiatal gravetti telepen általános véső, vakarópenge nem fordul elő, s ezek az eszközök a többi barlangi lelőhelyeken is hiányzanak. A kelet-európai fiatal gravetti, posztgravetti, amelyben a mikrogravettes csoport szerszámainak számos hasonmását találjuk, kapcsolatban áll a swidryvel. Ennek a kultúrának hatása a pilisszántói jellegű iparban is kimutatható. Kérdés azonban, hogy ez a barlangi kultúra különálló csoportnak, gravetti változatnak, fációsnek tartható-e, amely szigeteket képez a Würm-korszak végén általánosan elterjedt nyíltszíni gravettiben, — barlangi települések gravetti eredetük ellenére az általában síkvidéki jellegűek között, amit egyébként az éghajlat és az általánosan elterjedt lakóödrök mellett kevés körülmény indokol. Mind helyi csoport-jellege mellett, mind pedig az ellen több adat szól. A csoport felállítását támasztja alá a barlangi előfordulás, — amely talán egyedül indokolta volna a „magdalenii” meghatározást, — ezt bizonyítja mindenek előtt a jellegzetes mikrolitikus ipar, kulturális összetételében a magyar nyíltszíni gravettiben nem található swidry-jellegű eszközök, valamint az, hogy több valószínűleg részben egykorú nyíltszíni telepünkön nem ismerünk olyan leletanyagot, ahol ez a mikrolitika megtalálható lenne. Egyes szerszámok hátoldali megmunkálása azonban megtalálható a fiatal, W. 3. steppei időszakra helyezett gravetti nyíltszíni telepeken is. Ugyancsak előfordul határainkon kívül a Jankovich-barlangból ismert nyélnyujtványos, kisméretű hegy, amely a swidry hatását mutatja. Az északra fekvő területeken több fiatal, posztglaciális korú leletegyüttest tartanak magdaleniennek, mely nem barlangban került elő.⁹⁸ Felmerülhet tehát az a gondolat, hogy ezek a barlangi leletek esetleg a környező területek gravetti népességének vadásztanyáit jelzik. A vésők, vakarók, más szerszámok hiánya éppúgy ellentmond a nyíltszíni gravettivel való kapcsolatnak, mint ahogy bizonyítéka annak, hogy ezeken a barlangi lelőhelyeken nem fordulnak elő a munkaeszközök, hanem csupán a vadászfegyverek. Ilyennek kell tartanunk a kisméretű gravett-hegyeket és a tompított hátú pengéknek nyélbe erősített alkalmazását.⁹⁹ Feltűnő emellett, hogy a pilisszántói kőfülkében gyártási hulladék egyáltalán nem került elő, — csupán kész eszközök és csekély számban annak töredékei találhatók. Utalnunk kell továbbá Kormos T. megfigyelésére, amely szerint a lelőhelyen feltűnően nagy számban kerültek elő olyan rénszarvas végtag-csontok, amelyek azt bizonyítják, hogy a vadat itt csupán feldarabolták és továbbszállították. Több más megfigyelés szintén amellest szól, hogy a kőfülkét csak vadásztanyának használták.¹⁰⁰ A mikrogravettes csoport barlangi lelőhelyei településföldrajzi szempontból tulajdonképpen nem nevezhetők hegyvidékieknek, — mind a négy említett barlang a környező sík, alacsony-dombos területre nyílik, a hegyvidék szélén fekszik. Lehetséges tehát, hogy ez a csoport csupán egy fiatal gravetti népesség többszörösen használt, de időszakos vadásztanyáiból áll, — azonban éppúgy szükséges a tipológiai összefüggések, mind pedig a pontosabb kormeghatározás vizsgálata.¹⁰¹

A W. 2—3. kori gravetti kultúra átvezet a későglaciális időbe és egészen fiatal korú anyagának gravetti—swidry összetétele feltehetővé teszi, hogy mint a csehszlovák és osztrák területen is, az epipaleolitikum, majd a mezolitikum alapját ez a műveltségi kör alkotja. Területünkön a későglaciális időben a gravettiből származó csoportok vezetnek át a korai tardenoisi kulturába¹⁰² és valószínű, hogy a Remete-barlang egyetlen, mikrolit pengéje szintén kapcsolatban állt ezzel a fejlődéssel. A fiatal gravetti kultúra és a mezolitikum között, a W. 3.-tól a mogyorókorig terjedő időszakból Magyarországon alig ismerünk leleteket. Csupán az újabb honti leletanyag bizonyíthatja a késői paleolitikum végének kulturális fejlődését, mutatja az időszak kultúrájának összetevőit.¹⁰³ Ez a leletegyüttes túlnyomóan gravetti jellegeket mutat, amely szoros kapcsolatban áll

a fiatal, W. 3. kori lelőhelyek kultúrájával. Kapcsolata a swidryvel szintén jól kimutatható, összetétele tehát hasonló a mikrogravettes csoportéval. Korát a későglaciális időszakra, az eddigi kutatás alapján az alleröd-optimumra helyezhetjük, fenn kell tartanunk azonban annak lehetőségét, hogy a kultúra idősebb, s ez esetben a W. 3. közepén élhetett.¹⁰⁴

A magyarországi korai mezolitikum kialakulása — amely korban a Remete-barlang leletével állítható párhuzamba — ma még problematikus. Tószeg—Áldozóhalom, Hugyaj, Kornocó, a Győr környéki lelőhelyek anyaga csekély mennyiségű, rétegtani helyzetük bizonytalan. A sződligeti korai tardenoisi leletanyagban azonban szintén felismerhetők még azok az eszközformák, amelyek a gravettiből öröklődtek, s ezek kimutathatók a környező országok területén levő epipaleolitikus, paleo-mezolitikus, korai mezolitikus lelőhelyein is.¹⁰⁵ Az új leletanyag szerintünk a Remete-barlangi eszköz kultúrájának korban egyik legközelebbi megfelelője lehet.

A gravetti kultúra tehát a W. 2.-ben kialakulva végigélte a Würm utolsó előretöréséig terjedő időszakot, legfiatalabb lelőhelyei már a W. 2. maximuma után képződött löszben fekszenek, — egyben megadja a továbbélő, számos csoportra szakadó, de alapjaiban összefüggő műveltségével a kapcsolatot a paleolitikum és a mezolitikum között. A gravetti jellegű összefüggéseket mutatjuk be azokon a csupán kiragadott, jellegzetesebb eszköztípusokon, amelyek a 15—16. képeken láthatók, de amelyek nem jelentenek feltétlenül népességi kontinuitást, hanem egy-egy esetben talán csak olyan formai jellegzetességeket, amelyek a kultúra eredeti sajátóságaként, különböző korú csoportok, kultúrák kapcsolataként, áthatásaként jelennek meg.

A magyar késői paleolitikum fenti, általános jellegű vázlatára kétségtelenül számos hipotézis és problémát tartalmaz; — természetesen, hogy különösen a történeti vonatkozások terén. Talán helyesebb volna nem a kérdőjelek gyarapítása, hanem a meglévő kérdések mélyrehatóbb, egyenkénti vizsgálata, mégis szükségesnek látszik, hogy ezt a munkát valamely átfogóbb, összefüggőbb, történetibb szempontból végezzük, ha feltevéseink ma még nem is bizonyíthatók teljes mértékben. Szándékosan kerültük e helyen a rétegtani, geokronológiai kérdéseket, amelyek megoldása alapját fogja adni a késői paleolitikum alaposabb ismeretének, ezek azonban a régészeti-történeti összefüggéseikkel olyan széles területet ölelnek fel, amely e vázlat célját meghaladná.

J E G Y Z E T E K

¹ A barlang földrajzi fekvésére vonatkozó részletes adatokat l.: *Vértes L.*, Néhány új őskőkori lelőhelyünkről. *Folia Arch.* VI (1954) 10—16.

² Uo. 10—16.

³ Uo. 11—12.

⁴ *B. Klíma*, Beitrag der neuen paläolithischen Station Pavlov zur Problematik der ältesten landwirtschaftlichen Geräte. *Památky Arch.* XLVI (1955) 7—29. — Ezeket az eszközöket a paleolitikum végén valószínűleg a növényi táplálék kiadására, esetleg jégtörésre használták [vö.: *P. I. Boriszkovszkij*: *Szovj. Arch.* V (1940) 283], de alkalmazásuk elképzelhető a paleolitikum-végi gödörlakások készítésénél is.

⁵ *Tompa F.*, Budapest története. I. köt. Bp. 1942, 18—26; *Gallus S.*: *Arch. Ért.* (1936) 85—86; *Tompa F.*: *BRGK* (1934/35) 32. — A tabáni leletanyagot vö.: *Banner J.*, Adalékok Budapest újabb kőkorához. *Bud. Rég.* XV. köt. Bp. 1950, 9—17.

⁶ *Tompa F.*, Budapest őskora. *Tanulmányok Budapest múltjából.* IV. köt. Bp. 1936, 8—9; *Uő.*, Adatok Budapest őskorához. I. *Bud. Rég.* XIII. köt. Bp. 1943, 14—18, 32; *Uő.*, Adatok Budapest őskorához. II. *Bud. Rég.* XIV. köt. Bp. 1945, 10—13.

⁷ *Tompa i. m.* (1936) 12—13. — *Vö.*: *Bud. Rég.* XIII. köt. Bp. 1943, 19—29.

⁸ *Nagy G.*, Budapest és vidéke az őskorban. *Bud. Rég.* VIII. köt. Bp. 1904, 112—114; *Tompa i. m.* (1942) 55—57, 64—69; *Kutzián I.*, Őskori leletek a Gellérthegyéről. *Ant. Hung.* 2 (1948) 5—14. *Vö.*: A pesterzsébeti urnatemető. *Bud. Rég.* XIV. köt. Bp. 1945,

⁹ *Tompa i. m.* (1942) 100, 103—104. *Vö.*: *Bud. Rég.* XIV. köt. Bp. 1945, 16—25.

¹⁰ *Nagy L.*, Tabán a régészeti ásatások világában. *Tanulmányok Budapest múltjából.* IV. köt. Bp. 1936, 19; *B. Bónis É.*, Jelentés a Főv. Régészeti Intézet 1946—47. évi gellérthegy-i ásatásairól. *Bud. Rég.* XV. köt. Bp. 1950, 335—351.

¹¹ *Tompa i. m.* (1942) 130.

¹² Meg kell említenünk Vértes L.-nak azt a megfigyelését, amely szerint az utolsó réteg mélységével az ásatás már a patak szintje alá jutott. A bejáratnál sziklaküszöb van, ami arra mutat, hogy a jelenlegi bejárat a pleisztocénben csak kürtő volt. A barlang eredeti bejárata a patakszinten vagy még az alatt nyílt. 10,5 m mélységben kifelé áramló lég-

vonatot és recens állatcsontokat észlelt, amely szintén egy mélyebben fekvő, régibb bejárat meglétére enged következtetni (*Vértes* i. m. 12).

¹³ *Jánossy D.*, Ritkább emlősök (Sicista, Apodemus, Asinus) a dorogi és máriaremetei késői pleisztocénból. FK 83 (1953) 419–429. — *Sárkány S.* — *Stieber J.*, A remete-szurdokai alsó barlang alluviális faszenei. MTA V. Oszt. Közl. I (1952) 238–254. — *Vértes* i. m. 13.

¹⁴ *Sárkány S.* és *Stieber J.* jelentése. — *Vértes* i. m. 13.

¹⁵ *Jánossy* i. m. 420.

¹⁶ *Vértes* i. m. 14.

¹⁷ *Mottl M.*, Az interglaciálisok és interstadiálisok a magyarországi emlősfauna tükrében. Földt. Int. Jel. Bp. 1941, 16–18.

¹⁸ *Vértes* i. m. 15.

¹⁹ *Vértes L.*, Újabb ásások az istállóközi barlangban. MTA II. Oszt. Közl. I. (1951) 27. kk. — *Gábori M.*, A pilisszántói kőfülke magdalenai kultúrája és eredete. Arch. Ért. 81 (1954) 3–9.

²⁰ *Gábori M.*, Paleolitikus telepek nyomai a Szob–váci Dunaparton. (Kéziratban.) — *Vértes L.*, Az őskor társadalmának néhány kérdéséről. Arch. Ért. 80 (1955). — *Gábori* előbb i. m. 7–9.

²¹ *H. Breuil*, Notes de voyage paléolithique en Europe Centrale. I. Les industries paléolithiques en Hongrie. L'Anthropologie 33 (1923) 345. — *L. Sawicki*, L'industrie swiderienne de la station Swidry Wielkie I. Przeglad Arch. (1935) 12–13. — *Hillebrand J.*, Magyarország őskora. Arch. Hung. XVII (1935) 19, 32.

²² *Hillebrand J.*, Arch. Ért. (1936) 219. — *Uő.*: Arch. Ért. (1931) 245. — *Uő.*, Der Stand der Erforschung der älteren Steinzeit in Ungarn. BRGK 24/25 (1935) 24. — *Uő.*: Arch. Hung. XVII (1935) 23. — *Gallus S.*: Arch. Ért. (1936) 67–70.

²³ *M. Gábori*, Сологдейская культура венгрии (Le Solutréen en Hongrie.) Acta Arch. Hung. 3 (1954) 41–42. — *Vő.*: *K. J. Narr*, Das rheinische Jungpaläolithikum. Bonn 1955, 129.

²⁴ *Gábori* i. m. 7–9. — *Uő.*: A lösztelepkutatások eredményei Magyarországon. MTA Régészeti Konferenciája, 1955.

²⁵ *Gábori M.*, Paleolitikus löszleleteink kultúráés kormeghatározásáról. Arch. Ért. 81 (1954) 99–103. — *M. Gábori* — *V. Gábori Csánk*, Études archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie. Acta Arch. Hung. 8 (1957).

²⁶ *S. Krukowski*, Paleolit Polski. 1939, 4–5.

²⁷ *Vértes* i. m. (1954) 16.

²⁸ *Vő.*: *K. J. Narr*, „Lössmagdalenien” und „Federmessergruppe”. Eiszeitalter u. Gegenwart 3 (1953) 50–57. — *H. Schwabedissen*, Die Federmesser-Gruppen des nordwest-europäischen Flachlandes. Neumünster 1954, 68–69, 80, 85. — *R. Schürumpf*, Das Spätgalzial. Eiszeitalter u. Gegenwart 5 (1955) 49–50. kk.

²⁹ *Gábori* — *Gábori Csánk* i. m. — *Uő.*, A lösztelepkutatások eredményei Magyarországon. MTA Rég. Konf. — *Uő.*, Mezolitikus leletek Szödligetről. Arch. Ért. 83 (1956) 181. — *Uő.*, Az epipaleolitikum

lelőhelye Honton. Arch. Ért. 83 (1956) 125, 134–135. Ezekre az összefüggésekre mutat rá *Vértes L.* is a középkelet-európai lelőhelyeken; a kultúrák, csoportok különböző elnevezésük és korúak, műveltségük összetétele azonban azonos [*Vértes* i. m. (1954) 16].

³⁰ A pilisszántói kőfülkében, az alsó rétegben még barlangi medve fordul elő; a felsőbb rétegek paleontológiai anyaga és az anthrakotómiai vizsgálatok eredményei ellentmondóak; kérdéses lehet a Jankovich-barlangi megfelelő réteg korbeli helyzete; más helyeken a kultúra anyagának a fentebbinél régibb megjelenése stb.; ezek szükségessé teszik ennek a csoportnak, kifejlődésének és élettartamának további vizsgálatát.

³¹ A természeti környezet vizsgálata a földtani kormeghatározás érdekében érthetően megelőzte a kulturális, történeti vizsgálatokat, elősegítette a komplex-módszer egyes részeinek túltengését, — vagy a kutatás a szűkebben értelmezett tipológiai, tárgyi anyagvizsgálatban, formai elemzésekben tévesztett célt, hogy hibáit még inkább kidomborítsa. Csupán a bátrabb történeti szemlélet vész el, vagy sokszor távoli célként látszik az ember életkörülményeit alig figyelembe vevő kulturális vagy néha majdnem kultúra nélküli természettudományi vizsgálatokban.

³² Ebben a vázlatban eltekintünk a lelőhelyek régészeti anyagának, rétegtani-kronológiai helyzetének vizsgálatától, minthogy ezek a kérdések az egyes helyeken hivatkozott munkákban vannak kifejtve.

³³ Legkorábbi behatásának, közép-európai megjelenésének ideje a W. 2. óceáni jellegű fázisa, elterjedésének idején azonban a telepek túlnyomóan a W. 2. löszben fekszenek. *Vő.*: *K. J. Narr*, Kulturgruppen und Kulturkreise im europäischen Paläolithikum. BRGK (1954) 20. — *Uő.*, Terrassen, Lösse und paläolithische Kulturen. Germania 29 (1951) 245–250. — *Uő.*, Zum Stand der quartär-stratigraphischen Forschungen. Germania 29 (1951) 61–69.

³⁴ Istállóközi, Peskő, Herman-barlang.

³⁵ A gravetti kultúra jellegzetességei megnyilvánulnak a még kevésbé ismert települési, társadalmi viszonyokban, a művészetben, a gravettien „felépítményé”-ben is. *Vő.*: *Narr* i. m. (1954) 16–18; *L. F. Zotz-G. Freund*, Die paläolithische und mesolitische Kulturentwicklung in Böhmen u. Mähren. Quartär 5 (1951) 29. — *F. Felgenhauer*, Zur Problematik des späten Paläolithikums in Österreich. Arch. Austr. 10 (1952) 11. — *K. J. Narr*, Das höhere Jägertum. Historia Mundi I (1952).

³⁶ *Fr. Prošek* — *V. Ložek*, Stratigráfické otázky československého paleolitu. Památky Arch. XLV (1954) 73. — *Prošek* felveti azt a gondolatot, hogy az aurignaci kultúra fejlődése alatt változás állhatott be a termelési módban, megváltozott a gazdálkodási alap, ami a gravettit hozta létre. Ez a bizonytalanság mutatkozik *F. Felgenhauer*nél is, aki szerint még mindig nem világos, hogy az aurignaci helyileg kifejlődött, átalakult formája-e a gravetti vagy sem. *L.*: *F. Felgenhauer*, Die Paläolithstation Getzersdorf im Traiesental, N-Ö. MPK VII (1955) 123.

³⁷ Ausztriában Langmannersdorf, Aggsbach, csekélyebb mértékben a kulturális változást jól mutató Willendorf II. rétegeiben. L.: *W. Angeli*, Der Mammothjägerhalt von Langmannersdorf an der Perschling. MPK VI (1952) 53. — *F. Felgenhauer*, Aggsbach, ein Fundort des späten Paläolithikums in Niederösterreich. MPK V (1951). — *K. Kromer*, Bayerns „Willendorf II“-Grabung im Jahre 1913. Arch. Austr. 5 (1950) 63–79.

³⁸ Vö.: *Fr. Brandtner*, Kamegg. Eine Freilandstation des späten Paläolithikums in Niederösterreich. MPK VII (1955) 85–86.

³⁹ Bizonyos feltevéseink lehetnek arra nézve is, hogy a gravetti kultúra lakógödre az aurignaciéból származhatnak, s talán csak méretük változott meg, ami egyben gazdálkodási-társadalmi változást is jelent. Vö. pl.: *Fr. Prošek*, Paleolitiké sidlení objekty na nalezišti Barca I. A R VII (1955) 721–729. — A getzersdorfi telep szintén abba az időszakra tartozik, amikor Ausztriában már a gravetti volt elterjedve. Anyagában azonban ennek nyomai sem fedezhetők fel.

⁴⁰ A keleti terület viszonylagos szegénységét *Fr. Brandtner* szerint a száraz-kontinentális klíma állandó behatása indokolja.

⁴¹ L.: *Brandtner* i. m. 5–6. — A DK–ÉNy irányú vándorlás kérdésére vethet fényt többek közt Ságvár és a különleges fejlődésű Langmannersdorf között levő, többször hangsúlyozott hasonlóság. [Vö.: *Angeli* i. m.; *Felgenhauer* i. m. (1952) 22. kk.] A két telep összefüggését csupán korbelti helyzetük teszi kérdésessé (Langmannersdorf a W. 2. végén élt, sőt még fiatalabb lehet), kevésbé tartjuk lényeges eltérésnek viszont a gazdálkodási alap különbözőségét (*Angeli* i. m. 58), amely inkább a földrajzi viszonyokkal magyarázható. — Az osztrák telepek ékszer- és eszközanyaga többször szintén DK-i irányú kapcsolatot, származást mutat. [*F. Eppel*, Die Herkunft der Venus I. von Willendorf. Arch. Austr. 5 (1950) 114; *Felgenhauer* i. m. (1952) 10, (1951) 236–237; *Brandtner* i. m. 57. kk.]

⁴² A Kárpátmedencétől ÉK-re fekvő csoport lelőhelyeit l.: *A. Jura*, Das Aurignacien in Polen. Quartär I (1938). — *M. Rudinskij*, Matériaux pour servir à l'étude de la préhistoire de Podillja. Anthropologija, Kiev (1928) 152–192. — *N. N. Morosan*, Le pleistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. Anuarul Inst. Geol. Romaniei XIX (1938). — Az északkelet-moldvai területen különösen a Mitoc környéki lelőhelyek csoportja érdemel figyelmet, amelynek anyagában a korábbi meghatározásoktól eltérően rendkívül sok keleti későaurignaci elem ismerhető fel.

⁴³ *Fr. Prošek*, Výzkum paleolitiké stanice Barca II. AR V (1953) 3–11. — Uő., Nové paleolitiké stanice na východním Slovensku. AR V (1953) 289–297. — *Prošek–Ložek* i. m. 73.

⁴⁴ *Prošek* i. m. (1955) 10. kép.

⁴⁵ *J. Skutíl*, Paleolitikum na slovensku a podkarpatskej Rusi. Spisy historického odboru Matice slovenskej 4 (1938) X–XIV. kép.

⁴⁶ *Prošek–Ložek* i. m. 73.

⁴⁷ *Teutsch Gy.*, A magyarbodzai aurignacien. BK II (1914) 51–64.

⁴⁸ *Mottl M.*, Das Aurignacien in Ungarn. Quartär 4 (1942) 104.

⁴⁹ *Breuil* i. m. 206. — *Roska M.* a szitabodzai műhelyekről írt újabb munkájában közölt leletanyag az eddigénél is jobban bizonyítja a lelőhely gravetti voltát [*Roska M.*: Arch. Ért. 83 (1956)]. A lelőhelyen *C. Nicolaescu-Ploșor* szóbeli közlése szerint több kultúrréteg található, fiatalabb anyaga határozottan a gravetti kultúrába tartozik.

⁵⁰ *Morosan* i. m. 130–133.

⁵¹ *Roska M.*, Erdély régészeti repertórium. Kolozsvár 1942, 143. — Uő., Recherches préhistoriques pendant l'année 1924. Dacia I (1924) 297–316.

⁵² *J. Bayer* 1928-ban felvetette azt a gondolatot, hogy az „aggsbachien” Erdélyen keresztül jutott Ausztriába [Die Eiszeit V (1928) 208]. Magyarbodzát a közép-európai gravetti lelőhelyek legnagyobb részénél valamivel idősebbnek tartjuk, az újabb kutatás azonban szintén foglalkozik ennek a kultúrának DK-i irányú kapcsolataival.

⁵³ *M. Gábori*, Die Aurignacien-Fundstellen in Šahy-Parassa, an der ungarisch–tschechoslowakischen Grenze. Slov. Arch. V (1957) II.

⁵⁴ A leletanyag összehasonlító vizsgálata alapján *Koszttyenki I.* fokozatnál valamivel régibb, több tipológiai hasonlóság kapcsolja a középső-orosz, román területekhez (*Babin I.* — *Mitoc*), a podóliai telepek anyagához. Az osztrák gravettinél szintén idősebb és csak az aurignaci jelleget mutató régibb lelőhelyek anyagával vethető össze. Korban párhuzamosan élhetett ez a kultúra Willendorf II. 4–5. rétegeivel, Senftenberggel és az azzal egyidős Getzersdorffal. Vö.: *Kromer* i. m. — *F. Hampl*, Das Aurignacien aus Senftenberg im Kremstal. Arch. Austr. 5 (1950) 80–88. — *Felgenhauer* i. m. (1955). — Utóbbi telep Ausztriában a gravettinél idősebb, kora azonban (W. 2. második harmada) fiatalabb, mint az ipolyság–parassai lelőhelyeké.

⁵⁵ Egyes jellemző eszközformák összevetését lásd a 15–16. képeken.

⁵⁶ *Kromer* i. m. 86. — A leletanyag egykorúnak, azonos kultúrájának tartható azzal, amelyet *R. Pittioni* Willendorf I.-ről ismertetett, s amelyben az ipolyság–parassai eszközöknek számos hasonmását látjuk [*R. Pittioni*, Funde aus Willendorf. MAG LXII (1932) 349–360]. Ez a leletanyag azonban *F. Felgenhauer* szíves tájékoztatása szerint szintén Willendorf II.-ről származik, — s így számunkra még több lehetőséget adhat az összevetésre. Itt szintén felismerhetők a régibb, középsőaurignaci jellegek, amelyek szórványosan a gravetti kultúrát kísérik. — A senftenbergi leletanyag a magyar lelőhelyeknél (Parassa I–II.) valószínűleg kissé fiatalabb, kulturális megjelölése „középső-későaurignaci”. Willendorf II/5. rétege viszont már gravetti, fejlettebb és valószínűleg fiatalabb is a mi leleteinknél. Világos tehát, hogy ezeket a W. 2.–ben, de a löszképző szakasz előtt, kulturálisan a fentebb érintett lelőhelyekkel párhuzamban kell elhelyeznünk.

⁵⁷ Gábori—Gábori Csánk i. m. (L. 25. jegyzet.)

⁵⁸ Felgenhauer i. m. (1951) 261.

⁵⁹ Brandtner i. m. 73—75.

⁶⁰ A Kosztyenki-típusú eszközök mellett utalunk arra, hogy a Moravány—Podkovicán előforduló egyik kovanyersanyag legközelebbi lelőhelye a Bug völgye. A keleti kapcsolat azonban nem csak a Vág mentén, Szlovákiában és Alsó-Ausztriában mutatható ki, hanem tovább a morva területen is. Dolní Veštonice, Pavlov egész anyaga keleti jellegű, s ilyen jellegek úgy látszik Předmoston is kimutathatók. (Zotz—Freund i. m. 29.) Szerzők egy eszközre hívják fel a figyelmet, amelynek végén hátoldali megmunkálás látható s amelynek analógiái Berdizen, Gagarinóban, Kosztyenki I. anyagában és a korban távolesó Kosztyenki IV.-ben fordulnak elő. Zotz ezt a jellegzetességet szintén keleti eredetűnek tartja, éppen Dolní Veštonice anyagában. A korai későaurignaci leletekben ez a megmunkálási mód még nem fordul elő, s úgy látszik, hogy a mi területünkön is csak későbbi időben, esetleg csak a W. 3. kezdetén válhatott elterjedté. (Swidry hatású barlangi mikrolitika, honti leletanyag.) Felhívjuk a figyelmet egy, az analógiák vizsgálatából többször adódó jelenségre, amelyre azonos eszköztípusoknak a Kosztyenki I. és IV. fokozatban való előfordulása alapján Zotz utalt. Nálunk a Ságvári leletanyag vizsgálatával jutottunk arra az eredményre, hogy részben a Kosztyenki I., részben a F. Hančar szerint egészen fiatal Kosztyenki IV. telep leletei között találjuk meg a hasonló eszközformákat. Hasonló esetek alapján úgy véljük, hogy nem a közép-európai telepek analóg eszközeinek kiválogatásában, hanem a keleti telepek kulturális és kormeghatározásában, csoportosításában kell ennek az ellentmondásnak okát keresnünk. Ezzel a kérdéssel legutóbb R. Pittioni és F. Hančar foglalkozott [Arch. Austr. 19—20 (1956)]. Megoldására — az egyes orosz gravetti telepek helytelen meghatározására — azonban még határozottabban több évvel ezelőtt szintén rámutattunk (Gábori—Gábori Csánk i. m.). Tudomásunk szerint ezeknek a leleteknek meghatározásában egyes szovjet kutatók részéről — többek közt éppen a csehszlovák és magyar paleolitikum megismerésével már közben bizonyos változás állt be.

⁶¹ Brandtner i. m. 76—77. kk.

⁶² Uo. — A nyugati területek műveltségének keleti kapcsolataira l.: K. J. Narr, Das rheinische Jungpaläolithikum. Zugleich ein Beitrag zur Chronologie der späten Altsteinzeit Mittel- und Westeuropas (Bonn 1955) c. munkájának ide vonatkozó részeit.

⁶³ Brandtner i. m. 76—77. kk.

⁶⁴ Vö.: A. Gulder, Beiträge zur Kenntniss des österreichischen Mesolitikums. Arch. Austr. 12 (1953) 19, 30. — Gábori M., Mezolitikus leletek Szódligetéről. Arch. Ért. 83 (1956) 180—181. — Az előbbi szerző tanulmányában ismertetett lelőhelyek a „Wottawa-kultúra”-val, a tardenoisiennek egy korai, swidry kapcsolattal csoportjával állnak összefüggésben, amelyben jól felismerhetők a késői gravetti elemek. 509—520. [Vö.: L. F. Zotz, Die Wottawa-Zivilisation, das erste Mesolithikum in Böhmen.

Nachrichtenblatt f. D. Vorzeit (1941) 178—182. — Zotz—Freund i. m. 11. kép.] — A csehszlovák területen a „magdaleni” összefüggésekhez l.: K. Žebera, Die Magdaleniensiedlung mit Wohngruben unter freiem Himmel und mit einer reichen Feuersteinindustrie in Kvič bei Slaný. Anthropozoikum IV (1954) 285. kk. képanyaga.

⁶⁵ Vö.: Felgenhauer i. m. (1952) 11.

⁶⁶ Lásd a kreamsi ékszeranyag Balaton vidéki, a kameggi telepen találtak észak-balkáni származását, az osztrák telepek feltételezett téli szálláshelyeit, kereskedelmi kapcsolatait. [Eppel i. m. 114. — Felgenhauer i. m. (1952) 10. — Brandtner i. m. 57. kk.] A Magyarországtól délre fekvő területen már régebben paleolitikus nyomok voltak ismertek, ezeknek azonban egy részét az újabb kutatás nem fogadja el hitelesnek. [Vö.: J. Skutil, Balkánské paleolitikum. Obzor prehist. XIV (1950) 261—328; S. Brodar, Razprave II (1954) 421.] Az utóbbi években a Bácskában J. Marković-Marjanović számos paleolitikus lösztelep-nyomot talált, ezeket kisebb közleményekben ismertette (Glasnik SAN).

⁶⁷ Gábori i. m. Acta Arch. Hung. (1954). — Fr. Prošek, Szeletien na Slovensku. Slov. Arch. I (1954). — Prošek—Ložek i. m. — Gábori—Gábori Csánk i. m. (L. 25. jegyzet). — K. Valoch, Beitrag zur Frage der Blattspitzen im Paläolithikum Mährens. Germania 33 (1955) 11.

⁶⁸ Vértes L., Paläolitische Kulturen des Würm I/II. Interstadials in Ungarn. Acta Arch. Hung. VI (1955) 277.

⁶⁹ Gábori i. m. Acta Arch. Hung. (1954) 31. — A nyugati presolutréen kérdéséhez l.: L. F. Zotz, Das Paläolithikum in den Weinberghöhlen bei Mauern. Quartär Bibl. 2. (1955).

⁷⁰ Prošek i. m. (1954) 133—194.

⁷¹ Uo. 185, 191.

⁷² Gábori Csánk V., Megjegyzések a szlovákiai szeletien kérdéséhez. Arch. Ért. 83 (1956).

⁷³ K. Valoch, Výzkum paleolitického nalezište v Razdrojovích u Brna. Časopis Mor. Mus. XL (1955) 31. — Uő.: Germania 33 (1955) 11.

⁷⁴ Fr. Prošek összefoglaló munkájában a Bankáról közölt eszköz inkább a Jankovich-barlangi példányok finomabb kivitelű hasonmásának látszik [Prošek i. m. (1954) XI. tábla 13].

⁷⁵ Gábori i. m. Acta Arch. Hung. (1954).

⁷⁶ Bayer i. m.

⁷⁷ Gallus S., Néhány újabb magyarországi paleolit lelőhely. Arch. Ért. (1937) 138—139.

⁷⁸ L. F. Zotz—V. Vlk, Das Paläolithikum des unteren Waagtales. Quartär 2 (1939) 90—92.

⁷⁹ Fr. Brandtner, Über die relative Chronologie des jüngeren Pleistozäns Niederösterreichs. Arch. Austr. 5 (1950) 112.

⁸⁰ Gábori i. m. Acta Arch. Hung. (1954) 35.

⁸¹ A korábbi interstadiális kultúráinak anyagában, a „szeletien” fokozatokban, csupán Ivanovce Skala leletei között ismerünk egy tompított hátú pengét [Prošek i. m. (1954) IV. tábla 3], — itt azonban jellegzetes vésőformák is kérdésessé teszik a teljes leletanyag kulturális hovatartozását. A magyar auri-

gnaci lelőhelyeken (Istállóskő, Peskő-barlang) előforduló példányok, valamint a Jankovich-barlangi jellegű levélhegyes kultúrával való előkerülésük arra mutat, hogy ez az eszközforma talán már a W. 2. előtt is használatban lehetett [vö.: *Vértes* i. m. *Acta Arch. Hung.* (1955) 125]. A Szeleta-barlangi előfordulás azonban nemcsak a felső kultúrréteg kormeghatározásának kérdését, — általánosabban a levélhegyes kultúra felső korhatárának problémáját veti fel, hanem érinti a pilisszántói jellegű leletanyag korbéli helyzetét is, amelyet Kormos T. régebben a solutréihez közel eső időszakra helyezett. A Kiskevélyi barlangban a „magdaleni I.” rétegből kerültek elő tompított hátú pengék, a Jankovich-barlangban pedig a „pilisszántói csoport” anyaga a jellegzetes levélhegyeket tartalmazó réteg felett került elő, s közöttük adataink szerint az egymásutániság közvetlen! A Szelim-barlang „magdalénien”-je szintén a solutréire települt. Ezeknek az újabb vizsgálatokra szoruló adatoknak alapján tételeztük fel, hogy a pilisszántói jellegű leletanyag kultúrája már meg volt akkor, amikor a Bükkben a felső solutréi élt (W. 2.), — időtartama tehát nemcsak a mezolitikum felé, de esetleg a W. 3.-t megelőző időben is kiterjedt [Gábori i. m. *Arch. Ért.* (1954) 4.].

⁸² Uo. 102.

⁸³ L.: *K. Absolon*, Nouvelle station aurignacienne en Moravie. *Rev. Anthr.* (1927) 3. kép. — *J. Bayer*, Die Mammutjägerstation im Löss bei Pollau. *Die Eiszeit* I (1924) I. tábla. — *Zotz-Vlk* i. m. 4/4. kép. — *C. Ambrojevici-R. Popovici*, Zamostea I. am Cermus, eine jungpaläolithische Fundstelle Nord-Rumäniens. *Dacia* V-VI (1936) 5. kép. — *A. N. Rogacsev*, Kosztjenki IV. *Mia.* 45 (1955) 36. kép 6. — XXXVII. tábla stb.

⁸⁴ *Brandtner* i. m. (1955) 81–82.

⁸⁵ Uó. i. m. (1950) 112.

⁸⁶ *Bacsák Gy.*, Az interglaciális korszakok értelmezése. *Az Időjárás* (1940) 18. — Uó., A skandináv eljegesedés hatása a periglaciális övön. *Meteor. Int. Kiadv. Bp.* 1942, 9, 29. — *Motil M.*: *Földt. Közl.* 79 (1939) 277.

⁸⁷ *Brandtner* i. m. (1955) 78–79.

⁸⁸ *Török Gy.*, Az őskőkor emberének nyomai Baranyában. *Pécsi Múz. Ért.* (1939–40) 4–5.

⁸⁹ *Vértes* i. m. (1954) 16–17.

⁹⁰ Vö.: *Felgenhauer* i. m. (1952) 10. — A szerző S. Brodar közlésére hivatkozva az északi Balkánon az osztrák jellegű, tiszta gravetti-komplexum hiányára utal.

⁹¹ A Bácskában J. Marković-Marjanović által talált új paleolitikus nyomokról ma még kevés adattal rendelkezünk. S. Brodar, valamint J. Marković-Marjanović részletes levélbeli tájékoztatása szerint a legtöbb lelőhelyen eddig csupán tüzelési nyomok, tűzhelyek, hamu, faszén, csontmaradványok kerültek elő, egyedül a Ludas tónál, Budžakon találtak három határozatlan jellegű kőszközt. A Bácska északi részén öt lelőhely ismert, valamennyi löszben került elő és rétegtani helyzete — különösen Stara Moravicéé — jól azonosítható a Vukovár–Zimony közti, dunaparti, valarint a magyarországi

löss-szelvényekkel is. (Paks.) [Vö.: *J. Marković-Marjanović*, Profils de loess sur le rive droit du Danube près du village Nestin, Bassin Pannonien. — *Zbornik Matice Srpske* 7 (1955) 1–10.] A faszénmaradványok általában *Picea excelsa* (hideg-nedves klíma), de előfordul a *P. cembra* és *P. montana* is. [*J. Marković-Marjanović*: *Glasnik SAN.* V 2 (1953) 277–278.] Paleolitikus nyomokat találunk a Duna jobb partján a Fruska-Gora lejtőjén, Zagradon is. Itt a tüzelési helyek mélyebben — 5 m vastag lösz alatt — helyezkednek el, mint a többi lelőhelyen, a felső fosszilis talajzónában, amelyet J. Marković a W. 2–3. interstadiálisba helyez (vö.: Dolní Veštonice). Stara Marovicán valószínűleg két települési szint található, — s az egész észak-bácskai nyílt-színi késői paleolitikum valószínűleg összefüggésben állhat a magyar területen levőkkel. Régészeti összevetésre (első sorban Szeged–Óthalommal) egyelőre nincs lehetőségünk, de a rétegszelvények összehasonlítása alapján egészen valószínű, hogy ezek szintén a későaurignaci–keleti gravetti kultúra településeit jelzik. Brodar szerint feltűnő, hogy eszközök nem kerültek elő, ami szerintünk talán a tanyahelyek átmeneti jellegére mutathat.

⁹² Az osztrák és magyar telepek közti összefüggést a tipológiai hasonlóságon, ékszeranyagon kívül egyes kőzetek, így elsősorban az obszidián bizonyítja [*Felgenhauer* i. m. (1951) 236–237].

⁹³ A szelvény anyagának feldolgozása folyamatban van.

⁹⁴ *Gábori-Gábori Csánk* i. m. (1. 25. jegyzet) Nógrádverőce, III. szelvény.

⁹⁵ Ezeket a fosszilis harmadkori fajokat — *Dentalia*, *Fusus*, *Turritella*, *Arca*, *Cassis*, *Pirula*, *Venus*, *Cardita* — túlnyomó részben a közvetlen környéken gyűjtötték.

⁹⁶ *E. Zeuner*, Notes on the Stratigraphy of the Magdalenian. *Annual Report. Inst. of Arch. London* 1953, 10–28.

⁹⁷ *Brandtner* i. m. (1955).

⁹⁸ *Gábori* i. m. (1956) 133–134.

⁹⁹ *P. I. Boriszkovszkij*: *Mia* 40 (1953) 177. kép.

¹⁰⁰ *Kormos T.*–*Lambrecht K.*, A pilisszántói kőfülke. *FIÉ* (1916) 331–333.

¹⁰¹ A két kultúra szorosabb kapcsolata ellen látszik szólni barlangi lelőhelyeink csontipara, a kőeszközökön a swidry behatása, amely korukat későbbi idősakra helyezné a magyarországi fiatal gravettinél. A csonteszközök azonban, amelyeknek egy része a Jankovich-barlangban a régibb kultúra leletanyagával is keveredett, az ásatások során szintén határozottan a keleti jellegű késői gravetti kultúrára mutatnak. A Jankovich-barlangi amulett, a zezug vonallal díszített csonthegy, a fokkal ellátott tű stb. olyan típusok, amelyeknek hasonmái a kelet-európai késői, többször már az utolsó glaciális is túlélt gravetti–posztgravetti kultúrában ismeretek (Mezyn). Ezek a tárgyak — amelyek közül a tű hasonmásaként már Hillebrand J. is Mezynt említette, az amulett H. Breuil szerint a keleti díszítőelemeket mutatja — csak megerősítik a kultúrának

a keleti gravettivel való szoros kapcsolatát. — A leletanyag egyes eszközeinek swidry jellege kétségkívül fiatal korát bizonyítja. Ilyen a pilisszántói kőfűlkében előforduló szegmens, — meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez az eszköztípus már a W. 3. második felében és a nyíltzíni fiatal gravettiben is előfordul [*B. Klůma*, Pavlov, nouvelle station paléolithique de la Moravie méridionale. AR VI (1954) 309, 325. kép] — s a „mikrogravettes csoport” barlangi lelőhelyeinek különböző korú rétegei vannak. — A tipológiai összefüggések terén meg kell még említenünk azt a feltűnő hasonlóságot, amelyet a pavlovi telep közvetlen megismerésekor tapasztaltunk. Az egész „mikrogravettes csoport” ugyan kis töredék lehetne csak a rendkívül gazdag telep eddigi ásatási eredményének leletanyagában, azonban a csoport minden egyes eszközének, esontárgyának hasonmása megtalálható.

¹⁰² *Gábori* i. m. (1956) 177—182.

¹⁰³ A leletanyag részletesebb vizsgálata: Arch. Ért. (1956) 130—135.

¹⁰⁴ Az eszközök hasonmásait nagy számban találjuk meg a közép-európai, W. 3. második felére tehető lelőhelyeken (Pavlov), egyes „magdaleni” leletgyűttesekben (*Žebera* i. m.), a keleti poszt-gravetti iparokban (Zamostea).

¹⁰⁵ *Gábori* i. m. (1956) 180—181. — Valószínű, hogy a kapcsolat nemcsak a késői paleolitikum és mezolitikum, hanem a mezolitikum és az újabb kőkorszak között is kimutatható lesz, amely kérdésnek vizsgálatára már több jelentős kísérlet történt. [*L. F. Zotz*: WPZ (1941) 1—20; újabban: *M. Mazálek*: Anthropozoikum 3 (1953) 224—232.] A magyar területen ehhez elsősorban a neolitikum pattintott kőeszközeinek feldolgozása lesz szükséges.

A 14. képjelmagyarázata;

- későaurignacien — korai gravettien
- ▼ Szeleta felső rétegének kultúrája
- △ nyárfalevél alakú hegyek
- gravettien
- ◐ gravettien Kosztyenki-hatással
- ⊥ mikrogravettes csoport
- × mezolitikum (tardenoisien)

1. Barca I. — 2. Kehnec — 3. Cejkov — 4. Kašov — 5. Ipolyság (Šahy) — 6. Parassa I—II. — 7. Puska-poros kőfűlke — 8. Szeleta (felső réteg) — 9. Búdöspeszt-barlang — 10. Szob — Öregfalu — 11. Miskolc, Petöfi u. — 12. Moravány—Dlha — 13. Ságvár — 14. Dunaföldvár — 15. Szeged—Öthalom — 16. Zalaegerszeg — 17. Villány — 18. Budžak — 19. Pačír — 20. Stara Moravica 21. Bačka Topola — 22. Srbobran — 23. Zagrad — 24. Süttö — 25. Szob — 26. Helemba — 27. Moravány — Podkovicica — 28. Pilismarót — 29. Zebegény — 30. Nagymaros — 31. Nógrádveröce — 32. Vác — 33. Hont — 34. Pilisszántói kőfűlke — 35. Kiskevélyi barlang — 36. Jankovich-barlang — 37. Szelim-barlang — 38. Koronó — 39. Románd — 40. Bakonytamási — 41. Remete-barlang — 42. Szödliget — 43. Tószeg—Áldozóhalom — 44. Hugyaj

РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК В ПЕЩЕРЕ РЕМЕТЕ

ВОПРОСЫ ПОЗДНЕГО ПАЛЕОЛИТА В ВЕНГРИИ

Проведенные в пещере Ремете (г. Будапешт) раскопки, в ходе которых были найдены остатки нескольких первобытных культур, представляют собой один из значительных результатов археологических исследований на территории Будапешта. Раскопки были начаты в 1914 году с целью раскрытия палеолитических остатков на территории столицы. Позже работы продолжались под руководством Л. Вертеш, который в небольшом сообщении упомянул о наличии послеледниковых, т. е. плейстоценовых следов. Раскопки привели, между прочим, к раскрытию следов культуры эпипалеолитическо-мезолитического характера, но в краеведческом отношении еще более важное значение имеет тот факт, что из залегающих друг над другом слоев от неолитического к средневековому поступили находки, относящиеся к почти каждому периоду.

Преследовалась цель добраться до палеолитических, плейстоценовых слоев, расположенных под весьма мощным комплексом голоценовых прослоек. Итак наблюдения, к сожалению, не могли в должной мере распространяться на доисторические находки, что затрудняет и настоящую разработку и изложение. Все же сильно смешанный материал находок в преобладающей части можно было отнести к данным слоям, что и делает возможным определить культуры отдельных слоев. Судя по осадочным породам, в петрографическом отношении можно различить в профиле пещеры Ремете 10 различных залежей. Способы поселения и отопления позволяют различить дальнейшие три слоя в рамках вышеупомянутых, вследствие чего получается 13 ярусов:

1. Черный гумус
 - 1a Пепельный слой с очагом
 2. Серый гумус
 3. Черный культурный слой
 4. Серая, каменистая глина
 5. Светлобурая глина
 6. Культурный слой с черными, красными и темнобурыми полосами
 7. Светложелтая глина
 8. Светлобурая, каменистая глина
 - 8a Черный культурный слой
 9. Бурая, каменистая глина
 10. Краснобурая глина
 11. Желтая, лессистая глина
 12. Ржавая глина с каменной мелочью
 13. Желтая, песчаная, каменистая глина.
- Мощность профилей — 10,5 м, но скалистое

дно еще не достигнуто, и 13-ый ярус лишь затронут. Ярусы 1—9 представляют голоцен.

В поверхностном черном слое были найдены современные отбросы а также материал, заполняющий яму. В одной части слоя 1a были обнаружены смешанные кельтские, средневековые находки и находки баденской культуры, лишь его нижняя часть оказалась нетронутой. Здесь находились обломки посуды позднего средневековья, датируемые XIII—XIV столетиями. Большое число более грубых обломков представляют ранне-средневековую керамику.

На самом нижнем уровне слоя 1a и в слое 2 было найдено меньше находок римских времен и большее количество находок раннего характера и поздней кельтской эпохи. Последние можно было хорошо отождествить с таковыми, поступившими из раскопок на горе Геллерт (Будапешт) и из туземного поселения в Табанае (там же).

Третья культурная прослойка относится к этому же периоду. Его средний ярус представлен смешанным материалом, в нижнем же обломки сосудов из раннего железного века (гальштатских культур А и Б) и позднего бронзового века свидетельствуют о более раннем поселении. Кроме того в 3-ем слое имеются следы дакийского поселения. Разработка находок позволила разделить римский и туземный кельтский материал на ранний и поздний периоды, материал же раннего железного века, состоящий исключительно из керамики, — на Гальштат А и Б.

Незвизрая на смешанность слоев, вызванную более ранним вмешательством человека и водоотками, материал 4-го слоя в преобладающей части относится к (раннему и позднему) бронзовому веку, в меньшей же части — к раннему железному веку. Немало обломков посуды датируется 3-ий периодом бронзового века, но имеются среди них и типы, представляющие переход к периоду А гальштатской культуры. В этот период богатый материал свидетельствует о весьма частой поселенности этого места. В отдельных местах обнаружены следы более ранней культуры (ранний бронзовый век, северопаннонские сосуды с известковой вставкой), которые поступили сюда из более глубоких слоев. Керамика этого слоя пополняется костяными долотами и ювелирными изделиями.

5-й слой сравнительно беден. В это время пещера была мало посещаемая. Найдено в нем лишь несколько обломков посуды характера

бронзовой эпохи, но они не пригодны для определения периода или культуры. Среди них встречаются обработанные рога, орудия, изготовленные из рога или кости.

Большое количество находок 6-го (культурного) слоя, в том числе фрагменты крупных сосудов, относятся без исключения к бронзовому веку. Тонкие, украшенные сосуды, жорнова говорят о длительной поселенности. Слои 6. и 7. в пещере представляют нижнюю границу бронзового века.

В 7-ом слое можно еще обнаружить типы посуды бронзового века, но его нижний ярус содержит уже лишь находки культуры медного века. Здесь встречаемся чаще всего с фрагментами сосудов, характерных для баденской (пецельской) культуры. В Венгрии они редко встречаются в пещерах. Другие обломки типа медного века редки. Надоки медного века распространяются до нижней границы этого слоя.

Во время залегания 8-го слоя пещера вообще была необитаема. Человек редко посещал ее, что объясняется вероятно и частым осыпанием камней. Скучный материал содержит смешанные типы.

Одно из древнейших доисторических поселений в пещере представлено тонким культурными слоем, танущимся вдоль границы 8-го и 9-го ярусов. На основе находок мы относим этот слой к 9-ому ярусу. В верхнем уровне найдены жорнова, костяные топоры. Керамические обломки сравнительно редки, они состоят из ушков, которые принадлежат к неолиту, но не позволяют более точного определения культуры. В нижней части 9-го слоя, где заканчивается голоцен пещеры, фрагментов посуды не обнаружено. Археологические находки состоят из костяных изделий, долот и обработанных роговых фрагментов. Последние являются роговыми мотыгами. Этот тип, пожалуй, можно возвести к более древнему времени.

Автор подробно описывает типы, характеризующие отдельные периоды и культуры, и сличает их с находками, поступившими из других местонахождений на территории столицы. Неолит известен в районах Бекашмедьер, Надьтетень, Табан (культура керамики с линейными украшениями), но пещерное, временное поселение едва ли можно отнести к этой культуре, потому что оно характеризуется другими типами. — Находки баденской (пецельской) культуры заслуживают внимания в первую очередь по пещерным местонахождениям. Впрочем на территории Будапешта стоянки этой культуры нам известны в немалых местах (район Бекашмедьер, улица Андор и т. д.), где были раскрыты идентичные находки. Эта культура медного века свидетельствует, если не о первом, то о самом раннем продолжительном поселении. Интересно

появление вишской группы среди находок медного века, которая очень редка на этой территории страны. — Более древний период бронзового века скудно представлен в районе столицы, но второй период показывает известное развитие, переходящее в более поздний период. Спорадической заселенности во время раннего бронзового века соответствует небольшое число находок такого характера и в пещере Ремете. Более густо заселяется эта местность в третий период бронзового века, что сказывается и в пещере. Пещерные находки идентичны находкам с различных концов территории города. Бросается в глаза богатство находок конца бронзового века, частая заселенность пещеры в то время, как в переходный период от бронзового века к раннему железному имеется весьма мало находок с территории самой столицы. Это, быть может, объясняется поселенческими изменениями. Чрезвычайно богат высший первобытный слой пещеры, ее материал позднего железного века, показывающий тесную связь с населением этого района в I столетии до н. э. до середины I столетия н. э. (коренное население — кельты-эрависки). — Находки более поздних периодов известны из различных частей столицы. Судя по находкам первобытных слоев, можно установить, что наше местонахождение содержит находки, относящиеся к следующим эпохам: новокаменный век, медный век (пецельская культура), ранний бронзовый век, поздний бронзовый век (северопаннонская и ватьянская культуры), переходный период от бронзового века к железному, так наз. группа Вали раннего железного века и группа Б гальштатской культуры. Поселение было длительным лишь в одном случае. В течение голоцена образование слоев шло быстро, и между сравнительно недлительными периодами накопились слои значительной мощностью, в которых поселения кажутся спорадическими. Несмотря на то, что пещера Ремете представляет, можно сказать, идеальную последовательность культур в окрестностях Будапешта, она, по всей вероятности, была всегда лишь временным местом жительства, что подтверждается и чрезвычайно большим количеством костей животных. Зоологический материал обработан Ш. Бёкёни, который нашел в нем 6 домашних видов животных и 14 видов диких зверей. Большое число последних не соответствует количеству таковых, найденных в местонахождениях неолитических, бронзового века, и объясняется, вероятно, сильным сгущением лесов под влиянием климатических изменений наступивших в течение бронзового века. Поразительно велико число кошачьих. Фауна имеет лесной характер. Одна лишь россомаха поступила впервые из голоценового местонахождения.

ГОЛОЦЕНОВО-ПЛЕЙСТОЦЕНОВЫЕ ЯРУСЫ
ПЕЩЕРЫ
ВОПРОСЫ ПОЗДНЕГО ПАЛЕОЛИТА В ВЕНГРИИ

Нижние 4 яруса пещеры Ремете восходят к послеледниковому, т. е. плейстоценовому периоду. Их положение досконально обсуждается в этом очерке. В них археологических находок не обнаружено, кроме небольшого клинка в слое красной глины. Флора состоит почти исключительно из лиственных деревьев. Найдены остатки лишь одной сосны. Обработка древесноугольного материала свидетельствует о том, что возраст этого слоя определяется древнеголоценовой ореховой эпохой, последовавшей за сосново-березовой, т. е. восходит к послеледниковой эпохе с мезолитическими находками. Палеонтологические находки обработаны Д. Яношши. Странно, что в этот период встречаются еще *Ochotona*, *Lagopus*, однако характерных ледниковых видов нет. Сопоставляя стратиграфическо-палеонтологические данные ряда местонахождений, автор установил, что в Венгрии отдельные ледниковые породы просуществовали до мезолита. Фауна лежащей ниже желтой, лёссовидной глины представлена следующими видами. *Critecus*, *Dicrostonyx*, *Microtus arvalis-agrestis*, *Microtus nivalis*, из числа же крупных млекопитающих — остатками лисы, волка, лошади, носорога, северного оленя и бизона. Два нижних яруса Л. Вертеш раньше определил вюрмом 2—3, т. е. вюрм-интерстадиальными. В первом встречаются лемминги и прочие ледниковые виды, но пещерный медведь отсутствует. Правда, это может быть характерным для периодов от вюрма 2 до вюрма 3, все же автор считает, что слои от последней ледниковой эпохи до пребореальной ореховой отсутствуют. В нижнем слое не обнаружено палеонтологических остатков. Возраст ржаво-красной глины определяется пещерным медведем и лесным волком, но залегающий над нею слой должен содержать идущий от 2-го ледникового климатического типа до 3-го и стратиграфически меньше всего выясненный период.

Раннее эолитическая находка — небольшой клинок из токайского обсидиана. Культура, к которой он принадлежит, по всей вероятности связана с так наз. «микрорезной» группой (микрограветтской), местонахождениями которой являются пещеры Янкович, Кишкевей и каменная ниша Пилишсанто. По определению возраста этого яруса находки отделены примерно 9000 годами от микролитической промышленности конца вюрма, однако развитие микрорезной культуры, и ее просуществование после ледниковой эпохи кажутся подтвердить существование этой свя-

зи. Пещерная культура конца вюрма считалась раньше магдаленской, но это название не соответствовало культурному содержанию, раньше уже выявленному изучением ее связей. О пилишсантовской группе еще Хиллебранд установил, что она связана со свидерской группой, и другие исследователи тоже упомянули об ее восточных связях. Это однако не относилось к поверхностному «магдалену», к позднему граветту лёссовых залежей. (Следует отметить, что влияние восточной граветтской культуры было впервые обнаружено на некоторых орудиях высших слоев пещеры Селета, затем было доказано, что корни пилишсантовской группы уходят в поздне-ориньякскую культуру. Проблема переопределения культуры лёссовых залежей возникла вместе с вопросами пещерной микрограветтской группы.)

Состав венгерского эпипалеолита является граветтско-свидерским вплоть до раннего мезолита. На изучаемой территории поздний палеолит развился на граветтских началах. Эта восточно-граветтская культура была связана со свидерской, разделялась в группы и, сохранившись до конца последней ледниковой эпохи, продолжала свое существование в позднейших ступенях, смешивавшихся с прочими культурными элементами, чтобы переходить в виде ранней тарденуасской, свидерско-тарденуасской культуры в мезолит. Досконально обсуждается культурное развитие территории Венгрии в период конца вюрма и позднеледниковой эпохи. Раньше, отчасти еще во время вюрма 3. в северо-восточной части Трансданубии в горах Пилиш и Герече проживала «микрограветтская группа». Группу свидерского характера нельзя считать самостоятельной культурой, а лишь совсем молодым вариантом граветтской, да возможно даже и то, что она представляет временные стоянки позднеграветтского населения. Возраст культуры, известной из верхнего плейстоцена пещерных местонахождений, определяется, по последним исследованиям, вюрмом 3 и последовавшим за ним периодом, но стратиграфические условия ее местонахождений не позволяют точно определить время первого появления этой культуры. Автор предполагает, что микрограветтская группа Венгрии существовала и после вюрма 3 вплоть до мезолита. — Моложе этой группы, но не мезолитическими считаются новые хонтские находки, тесно связанные с граветтскими вюрма 3. Еще не отличенные друг от друга группы, варианты этой культуры, возникшие под действием таких факторов как время, расстояния, демографические изменения, соседние культуры, их взаимодействие, существовали от вюрма 2 до конца ледниковой эпохи и, отчасти сохранившись и в последовавшие времена, не исчезли до мезолита. В связи с

пещерой Ремете автор касается стратиграфических вопросов, относящихся к вюрму 3, поздней и послеледниковой эпохам. Культурное развитие этого периода в общем и целом восходит к граветтской культуре, причем не только в Венгрии, но и на территории всей Центральной Европы. В дальнейшем автор занимается вопросами позднего палеолита в Венгрии.

Комплекс вюрма 2—3 в геологическом, палеоклиматологическом и стратиграфическом отношениях является самым туманным периодом венгерского палеолита, и действительно представляет собой комплекс с культурной и исторической точек зрения, недостаточно и неуверенно освещаемый небольшим числом недостаточно изученных, нераскрытых местонахождений, проблематических пещерных находок. Картина эта едва ли может быть более ясной и определенной и в других частях Средней Европы, итак кажется вероятным, что причину этому следует искать не столько в отсутствии исследований, а скорее в методе и преследуемых целях исследователей. Отсутствует исторический подход к проблемам важнейших местонахождений соседних территорий, что же касается позднего венгерского палеолита, скудность данных, числа местонахождений и количества материала, да и отсутствие изучения подробностей не позволяют создать ясную картину населения, его жизни, исторического развития его культуры.

Все же кажется необходимым выдвинуть некоторые вопросы позднего венгерского палеолита и попытаться в общих чертах заключения, выводимые в качестве предположений на основе изучения очень спорадических данных и местонахождений.

В этом очерке следует исключить подробное изучение стратиграфическо-хронологическое изучение археологического материала местонахождений, потому что об этом сказано во многих других местах.

Появление в Венгрии поздне-ориньякской восточно-граветтской культуры можно отнести к вюрму 2, она здесь возникла раньше, чем на расположенных западнее территориях. До граветтской культуры нам известна в горах Бюкк ориньякская, но здесь способ заселения, орудия отличаются от таковых ранней граветтской, проявляющей иностранные элементы. Отличается и способ ведения хозяйства, что сказывается в ряде характерных черт. Бюккская средняя ориньякская культура (ориньякская II) является культурой, отличающейся коренным образом от граветтской, а позднеориньякскую, т. е. средневропейскую восточно-граветтскую нельзя считать «поздним» ступенем первой. Ориньякская и граветтская в

Венгрии отличаются не только в хронологическом отношении, но и, что важнее, по содержанию. Последнюю следует приписать влиянию иноземного населения, следствию демографических факторов.

Менее вероятно, что она возникла вследствие внутренних изменений ориньякской, сопутствовавших экономическому, общественному развитию, т. е. вследствие сопряженных с миграцией, определяющих все развитие позднего палеолита факторов, характерные черты которых сказываются на способе заселения, малоизвестных общественных условиях, искусстве и т. п. Внутреннее, местное развитие недостаточно объясняет существенные изменения форм орудий, которые можно приписать не только внезапному экономическому изменению, но, по существу, появлению новых орудий и поселенческим и поселенческо-географическим различиям. В то же время сегодня уже нельзя полностью исключить возможность местного, внутреннего развития, и возможно, что и ориньякская культура продолжала развиваться во время, когда началось распространение граветтской. На некоторых стоянках (Аггзбах, Лангманнерсдорф), принадлежавших уже не к первой части вюрма 2, наблюдаются более ранние, ориньякские черты. Предполагается существование ряда обобщенных групп, народов-пержитков, которые жили здесь в течение всего периода граветтской культуры.

Имеются известные признаки, свидетельствующие о том, что граветтские жилища происходят из ориньякской культуры. Материал Барца II в Восточной Словакии входит в интерстадиальный периода вюрма 1—2, но жилища в Барца I показывают переход в вюрм 2 и содержат граветтские элементы. Автор подробно обсуждает вопрос происхождения граветтской культуры, возможности и критерии местного развития и иноземного влияния. Он считает, что эту культуру можно связать скорее с иммиграцией иноземного населения в Среднюю Европу.

Граветтское влияние проникло в Карпатский бассейн, по всей вероятности, с юго-востока и северо-востока, но лишь последний путь кажется подтвержденным. Миграцию в юго-восточном направлении можно предположить на основе расположения австрийских поселений (Ф. Брандтнер), их связей с венгерской территорией, происхождения ювелирных изделий, но вопрос этот требует дальнейшего изучения. — Северный путь этой культуры, итак группы характера Костенки, можно доказать на основе связей между восточными, среднерусскими, украинскими местонахождениями. Эти связи исследовались с учетом чехословацких, ниже-австрийских и типично

донских, — значит расположенных далеко друг от друга географических — территорий и важнейших форм орудий, но следует обратить внимание и на большую группу более близких местонахождений в Подолии, в районах Прута и Днестра, запущенную при исследовании направления происхождения граветта. Можно предположить, что эта культура пробралась в Карпатский бассейн непосредственно с именно этой территории, прокладывая себе путь и в южную часть современной Польши, в Словакию и Моравию. — Начало культурных изменений, т. е. первую волну этого воздействия в Карпатском бассейне еле можно еще доказать, но кажется, что это произошло с северо-восточного и восточного направления, т. е. на территории Словакии и Трансильвании. Здесь нам известны ранние местонахождения, современные с венгерским ориньяком, но некоторые поселения имеют уже граветтский характер (поселения в долине р. Хернад, Барца I, Цейков, Кашов, Кехнец и т. п.). Несмотря на то, что они могут служить и доказательством медленного превращения ориньякской культуры в граветтскую, автор считает их скорее представителями воздействия, оказанного на пороге интестадияльного вюрма 1—2 и вюрма 2, в начале стадияльного, причем их раннее появление свидетельствует о переходном характере. Восточнословацкий ориньяк, однако, отличается по своей промышленности как от граветта так и от настоящего среднего ориньяка. Было бы удобно предположить, что восточно-словацкая группа составляла во второй половине интестадияльного периода местную группу, изолированную от бюккской ориньякской, которая во время, непосредственно предшествовавшее вюрму 2, осталась нетронутой новыми воздействиями. Между венгерским ориньяком II (Ишталлошкё) и поверхностным поздним ориньяком нельзя предположить существование никаких генетических связей, причем первый по своему характеру целиком отличается и от группы местонахождений в Восточной Словакии.

С юговостока восточная граветтская культура проникла и в Трансильванию, где она представлена некоторыми местонахождениями. Важнейшим из них является Ситабодза (Мадьярбодза), датируемая вюрмом 2. В ее материале заметны орудия восточного типа. Местом происхождения этой культуры несомненно можно считать лежащую восточнее северную часть Бессарабии. Формы орудий территории, лежащей восточнее Карпат, тоже происходят из отдаленного русско-украинского края, причем и все развитие позднего палеолита упомянутой области тесно связана с развитием последнего. Другим трансильванским местонахождением является Крачу-нешти. Оба расположены в долине реки Бодза,

представляющей собой вход через Карпаты, и являются открытыми стоянками. В материале Охабапонор (долина р. Ольт) имеются молодые типы орудий, часто очень похожие на таковые венгерской открытой граветтской культуры. Для дальнейших исследований значение имеют в первую очередь Мадьярбодза и следы поселений в ее окрестностях. Связи, распространение и вообще миграция в ЮВ—СЗ направлении или внутренние демографические факторы являются вопросами граветтской культуры, требующими дальнейших исследований. Для подтверждения существования отношений ЮВ направления на территории Венгрии отсутствуют связывающие местонахождения.

На территории Венгрии к раннему периоду комплекса вюрма 2—3, к первой половине вюрма 2 восходят находки, поступившие из местонахождений Ипойшаг и Парашша I—II. В культурном отношении они считаются переходного характера между ориньякской и граветтской культурами. На орудиях часто сказывается определенное восточное влияние, но в других средне-европейских поселениях, являющихся более молодыми членами граветтской культуры, и даже на виллендорфском ярусе II/5 наблюдаются граветтские находки. Сравнительное изучение находок привело к установлению, что он старше не только так наз. 1-й костенской ступени, но и большинства лежащих западнее граветтских поселений. Он показывает параллель с слоями 4—5 Виллендорфа, Зенфтенбергом и Гетцердорфом. Последнее местонахождение старше австрийской граветтской культуры, но моложе местонахождений Ипойшаг—Парашша. Кажется, что Парашшу I—II можно считать скорее ранней поздне-ориньякской. Пока что условное определение ее культуры и возраста указывает, пожалуй, как раз на культурное изменение, которое подобно лежащим западнее районам не могло быть медленным переходом. Местонахождения восходят по своему возрасту к ведущему к вюрму 2 времени океанского характера, предшествовавшему образованию лёсса. Кажется, что граветтская культура к западу появляется в начале образования лёсса в вюрме 2, но старые типы орудий еще сохраняются. Обсуждаются эти пережитки, которые, однако, могут иметь только местное значение, ограничиваясь лишь изолированными поселениями. Развитие средне-позднего ориньяка в начале вюрма 2 прекращается но в то же время наблюдается быстрый подъем граветтской культуры, что подтверждается многочисленными примерами. Смешивание этих культур, разумеется, произошло несмотря на то, что граветтская вытеснила первую. Пережитки означают в большинстве случаев взаимодействие форм, но не непрерывную заселенность, которая органичивалась лишь спора-

дическими, разобщенными группами. — Восточное воздействие было не однократным, да и более поздние сношения ЮВ направления австрийской территории, по всей вероятности, повторялись нераз. Иначе нельзя объяснить тот факт, что его признаки наблюдаются еще и в вюрме 3. Молодые поселения чехословацкой граветтской культуры тоже свидетельствуют о том, что следует считаться с новой, молодой волной восточного влияния.

В дальнейшем обсуждаются вопросы местных групп и взаимодействия отдельных поселений. Недостаточно изучена очередность распространения культуры на средне-европейской территории, точный путь ее распространения, для выяснения которого в нашем распоряжении находятся лишь неуверенно определенные в геохронологическом отношении или совсем не определенные местонахождения, да и то в небольшом количестве. Судя по наблюдениям, подробно изложенным для решения вышеупомянутых вопросов, кажется, что о самом древнем воздействии восточной граветтской культуры, самом раннем внедрении культуры восточного происхождения свидетельствуют на территории Карпатского бассейна Ипойшаг, Парашша I—II, Кехнец, Цейков, Кашов, часть поселения Барца I, Мадьярбодза и Охабапонор. Вопрос о том, происходило ли внедрение этого влияния на равнинную территорию, т. е. во внутреннюю часть бассейна безостановочно или в форме поздней, новой волны, сегодня нельзя еще решить. Между упомянутыми местонахождениями и более молодыми лёссовыми залежами, особенно в ЮВ направлении связывающие следы отсутствуют, но не выяснен и вопрос непосредственных связей между этими местонахождениями и лежащими к западу от них граветтскими поселениями.

Культурное изменение, — соприкосновение различных групп, их смешивание, изоляция некоторых небольших групп на небольших территориях (Ф. Бандтнер), — произошло, по всей вероятности, еще раньше, в первой половине стадияльного вюрма 2 (до образования лёсса), но не позже начала периода образования лёсса. В дальнейшей же части этого периода мы должны считаться уже скорее с медленным уравниванием культурных различий. Влияние граветтской культуры в это время направлено скорее на Западную Европу, в Средней Европе она общераспространена, на территории же Венгрии происходят лишь образование групп и небольшие миграции. Это объясняется зимним и летним переселением населения, что по Ф. Бандтнеру заслуживает дальнейшего исследования на территории Венгрии. Восточная граветтская культура вытесняет мадленскую в более отдаленной западной части Средней Европы еще позднее, превращаясь затем во

второй половине вюрма 3 и в позднегляциальный период в СЗ Европе в культуру, расчлененную на группы и отчасти имеющую мадленские основы. Одновременно с этим в последней стадии своего развития граветтская культура в Восточной Европе становится создателем свидри, послеграветтская же, существовавшая после вюрма 3, своим сильным внутренним местным развитием закладывает основу мезолитических культур. О большой экспансивной силе восточного граветта свидетельствует тот факт, что от среднерусско-украинской территории до Австрии основы мезолита закладывают позднего граветтские варианты. — В проблемы позднего венгерского палеолита входят, — подобно проблемам соседних территорий, — определение развития и ступеней граветтской культуры, выяснение ее сношений с соседними, в первую очередь, словацкой, моравской и австрийской территориями, и вопрос о периодическом, небольших размеров перемещении народностей на ставшей единой «граветтской» территории. — В вюрме 2—3 территория граветтской культуры не была замкнутой, со временем все новые воздействия внедрялись в бассейн Карпат. Автор считает возможным, что словацкая территория служила посредническим местом. Часть молодой венгерской граветтской культуры могла возникнуть под влиянием, оказанным из этого направления Дунайского колена (район колена Дуная).

В начале раннего периода граветтской культуры в Венгрии надо считаться и с другими культурами на территории Венгрии. Если рассматривать вюрм 2 не как стратиграфический ярус (лёсс вюрма 2 от максимума гляциального климатического типа до тундровой фазы вюрма 3), а лишь как гляциальный климатический тип, то следует касаться и вопроса культуры листовидных остроконечников, т. е. «селетинской» культуры Карпатского бассейна. Здесь не обсуждаются возникающие в этом отношении новые вопросы, а затрагиваются лишь проблемы, связанные с периодом вюрма 2—3. — В хронологическом отношении граветтская культура могла соприкоснуться с солютрейской Карпатского бассейна, с молодым периодом культуры листовидных остроконечников. В вюрме 2 живет еще молодая ступень «селетинской» культуры, которая, кажется, продолжалась существовать и после вюрма 2. Верхний предел ее возраста не поддается определению. Л. Вертеш недавно различал две отдельные группы в венгерской культуре листовидных остроконечников, не имеющие генетической общности. Одна из них можно охарактеризовать местонахождениями пещеры Селета и прочими в горах Бюкк, другая же — материалом пещер Трансданубии (пещера Янкович). В типологическом отношении последняя считалась уже

раньше близкой к западным находкам культуры листовидных остроконечников (Кёстен, Ранис, Оффнет и т. д.) в отличие от селетинской группы, самая развитая вюрма которой (высшая солютрейская) кажется самостоятельной группой. Автор оспаривает правильность применения названия «селетинского» к генетически независимым группам. Вопросы культуры листовидных остроконечников нельзя решить без учета подобной культуры окружающих территорий, в том числе Словакии. Но словацкая селетинская культура, по всей вероятности, представляет ступени развития «задунайской селетинской группы», а сопоставить ее с подлинным селетинским кругом нельзя. Итак название «селетинское» есть нечто иное, как генеральное наименование, охватывающие среднеевропейские культуры листовидных остроконечников, как пресолютрейского так и солютрейского характера, группу мустьерского типа (задунайскую) и селетинский круг, но во многих случаях оно несомненно обманчиво. Учитывая молодую ступень культуры листовидных остроконечников, можно заявить, что «верхний солютрейский» горизонт Селеты, материал его верхнего слоя составляет отличающуюся от другой подобного характера промышленности Карпатского бассейна, разобщенную и в территориальном отношении группу. Кажется, что задунайская культура, которую можно, пожалуй, назвать развитой пресолютрейской, а также «селетинская» культура словацкой территории отличаются от первой, имеют сильно мустьерскую окраску, да и старше ее. Местонахождение Моравань-Дльха своим характером отличается как от этой, так и от бюккской культур листовидных остроконечников и, кажется, значительно моложе культуры задунайского характера. — Верхняя солютрейская культура Венгрии, специальная форма которой известна из одного лишь местонахождения (верхний слой Селеты), если учесть стратиграфическое и хронологическое положение более старых культур листовидных остроконечников, существовала, по всей вероятности, в середине стадийного вюрма 2 (во время максимума этого климатического типа), сохраняясь и впоследствии. Небезоговорочно мы относим в эту же ступень некоторые «поздне-солютрейские» местонахождения в Венгрии, вследствие чего «позднесолютрейская» ступень отпадает из ряда периодов, раньше казавшихся развившимися единым образом. Отличающимися от этой культуры листовидных остроконечников на территории Венгрии являются «задунайская группа», самостоятельность которой должна быть подтверждена дальнейшими исследованиями, — материалы с листовидными остроконечниками из недавно обнаруженного открытого местонахождения в долине реки Ипой, которые проявляют сход-

ство с словацкими находками, — и наконец, наконечник формы осинового листа, найденный в ул. Петёфи, являющийся единственной в Венгрии аналогией типа Моравань. — Если прослеживаем способ появления и распространения граветтской культуры, глубокое культурное, историческое изменение, наступившее под восточными воздействиями во время вюрма 2, то можно предположить, что развитие, разобщенное положение селетинской культуры солютрейского характера связано с обстоятельствами, которыми характеризуется этот оживленный период — «невралгическая зона». Изучение этой культуры затрудняется как раз ее самостоятельностью, отсутствием точных хронологическими исследований и, вместе с тем, невыясненностью верхнего предела возраста культуры листовидных остроконечников в Карпатском бассейне. В то же время радиация этой культуры с узкой территории Бюкка нам еле известна. Листовидный остроконечник в Венгрии известен лишь из г. Соб (усть реки Ипой), но считается лишь находкой спорадической. Из местонахождения Моравань тоже известно несколько остроконечников, которые позволяют предполагать существование какой-то связи с бюккской культурой. Эти следы, однако, недостаточно многочисленны для того, чтобы определить миграцию этой своеобразной группы. Кажется вероятным, что поступившая в Австрию во время вюрма 2 форма культуры солютрейского характера была формой, отличающейся от селетинской, но в то же время нам известно среди моравских предметов с листовидными остроконечниками немало орудий, которые сравнительно сходны с селетинскими. — Для понимания культурных отношений надо заниматься промышленностью верхнего слоя пещеры Селета, ее характеристикой. Наряду с наконечниками копей, весь остальной инвентарь имеет ориньякский характер, но были здесь найдены и определенно граветтские орудия. Таковыми являются появляющиеся в Карпатском бассейне в вюрме 2, затупленные с одной стороны клинки, некоторые типы сверла, клинок с зубчатым лезвием, аналогии которого неизвестны до вюрма 2—3, граветтские наконечники, которые по отделке и размерам превосходят таковые, найденные на открытых граветтских стоянках. Допускается предположение, что восточное позднеориньякское влияние, наблюдаемое здесь, осуществлялось раньше или с другого направления, чем в случае венгерских лёссовых залежей. — Обсуждается хронологическое положение верхней, молодой ступени культуры листовидных остроконечников, далее, палеонтологические данные, допускающие предположение, что эта культура не прекратила свое существование в межстадийный период вюрма 1—2, а сохранилась еще во время вюрма 2.

При оценке вышесказанного и культурных взаимосвязей возникает вопрос времени появления другой культурной группы — так наз. «микрораветтской» пилишсантовского типа.

Автор считает весь период вюрма 2—3 во всем своем распространении на территории Венгрии граветтским, несмотря на то, что стоянки, их следы в открытом лёссе вюрма 2 еще нераскопаны. Невскрытым следует считать и сравнительно лучше изученное поселение Шагвар, своеобразное культурное положение которого, пожалуй, не может быть решающим фактором при выяснении культурных вопросов граветта, за то его хронологическое положение имеет решающее значение для граветтской культуры Венгрии. Его местонахождения известны в Трансданубии и на Дунайском колене, но найденный материал нельзя считать единым. Два типичных местонахождения — Шагвар и Пилишмарот — отличается по формам орудий, первое примыкает скорее в восточноевропейским крупным поселкам, последнее же, имеющее известный костенский характер, — к стоянкам территории Чехословакии и Австрии, причем исследователи считают, что они и неодинакового возраста. Типологические сравнительные исследования, относящиеся в последнее время к Шагвару, позволяют предполагать, что стоянка эта сходна лишь с самостоятельными местонахождениями в граветтском круге, причем более молодые местонахождения около Дунайского колена скорее примыкают к поселкам Словакии и Нижней Австрии. Шагвар, и вместе с ним и Сегед—Этхалом, Дунафёльдвар, относятся к позднеориньякской культуре, имеют слабый граветтский характер, но восточные воздействия на них сказываются ярче, чем на поселениях, лежащих к северу от них. На этих стоянках не было найдено орудий костенского типа, но их восточное происхождение и без этого доказано. — Если учесть культурные и поселенческие связи, то кажется, что шагварская культура является обособленной позднеориньякской, модифицированной граветтской или, по предположению Ф. Брандтнера, — зимней стоянкой, материал которой даёт представление самостоятельного характера. Кажется, что по палеонтологическим сведениям Шагвар следует отнести непременно к более раннему времени, нежели до сих пор предполагалось. — Два культурных слоя Шагвара говорят о том, что этот поселок был возобновленной стоянкой того же самого племени. Подобный характер имеет и Сегед—Этхалом, где расположение культурных слоев свидетельствует о том, что между первым и вторым поселениями протекло лишь незначительное время. Как Сегед, так и следы поселка в Дунафёльдваре принадлежат к шагварской граветтской группе. Напраши-

вается предположение миграции в ЮВ—СЗ направлении. Правда, связывающие местонахождения, да и обильный материал в Сегеде и Фёльдваре отсутствуют, но кажется правильным предположение, что лежащие южнее вилланьские и недавно раскрытые следы залаэгерсегской открытой стоянки тоже относятся к этой группе. На югославской территории еще не обнаружено несомненно граветтских поселков, но в последние годы стал известным целый ряд следов поселений в верхнем лёссе, т. е. в самой высшей фоссильной зоне почвы, которые законно можно считать принадлежащими к юговосточной группе этой культуры. Судя по размещению и характеру местонахождений, мы должны и тут указать на связи ЮВ направления, которыми автор занимается и при обсуждении миграции ювелирных изделий и прочих общих черт.

Культура Шагвара и Пилишмарота имеют общие корни, причем нельзя упустить из виду, что типологические различия можно, пожалуй, объяснить одним лишь различным сырьем. От Шагвара через Дунафёльдвар до Сегеда качество сырья все ухудшается. Самый плохой материал употреблялся на Большой Венгерской низменности, в Междуречье Дунай—Тиса, и именно и этим может объясняться тот факт, что южнее, на территории Югославии орудий на стоянках не обнаружено. Не исключено, что это означает и тут переходный характер стоянок. — Более обстоятельное изучение типологических связей показывает, что Шагвар связан с низнеавстрийской территорией, примитивность же форм орудий, их небрежную обработку следует приписать, вероятно, сравнительно самостоятельному, географическому положению этих поселений. Следует учесть и то, что Шагвар имеет самостоятельные, своеобразные, местные черты, приписываемые его развитию, или же тому, что Шагвар и примыкающие к нему поселения были лишь временными стоянками. — Стратиграфическое изучение этих поселений еще не позволяет определить их точный возраст в периоде вюрма 2—3, но кажется вероятным, что стратиграфические исследования будут датировать их более ранним периодом. Уточнению их возраста может способствовать и выяснение взаимосвязей между венгерской территорией и соседними территориями распространения и направления миграции этой культуры. — В области исследования условий поселения автор обращает внимание на топографический характер непосредственной окрестности этих местонахождений. Упомянутые поселки расположены на равнинных или слабо холмистых районах в южной части бассейна. Возле Шагвара нет реки, но изучение остатков флоры указывает на требовательную к воде растительность. Об этом свидетельствуют и остатки бобровы. Дунафёльд-

вар лежит на правом берегу реки, Сегед—Этхалом тоже на правом берегу (р. Тиса), но они являются не непосредственно прибережными поселениями, как и поселки около Дунайского колена. Река, правда, не может представлять собой преграду для позднепалеолитического населения, но может ограничивать в известной степени миграцию или передвижение отдельных племен на небольшие расстояния.

На территории Венгрии граветтская культура представлена поселениями на равнинных местностях, на лёссовой территории. Эта народность не заселяла высоких гор, хотя во время охоты могла проникать и туда. Ряд поселков у Дунайского колена допускают заключение, что там существовал единая культура. Даже без глубокого анализа находок можно установить, что формальные особенности орудий, особенно из местонахождений Пилишмарот, Зебегень и Ноградверёце, говорят о тождественности культуры на этой территории, о том, что она была заселена той же самой народностью. На основе проведенных раньше исследований кажется, что эти поселки тесно связаны с поселениями расположенной к С—СЗ граветтской культуры, и ближе к главной артерии распространения этой культуры, чем южные поселки. Восточные формы орудий ярко распознаваемы на обеих территориях, но наряду с более тщательной обработкой предметов (с их лучшим материалом) на местонахождениях около Дунайского колена сказывается влияние костенской культуры. Предполагаем, что народность эта попала сюда с севера. Типологические сравнительные исследования отчасти могут бросить свет и на хронологическое положение этих местонахождений, недостаточно изученных в стратиграфическом отношении (ср. Моравань).

Из числа поселков у Дунайского колена одно лишь собское поселение показывает известные типологические особенности. Орудия изготовлялись из наносного гравия. Известные до сих пор орудия атипичны. Как уже М. Моттль заметила, здешняя культура похожа на шагварскую. Расхождение материала заметно, ибо как раз на этой стоянке нельзя говорить о недостатке сырья, как на Большой Венгерской низменности. Это поселение по всей вероятности было мастерской, о чем говорит и большое количество производственных отбросов. Причина расхождения типологического характера может кроиться в этом или же во временном характере поселка. — В собском поселении имеется тоже два слоя, как в Шагваре, причем нижний и здесь богаче. Между этими двумя поселками культурных расхождений нет. Небольшая мощность слоев как и небольшие размеры очагов говорят о том, что поселок был временной стоянкой. Он расположен непосредственно возле

берега, где Йпой впадает в Дунай. — (О планомерном сборе ювелирного материала говорит то, что здесь найдено большое количество улиток, тщательно отобранных по формам, сортированных и накопленных кучками. Они собирались в непосредственной окрестности поселка.)

Область распространения граветта в Венгрии сегодня еще неопределена, даже отмежевание ее групп условно. Трудно обнаружить единые черты и тесные связи между поселками. Это можно приписать продолжительности времени, заимствованию местных основ, размерам восточного влияния, географическому положению местонахождений по отношению к миграции в В—З и ЮВ—СЗ направлении, возникновению местных особенностей, разнице между зимними и летними стоянками, проявляющейся и в форме орудий, основе охоты (мамонт, т. е. северный олень и лошадь), и т. п. Все эти обстоятельства вызвали обильные вариации граветтской культуры.

Предполагаемые две группы — Шагвар и Пилишмарот — общего происхождения. Относительно способа производства и хозяйственных условий нет еще достаточных данных, но предполагается, что кроме особенностей, возникших вследствие продолжительного или временного пребывания на месте, эти две группы не расходились. Основой хозяйства и тут и там является охота на северного оленя, что связано с приречным поселением. Лошадь — характерное животное равнины в ориньяко-граветтской культуре, — играет подчиненную роль в отличие от северного оленя мадленской культуры. На стоянках Сегед—Этхалом и Дунафёльдвар мамонт тоже не является основой хозяйства, а указывает, по всей вероятности, лишь на различия рельефа, климата и растительности.

Вариантом послеледникового возраста этой культуры, заполняющей весь период вюрма 2—3, является «микрограветтская группа» в вюрме 3. Она распространялась на горы Пилиш—Герече, ее промышленность нам известна из местонахождений каменная ниша Пилишсанто, пещеры Кишкевей, Янкович, Селим и характеризуется граветтами небольших размеров и затупленными с одной стороны клинками. Ее связи с граветтской доказаны, ее происхождение выведено с севера. Пока что число находок мало для того, чтобы создать уверенную картину ее отношения к местной, открытой граветтской культуре, к близким местонахождениям у Дунайского колена. Интересно отметить, что найдены лишь вышеупомянутые два типа орудий, что и служит основой отделения этой пещерной группы. В пещерных местонахождениях не были обнаружены те типы орудия, которые как раз характеризуют открытые граветтские поселения. — Главная проблема заключается в том,

можно ли считать эту культуру самостоятельной группой, вариантом граветтской, представляющей собой изолированный остров в открытой граветтской культуре в конце вюрма. Как за, так и против ее изолированности можно выдвинуть немало аргументов. Изолированность этой группы подтверждается пещерным характером местонахождений, — что впрочем служило бы единственным аргументом за «мадленское» определение, — типично микролитической промышленностью, в культурном же отношении, свидерским характером, не наблюдаемым в отечественной открытой граветтской культуре. Но обработка отдельных орудий на обратной стороне наблюдается и в материале граветтских поселений, относящихся к степной фазе вюрма 3. И так можно предполагать и то, что пещерные местонахождения были современными охотничьими стоянками граветтской культуры окружающих местностей. Отсутствие долот, скребков и прочих орудий однако противоречит связям с открытой граветтской культурой, но в то же время является доказательством тому, что в этих пещерных местонахождениях не встречаются орудия труда, а лишь орудия охоты. Охотничьи оружия следует считать как граветтские наконечники небольших размеров, так и затупленные клинки, приспособленные к черенкам. Интересно, что в каменной нише Пилишсанто не обнаружено никаких производственных отбросов, а лишь готовые орудия или их обломки. Это говорит за то, что орудия там не изготовлялись а лишь притаскивались. В этом отношении следует упомянуть наблюдения Т. Кормош, по которым здесь было найдено большое число дистальных частей костей конечностей северного оленя, что опять свидетельствует о том, что пещера служила охотничьей стоянкой. Пещерные местонахождения «микрограветтской группы» не могут рассматриваться типично горными, — каждая пещера выходит на низко-холмистую местность и расположена на краю гор. И так возможно, что эта группа состояла только из временных охотничьих стоянок молодого граветтского населения. — Такому тесному отношению этой группы и граветтской культуры, кажется, противоречит свидерский характер костяных изделий и каменных орудий, судя по которому ее возраст следует отнести к периоду, последовавшему молодой венгерской граветтской культуре. Однако костяные орудия тоже указывают на позднюю граветтскую культуру восточного типа. Найденные в пещере Янкович предметы, как например, амулет, костяной наконечник, украшенный зигзагом, являются типами, аналогии которых известны и в восточноевропей-

ской, иногда в пережившей последнюю ледниковую эпоху послеграветтской культуре.

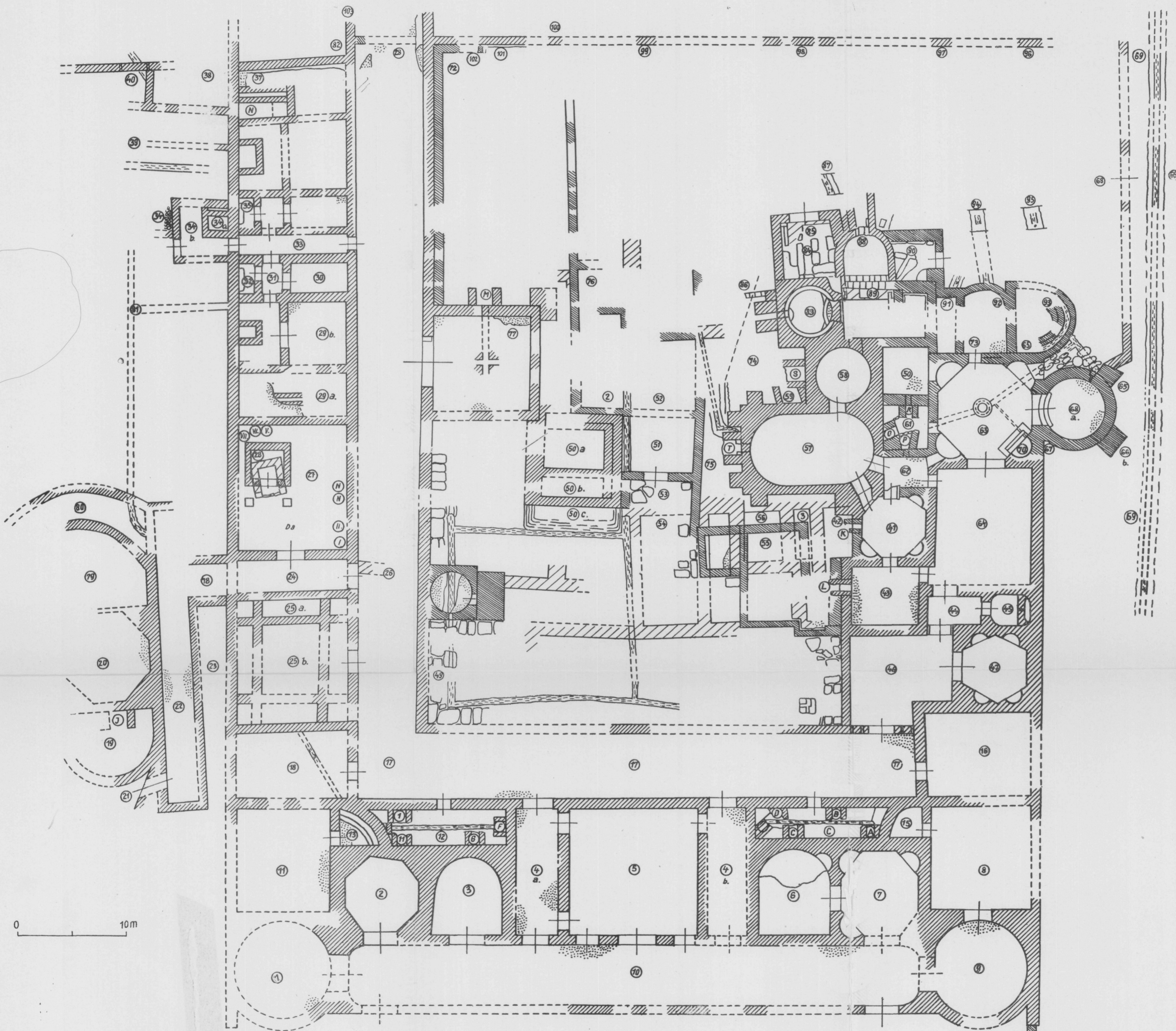
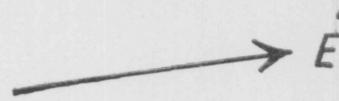
Между молодой граветтской культурой и мезолитом от вюрма 3 до ореховой эпохи на территории Венгрии встречаются очень мало находок, но исследование краветтской культуры позволяет предполагать, что граветтские группы переходят в эипалеолит. Лишь хонтские находки доказывают это культурное развитие конца позднего палеолита. В преобладающем большинстве они содержат граветтские элементы, тесно связанные с таковыми из поселков периода вюрма 3. Тут, как и в микрограветтской группе, ярко заметны свидерские воздействия.

Формирование мезолита в Венгрии сегодня еще очень проблематично. Материал из местонахождений тарденуазской культуры, — Тосег—Альдозохалом, Худьяй, Корноцо и окрестности г. Дьёр, — весьма скуден, их стратиграфическое положение тоже не выяснено. В недавно раскрытом местонахождении Сёдлигет ранней тарденуазской культуры еще заметны формы орудий, унаследованные у поздней граветтской культуры, их можно обнаружить и на находках эипалеолита, палеомезолита и раннего мезолита окружающих территорий. Это местонахождение будет, по всей вероятности, ближайшим современным соответствием единственного клинка пещеры Ремете.

В конечном итоге можно утвердить, что, появившаяся в вюрме 2 граветтская культура существовала вплоть до последнего процветания вюрма, ее самые молодые местонахождения лежат отчасти уже в лёссе вюрма 3. Своими вариантами-пережитками, разобщенными группами, восходящими к общей основе, она представляет собой связь между палеолита и мезолита. — Общий очерк позднего палеолита Венгрии, подтверждаемый многочисленными данными настоящей статьи, содержит немало гипотез, особенно, разумеется, по вопросам, относящимся к истории. Было бы разумнее не увеличить число вопросительных знаков, а глубоко изучать существующие, но кажется необходимым подходить к предстоящей работе применением более комплексных и исторических соображений, даже если те или иные гипотезы сегодня еще и не доказываемы. Автор не занимается стратиграфическими вопросами, решение которых будет служить одной из основ точного изучения позднего палеолита Венгрии, потому что они — со своими археологическо-историческими связями — охватывают такую широкую территорию, которая выходила бы за пределы настоящего очерка.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Илл. 1. Вид пещеры Ремете с ЮЗ
Илл. 2. Вход в пещеру Ремете
Илл. 3. Стратиграфический профиль пещеры Ремете. Folia Arch. VI (1954)
Илл. 4. Схематическое сечение ряда слоев в пещере Ремете. Folia Arch. VI (1954)
Илл. 5. Обломки посуды характера среднего бронзового века из 4-го слоя пещеры Ремете
Илл. 6. Костяные орудия, ювелирные изделия из 4-го слоя пещеры Ремете
Илл. 7. Роговые орудия из 5-го слоя пещеры Ремете
Илл. 8. Черепки характера позднего бронзового века из 6-го слоя пещеры Ремете
Илл. 9. Обломки посуды характера медного века (пецельской культуры) из 7-го слоя пещеры Ремет
Илл. 10. Костяное и роговое орудия из верхнего горизонта 9-го слоя пещеры Ремете
Илл. 11. Ушки посуды неолитического характера из верхнего горизонта 9-го слоя пещеры Ремете
Илл. 12. Костяные и роговые орудия из нижнего горизонта 9-го слоя пещеры Ремете
Илл. 13. Obsидиановый клинок из 10-го слоя пещеры Ремете (увеличение примерно 6,5 кратное)
Илл. 14. Карта упомянутых в статье местонахождений (и легенду) см. на стр. 41.
Илл. 15. Каменные орудия характерные для граветтской культуры.
1—2. Ситабодза (Мадьярбодза)
3—6. Парашша II.
7—13. Пещера Селета, верхний слой
14—26. Шагвар
Илл. 16. Каменные орудия характерные для граветтской культуры.
1—3. Соб—Ипойпарт
4—6. Дунафёльдвар
7. Ноградверёце
8—19. Пилишмарот
20—26. Хонт
27—31. Каменная ниша Пилишсанто
32—35. Пещера Кишкевей

I/a-b periódus

II/a-c periódus

III/a-b periódus

csatornák

terrazzo

1. kép. A helytartói palota alaprajza. Az 1956. év végéig feltárt állapot